

משבר המנהיגות הפלסטינית

מראשית שנות השלושים של המאה ה-20 עד 'ממשלת כל פלסטין', 1948

חלק א

משה שמש

הקדמה

סוגיה מרכזית בדיון על תפקידם של הפלסטינים ומעמדם במשבר 1948-1949 בין ישראל למדינות ערב היא היעדרה של מנהיגות פלסטינית בעלת סמכות והשפעה פוליטית להוביל את העניין הפלסטיני – מנהיגות שתהיה מוכרת בעיני מדינות ערב ובזירה הבין-לאומית כנציגות הלגיטימית של הפלסטינים. היעדר המנהיגות בלט דווקא בשעת שיא מאבקה של התנועה הלאומית הפלסטינית בתנועה הציונית, כאשר מדינות ערב ניסו למנוע את הקמת מדינת ישראל באמצעות פלישת צבאותיהן לשטח שיועד להיות בריבונות ישראל על-פי תוכנית החלוקה.¹

השאלה היא אפוא מדוע לא היתה הנהגה פלסטינית כזאת בשעה הקריטית של מלחמת 1948 ובמשבר האזורי שהתפתח אחרי המלחמה כאשר המושג 'פלסטין' נעלם מהמפה הגאוגרפית של המזרח התיכון? כיצד התדרדר מעמדה עד כי לא ניכרה השפעתה אפילו בנושאים החשובים ביותר לגורל הפלסטינים? כיצד קרה שההחלטות הקשורות לעם הפלסטיני ולשטחי הפלסטינים נתקבלו דווקא בידי מנהיגי מדינות ערב? להערכת אי-אפשר להבין את מצבה ומעמדה של ההנהגה הפלסטינית במלחמת 1948 ולפניה בלי לסקור את המשברים

* תודתי לפרופ' יוסף נבו מאוניברסיטת חיפה על הערותיו והארותיו לטיוטת המאמר, ולפרופ' אבי שליים מאוניברסיטת אוקספורד, St. Antony's College, על שמסר לי עותק מקטעי עיתונות בערבית ותעודות מה-PRO הקשורים להקמת 'ממשלת כל פלסטין', שהיו ברשותו לצורך כתיבת מאמרו בנושא זה. מאמר זה הוא חלק ראשון ממחקר במימונה של הקרן הלאומית למדעים שנושאו 'התעוררות הלאומית הפלסטינית החדשה 1949-1964'.

1. על צמיחת התנועה ראו: יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית, 1918-1929, תל-אביב 1976 (1971).

שפקדו אותה מראשית שנות השלושים של המאה ה-20, דווקא בתקופת הזוהר של המופתי חאג' אמין אל-חוסני כמנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית. אפשר לתאר את המנהיגות הפלסטינית כמנהיגות במשבר מתמשך אף-על-פי שלכאורה היתה יציבות של הנהגת החוסניים בראשות המופתי.

בתנאים אלה החלו מדינות ערב (בייחוד מצרים, עיראק ועבר-הירדן) למלא תפקיד חשוב הולך וגובר בעיצוב מאבקה של התנועה הלאומית הפלסטינית, ואחרי מלחמת העולם השנייה אף בקביעת הרכב הנהגתה וגורל שטחי הפלסטינים שנותרו בידי מדינות ערב. עקב כך, בהסדרי שביתת-הנשק בין מדינות ערב לישראל נעדר לגמרי מקומם של הפלסטינים גם מהדיונים על קביעת גבול ישראל עם השטחים שהיו חלק מפלסטין של תקופת המנדט, כלומר 'הגדה המערבית' ורצועת עזה. יתרה מזו, היעדרו של הצד הפלסטיני הקל על ישראל לנהל משא-ומתן עם עבר-הירדן על עתיד השטחים שברשותה ועל אפשרות הסדר שבמסגרתו תהיה הגדה המערבית חלק של ממלכת ירדן.² בפועל לא היה שום גורם פלסטיני שבידו הסמכות והמעמד הלגיטימי לנהל משא-ומתן עם ישראל. מצב זה, שהמלך עבדאללה חתר אליו, היה נוח לו וסייע בידו לממש את שאיפתו לספח את הגדה המערבית לירדן. למצרים לא נותר אלא לשמור את רצועת עזה בידיה כפיקדון.

מטרת המאמר היא לסקור את התהליכים ואת ההתפתחויות הפוליטיים שעברו על הנהגה הפלסטינית מראשית שנות השלושים; הנהגה זו הובילה את התנועה הלאומית הפלסטינית עד שהגיעה למצבה הירוד ששיאו היה הקמתה של 'ממשלת כל פלסטין' ב-1948 וירידתה המהירה מהזירה הפוליטית הפלסטינית. להלן יידונו כמה מהקווים המרכזיים של ההתפתחות הזאת, וכן הרקע למשברים שפקדו את הנהגה בתקופה זו.

א. מעורבות מדינות ערב בגורל הפלסטינים ומחויבותן לפתרון הבעיה הפלסטינית

בניגוד לדעה הרווחת בין חוקרים ובהם פלסטינים ולפיה מדינות ערב הפקיעו מידי הפלסטינים את עניינם,³ לדעתי המעורבות הערבית בגורלם של הפלסטינים הלכה וגברה עקב דרישתה ועידודה של הנהגה הפלסטינית עצמה. היוזקות הנהגה הפלסטינית למעורבות ערבית נבעה מחולשתה ומאי-יכולתה להתמודד עם האתגרים שהציבו לפניה התנועה הציונית והממשל הבריטי, וכן מהמשברים שפקדו בשל הפיצול הקבוע בתוכה. המעורבות הערבית

2. על שיחות להסדר שלום בין ישראל לירדן אחרי המלחמה התפרסמו כמה מחקרים. ראו: אברהם סלע, ממגעים למשא ומתן, תל-אביב 1985; Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan*, New York; 1988; איתמר רבינוביץ, השלום שחמק: יחסי ישראל-ערב 1949-1952, תל-אביב 1991.

3. ראו: מאיר פעיל, 'הפקעת הריבונות המדינית על פלסטין מידי הפלשתינאים עלידי ממשלות ערב, בתקופת "מלחמת העצמאות" (1947-1948) ועמדת הנהגה המדינית של התנועה הציונית ושל ישראל כלפי תופעה זו', הציונות, ג (1974), עמ' 439-489; עזאם סחיניני, 'אל-כיאן אל-פלסטיני 1964-1974', שאון פלסטיניה, 41-42 (פברואר-מרס 1975), עמ' 46-74; סמיח שביב, 'מקדמת אל-מצארה אל-רסמיה ללשח'ציה אל-וטננה אל-פלסטיניה, 1948-1950', שאון פלסטיניה, 129-131 (אוגוסט-ספטמבר-אוקטובר 1982).

הגוברת יצרה תהליך של מחויבות ערבית לסייע לפלסטינים, ושיאה של מחויבות זו היה בפלישת צבאות מדינות ערב ב־15 במאי 1948.

תהליך זה הוגדר בידי ביאן אל־חות כ'ערוּבַת אל־מְעָרָה וְעָרוּבַת אל־קַדְ'יָה' (ערביות המערכה וערביות הבעיה).⁴ הגדרה זו תואמת גם את המצב אחרי מלחמת 1948 כאשר הבעיה הפלסטינית קיבלה אופי של סכסוך ערבי־ישראלי במקום סכסוך פלסטיני־יהודי. מקורו של הסכסוך הערבי־ישראלי הוא אפוא במעורבות הערבית בעניין הפלסטיני ובמחויבות כלפי הפלסטינים, שקדמו למלחמת 1948, ומכך נהנתה התנועה הלאומית הפלסטינית. לתמיכה הערבית לא היה תחליף והיא נעשתה חלק בלתי־נפרד מהתפתחות התנועה הלאומית הפלסטינית החדשה, שהופיעה בינואר 1965 בדמות ארגוני הפדאיון. הנִפְכָּה של 1948 היתה נִפְכָּה ערבית במידה שהיתה פלסטינית, וכך היא נתפסה תקופה ארוכה אחרי 1948.⁵ המחויבות הערבית לפתרון הבעיה הפלסטינית גברה עם היווצרות הסכסוך הערבי־ישראלי אחרי הנִפְכָּה, בהיותם של הערבים לצד עיקרי ופעיל בסכסוך.⁶

ב. דומיננטיות ההשפעה החוסינית בהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית כמעט מראשית צמיחתה בשנות העשרים של המאה הקודמת ועד סוף המנדט הבריטי

הנהגה זו המשיכה להתקיים על אף ירידת מעמדו של המופתי לאחר בריחתו מהארץ בשנת 1937. דומיננטיות ההשפעה החוסינית נשמרה בדרך־כלל על אף המשברים שעברה ההנהגה הפלסטינית החל במשבר הממושך בראשית שנות השלושים, שהיא לא התאוששה ממנו כלל בגלל האירועים בארץ ובאזור כולו. ההנהגה הפלסטינית נמצאה בתהליך ממושך של פיצול מצד אחד וחולשת האופוזיציה מהצד האחר. נוצרה המשכיות בהשפעתה המכרעת של הנהגת החוסינים, שגם בהיעדרו של המופתי מהארץ משנת 1937 ועד שובו אליה בשנת 1946 הצליחה למנוע כינון הנהגה חלופית. משבר מנהיגות ממושך זה היה אחת הסיבות החשובות לכשלונה של התנועה להגיע לייעדיה.⁷ משבר זה אפשר לעבדאללה לספח את הגדה המערבית לשלטונו, וכך נחרץ גם גורלה של רצועת עזה להיות בשלטון מצרים.

4. ביאן נוֹיְהֵד' אל־חות, אל־קיאדאת וְ אל־מַאֲסַסַת אל־סִיאִסָה פי פלסטין, 1917-1948, בירות 1986, עמ' 639. ספרה הוא עיבוד של עבודת הדוקטור שלה באוניברסיטה של לבנון שהוגשה בשנת 1977.

5. ראו לדוגמה: קסטנטין זִיִיק, מְעַנָּא אל־נִפְכָּה, בירות 1948; קדרי טוקאן, בְּעַד אל־נִפְכָּה, בירות 1950; מוסא אל־עלמי, עֶבְרַת פלסטין, בירות 1949; עארף אל־עארף, אל־נִפְכָּה: נִפְכָּת בית אל־מקדס וְ אל־פְּרִדְוֶס אל־מִפְקֹד 1947-1952, א-ו, צידון 1956-1960; וליד אל־קַמְהַאִי, אל־נִפְכָּה וְ אל־בְּנַאָּ פִי אל־נִטְן אל־ערבי, א-ב, בירות 1962.

6. ראו: משה שמש, מהנִפְכָּה לנִפְכָּה: הסכסוך הערבי־ישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957-1967, דרכו של נאצר למלחמת ששת הימים, קריית שדה־בוקר 2004.

7. על התפתחות ההנהגה החוסינית והאופוזיציה הנשאשית והמאבקים ביניהן ראו: פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית־הפלסטינית; יהושע פורת, ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית־הפלסטינית, 1929-1939, תל־אביב 1978; יוסף נבו, 'ההתפתחות הפוליטית של התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1939-1945', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל־אביב 1977; הנ"ל, 'התנועה הלאומית הערבית

אמנם האופוזיציה זכתה בנצחונות בבחירות המוניציפליות של 1927, אך הדבר לא סייע לה להגיע להנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית. נוכח חולשת האופוזיציה הפלסטינית היא השאירה בסופו של דבר, מתוך רצון או בלית-בְּרָרָה, את השליטה בזירה הפוליטית הפלסטינית בידי החוסינים, כלומר בידי המופתי.

ג. הפער הגדול בין ציפיותיה של המנהיגות הפלסטינית ותביעותיה לבין היכולת להוציאן אל הפועל (ביטול הצהרת בלפור, הפסקת העלייה, כינון שלטון פלסטיני עצמאי בכל שטח המנדט והפסקת מכירת קרקעות ליהודים)

המנהיגות הפלסטינית התנהלה במעגל של תסכולים ואכזבות ובהן אכזבות ממדינות ערב, שפרדוקסלית גרמו לדבקות יתרה של ההנהגה בעמדות קיצוניות שהתאפיינו בלאווים מוחלטים לכל פשרה או לכל ראייה נכונה של המציאות הפוליטית והמדינית. נסיונות של מדינות ערב, בתמיכת האופוזיציה הפלסטינית, להביא לגמישות ולו טקטית בעמדת המופתי לא נשאו פרי. הרדיקליות והקיצוניות בעמדות נעשו מטרה יותר מאמצעי להשגת היעדים הלאומיים של התנועה הפלסטינית. 'הלאווים הכרחיים היו שובילו להחלטה שתוצאתה עימות והחזקת מעמד' (מג'אבֶּהּ וְצֶמוּד).⁸ העימות המזוין (עם הבריטים ועם היהודים) היה לבלתי-נמנע.

נוכח תסכולה לעומת הישגיה של התנועה הציונית ודבקות הממשל הבריטי ביעדי המנדט, ומשום אי-יכולתה להשיג את יעדיה הלאומיים בדרכים מדיניות, פנתה התנועה הלאומית הפלסטינית, על כל פלגיה כמעט, אל המאבק האלים, המזוין, שלא נעדר לעתים ממד דתי אסלאמי. שיאו של המאבק הפלסטיני המזוין היה המרד בשנים 1936-1939. כאמור, מדינות ערב נגררו למאבק כשיצאו למסע צבאי למנוע את הקמתה של מדינת ישראל, דהיינו למנוע את הגשמת הצהרת בלפור שבה נאבקו מאז פרסומה. אבל מדינת ישראל קמה ולא זו בלבד אלא שהיא אף הנחילה למדינות ערב תבוסה צבאית.

ד. היעדר מוסדות 'שלטון' פלסטיניים שישמשו מוסדות של 'מדינה בדרך', לעומת מוסדותיה של התנועה הציונית

הדבר נבע מעמדתה העקרונית של המנהיגות הפלסטינית להתנגד להקמת מוסדות הממשל העצמי בהשתתפות נציגות יהודית על בסיס הצהרת בלפור וכתב המנדט. ההנהגה הפלסטינית התנגדה למשל להקמת המועצה המחוקקת שהציע הממשל בשנת 1923 ואחר-כך בשנת 1935. באוקטובר 1923 הציע הנציב העליון למשלחת של מנהיגים פלסטינים להקים 'סוכנות

הפלסטינית במלחמת העולם השנייה', בתוך: משה מעוז, וב"ז קידר (עורכים), התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה? תל-אביב 1996; אל-חות, אל-קיאדאט וְ אל-מַאסַסַת אל-סיאסיה פי פלסטין.

8. אל-חות, שם, עמ' 638.

ערבית' במתכונת 'הסוכנות היהודית'. כאזם אל-חוסני, שעמד בראש המשלחת הפלסטינית, דחה את ההצעה על הסף מחשש שקבלתה תיתן הכשר חוקי לסוכנות היהודית.⁹ המוסדות הפלסטיניים שניהלו את המאבק היו בעיקר הוועידה הערבית הפלסטינית והוועד הפועל שהיא בחרה, ואחר-כך הוועד הערבי העליון. המועצה המוסלמית העליונה (ממ"ע) בראשותו של המופתי לא הצליחה להפוך לגוף הנהגה כלל ארצי בהיותה גוף ממשלתי הממונה בידי הנציב העליון וממומן על-ידי. המועצה היתה מכשיר בידי המופתי לחיזוק מעמדו. נראה שתרמה לכך גם העובדה שיעדה הראשון של המנהיגות הפלסטינית על כל מרכיביה היה שחרור לאומי והשגת עצמאות, ולפיכך היא דחתה כל התעסקות בבעיות חברה וכלכלה, חינוך ואופי השלטון לאחר שתושג העצמאות. כך גם הנציחה המנהיגות החוסנינית את ההגמוניה שלה בתנועה הלאומית הפלסטינית בטענה שרק היא מסוגלת להשיג את היעד הנכסף של שחרור לאומי.

ה. משבר אמון עמוק בין הליגה הערבית שזה עתה קמה (1945) לבין המופתי

המופתי חזר מהגלות בשנת 1946 להנהיג את התנועה הלאומית הפלסטינית. זה קרה כאשר בעיית פלסטין היתה לנושא המרכזי שעל סדר יומה של הליגה. כינון הליגה הערבית כגוף המכריע בענייני הפלסטינים הקנה לעמדת עיראק ולעמדת עבר-הירדן חשיבות מיוחדת. לפיכך נוצרה בליגה חזית האשמית עוינת למופתי והתנגדות אוטומטית כמעט לכל דרישה שהעלה, ויחסי הכוחות בין חברות הליגה נטו יותר לעמדת עבר-הירדן ועיראק מאשר לעמדת המופתי.¹⁰ ככל שבעיית פלסטין נעשתה מרכזית כן גדלה העוינות כלפי המופתי וגבר הצורך ביתר מעורבות ערבית.

9. על הצעת הנציב העליון להקים 'סוכנות ערבית' ודחייתה בהנהגה הפלסטינית ראו: פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינאית, עמ' 142-143. פורת כותב: מבין המלצות ועדת הקבינט הבריטי בדוח שלה מ-27.7.1923, אשר אושר בקבינט ארבעה ימים אחר-כך, היתה ההצעה 'לנקוט בצעדים כדי לסלק מהערבים את הרושם, מוטעה ככל שיהיה, שהיהודים זוכים לעמדה מועדפת. לפיכך המליצה הוועדה על הקמת "סוכנות ערבית" שתהיה מקבילה לסוכנות היהודית, דהיינו תפעל כגוף מייצג לממשלה בכל הקשור באינטרסים של הלא-יהודים בא"י'. ומוסיף: [...] גם הצעה זו נדחתה ע"י הנציגים הערבים, כאשר הנ"ע הציע אותה באופן בלתי-רשמי ב-5.10.23, וכמה ימים לאחר מכן, כאשר הוצעה רשמית ופומבית'. מוסא כאזם אל-חוסני נימק את דחייתו את ההצעה בכך שהיא נועדה 'להעמידנו במעמד שווה עם הציונים', כלומר היא תתפרש כהכרה במעמד הסוכנות היהודית והסכמה להקמתה (עמ' 143). ראו גם: אילן פפה, אצולת הארץ: משפחת אל-חוסני, ביוגרפיה פוליטית, ירושלים 2002, עמ' 252; מעניין שדחיית הטיפול בבעיות החברתיות היתה אחד העקרונות הרעיוניים של ארגון פת"ח בטענה שהטיפול בעניינים החברתיים צריך להידחות 'לאחר השחרור', ובשלב זה יש להתמקד בבעיות השחרור הלאומי. ראו: פת"ח, מתפת אל-תעביאָה ן אל-תַגְוִים, תַּיְרְתָנָא ן אל-מַדְמוֹן אל-אֶגְ'תַמְאעי (פרסום פנימי לחברים), מס' 11 [ללא מקום הוצאה וללא תאריך הוצאה (1968?)].

10. חשיבותה המכרעת של עמדת ירדן ועיראק נבעה גם מסעיף 7 של אמנת הליגה הערבית ולפיו 'החלטה שתתקבל על-ידי המועצה פה אחד, תחייב את כל המדינות המשתתפות בחבר, והחלטה שתתקבל ברוב דעות, לא תחייב אלא את מי שיצביע בעדה', כלומר לכל מדינה ערבית יש זכות וטו על כל החלטה

הופעתן של עבר-הירדן ועיראק כמדינות המתחרות בתנועה הפלסטינית וטוענות כנגדה היה בה כדי להחליש את ההנהגה הפלסטינית ולהמעיס מחשיבותה וממעמדה, וממעמדו של המופתי בעיקר. מעמדו של המופתי נחלש מאוד גם בזירה הבין-לאומית. בתקופה הקריטית ביותר לתנועה הלאומית הפלסטינית היה המופתי מנהיגה בעמדת בידוד בליגה הערבית, ובו בזמן המשיך ליהנות מתמיכה ראויה לציון בקרב הציבור הפלסטיני. המופתי לא שותף באופן פעיל בשום מהלך מדיני או צבאי הקשור לפלסטינים שהחליטה עליו הליגה הערבית בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה.

הצטרפותו של המופתי למחנה הציר ורצונו העז לסייע לגרמניה הנאצית במלחמתה בבעלות-הברית היו גורם חשוב בקביעת יחסן של מדינות ערב כלפי המופתי ובקביעת מעמדו בזירה הבין-לאומית בשנים הגורליות למאבק הפלסטינים אחרי מלחמת העולם השנייה.¹¹ עמדתו היתה בגדר הימור שהתנועה הלאומית הפלסטינית ומנהיגה לא יכלו למנוע את השפעתו השלילית. הציבור הפלסטיני שנטייתו הפוליטית הכללית היתה נגד בעלות-הברית לא גמל רעה למופתי ולא ראה בפעילות זו סיבה להדחיקו. אדרבה, הציבור הערבי חיכה בכליון עיניים לבואו של הצבא הגרמני והריע לרומל בהגיעו למבואות מצרים.

עלייתו של אמין אל-חוסני

ארבעה גופים לאומיים שימשו את ההנהגה הפלסטינית בתקופת המנדט לקבלת ההחלטות המדיניות: הוועידה הערבית הפלסטינית (נערכו שבע ועידות), הוועד הפועל שנבחר בידי

ומכאן הרצון להגיע להסכמה כללית כדי שהחלטה תהיה אופרטיבית ומחייבת את כל חברות הליגה. ראו: אשר גורן, הליגה הערבית: 1945-1954, תל-אביב תשי"ד, עמ' 377-382.

11. על קשרי המופתי עם גרמניה הנאצית ראו: יגאל כרמון, 'מופתי ירושלים, חאג' אמין אל-חוסני, וגרמניה הנאצית בתקופת מלחמת העולם השנייה', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ח; צבי אל-פלג, המופתי הגדול, תל-אביב 1989; לוקאש הרשקוביץ, הרייך השלישי והמזרח הערבי, מרחביה 1965; דניאל קרפי, 'המופתי של ירושלים, אמין אל-חוסני, ופעילותו המדינית בימי מלחמת העולם השנייה', הציונות, ט (1984); דוד ישראלי, ה'רייך' הגרמני וארץ-ישראל: בעיות ארץ-ישראל במדיניות הגרמנית בשנים 1889-1945, רמת-גן תשל"ד. על גישת המופתי עצמו לקשריו עם הנאצים ראו: 'זכרונות המופתי', אָח'ר סאעה, 20 ו' 27 בספטמבר, 8 ו' 29 בנובמבר, 11 בדצמבר 1972. הסבר נוסף לשיתוף-הפעולה שלו עם הנאצים נתן המופתי בריאיון עם ח'יריה קאסמיה: עמאד שקור וח'יריה קאסמיה, 'מְקַאֶבְלָתָאן מֵעַ אַל-חַאג' אַמִּין אַל-חַוְסַנִּי, שְׁאוֹן פִּלְסְטִינִיָה, 36 (אוגוסט 1974), עמ' 12-18. לא מפליא שהאנציקלופדיה הפלסטינית, בערך 'מחמד אמין אל-חוסני', מתעלמת לגמרי מתקופת שהותו של המופתי בגרמניה הנאצית ומקשריו אתה במלחמת העולם השנייה. וכך נכתב: 'החאג' מחמד אמין בילה יותר מארבע שנים באירופה, הקים לשכה לתנועה הערבית בברלין ולשכה שנייה ברומא. הוא פנה להתעניין בבעיה הערבית בכלל והפלסטינית בפרט בזירה המדינית, הדיפלומטית והתעמולתית. כאשר בעלות-הברית כבשו את גרמניה הוא עזב אותה לשווייץ במטוס של חיל האוויר הגרמני וביקש מקלט מדיני [...]'. ראו ערך: 'מחמד אמין אל-חוסני', אל-מוטועה אל-פלסטיניה, א, דמשק 1984, עמ' 141.

הוועידה, הוועד הערבי העליון (אל-לג'נה אל-ערביה אל-על'יא), שהחליף את הוועד הפועל, ואחר-כך הרשות הערבית העליונה, שהוקמה ב-12 ביוני 1946 (אל-היאה אל-ערביה אל-על'יא) (להלן 'ישמש המונח 'ההיאה הערבית העליונה', או בקיצור 'ה'היאה' כדי להבדילה מהוועד הערבי העליון שקדם לה). היתה אחדות דעים בין המנהיגים לראות בוועד הפועל, שנבחרו בידי שבע הוועידות הלאומיות - בוועד הערבי העליון ובהיאה הערבית העליונה - את הדוברים בשם הפלסטינים, אף שהיתה מחלוקת בדבר הרכבם של המוסדות הללו.

במאי 1921 נתמנה האג' אמין אל-חוסני למופתי של ירושלים והוא בן 26, ובינואר 1922 נבחר ליושב-ראש המועצה המוסלמית העליונה. מנהיגותו של חוסני התפתחה בהדרגה ובעקבות מאז הקמת המועצה המוסלמית העליונה בשנת 1921, ששימשה מכשיר יעיל להשפעתו הפוליטית. אך בשנות העשרים, בשל הקרבה המשפחתית, לא היווה החאג' סכנה למעמדו של 'השיח' הגדול, כאום אל-חוסני, יושב-ראש הוועד הפועל של הוועידה הערבית הפלסטינית. אדרבה, לפי אל-חות: 'קיומו של השיח' הגדול היה בחזקת הגנה למופתי ומסך מגן למנהיגות המעשית הנסתרת אשר החלה לצמוח בהדרגה סביבו'. אל-חות ממשיכה בתיאור דמותו של המופתי:

אף-על-פי שהחאג' נהנה מהכבוד הדתי בהיותו מופתי ירושלים ויושב-ראש המועצה המוסלמית העליונה, ולמרות הגלימה של חכמי הדת על כתפיו והעמאמה על ראשו, הרי האמת החלה להתגלות מאחורי הופעת יראת הכבוד, והיא העובדה שהוא אישיות פוליטית ממעלה ראשונה; מכאן שככל שכוחו של חאג' אמין הפוליטי המעשי גדל, כך גם גבר כוחם של מתנגדיו הפוליטיים, שעוינותם כלפיו היתה חריפה מלכתחילה. תרמה לכך אולי עובדת היותו שייך לדור הצעיר, כאשר בגיל 25 נעשה מנהיג רוחני של המוסלמים. ממאפייניו הבולטים של חאג' אמין הוא הערמומיות הפוליטית. ערמומיות זו היא שהנחתה אותו להימנע מלהכריז על עקרונותיו ומטרותיו הפוליטיות בכל הזדמנות; [הוא הביע אותם] רק לפני מי שבחר מקרב מקורביו.¹²

על אופיו של המופתי אומר דר'וזה: 'הוא היה רגיש מאוד בכל הקשור להתגרות במנהיגותו בייחוד כאשר מדובר בבעיה הפלסטינית. הוא נקט עמדה תקיפה כלפי כל מי שהתגרה בו [עמד בדרכו] בעניין זה'.¹³ תומכיו של המופתי נקראו 'מג'לסיין' ומחנה תומכים זה היה מלוכד ומגובש סביב מנהיגותו של המופתי כיושב-ראש המועצה המוסלמית העליונה, שכאמור הפכה בשל השפעתו המדינית והמעשית של היושב-ראש לבסיס הפוליטי של פעילותו. יחד עם עלייתם של המופתי ומחנה תומכיו צמחה האופוזיציה (מ'עארד'ה) למחנהו. מוסכם בין החוקרים כי צמיחתה של האופוזיציה קשורה לפילוג הפוליטי הפנימי שנבע מהפיצול

12. אל-חות, אל-קיאדא 1 אל-מאפסא אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 175-177. על בחירתו לשני התפקידים ראו: פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-פלסטינאית, עמ' 149-168.

13. מחמד עזת דר'וזה, מ'ד'קראת 1887-1984, א, ביירות 1993, עמ' 325-326. סקירה כללית על אישיותו של המופתי ועל דרכו הפוליטית ראו בעמ' 318-327.

בחברה הפלסטינית, פיצול הקשור לפילוג ההיסטורי הקייסיימיני בה. הפיצול הזה עודד תחרות משפחתית או חמולתית על עמדות השפעה במרכזי הכוח הפוליטיים והחברתיים, נוסף על עלייתה של עלית עירונית ובראשה העילית הירושלמית. אלחות מוסיפה לרקע הזה גורם נוסף: רצון השלטון המנדטורי ליצור פירוד בתנועה הלאומית המדינית, לכן הוא תמך בקבוצה המתחרה והאופוזיציונית אשר נקראה "אל־מְעָאֲרֵד'ה"¹⁴.

מנהיגים באופוזיציה לא נתפסו בראשית שנות העשרים לרוח הלאומיות הפלסטינית שביטאו הוועד הפועל והמועצה המוסלמית. אופייני הוא ש'עשירי הארץ הגדולים נתפסו למחנה האופוזיציה יותר מאשר למחנה הוועה"פ ואילו את מקצת משכילי הארץ נמצא יותר במחנה הוועה"פ מאשר להפך.¹⁵ ואולם אלחות יוצאת נגד התפיסה המציגה את הפוליטיקה של שנות העשרים כזירת התמודדות אחת בין המג'לסיין לבין המְעָאֲרֵד'יין וטוענת כי 'בתקופה זו עצמה הופיעו תנועות פוליטיות רבות וכן אגודות דתיות ומוסדות פועלים שכולם לקחו חלק בתמיכה בתנועה הלאומית'.¹⁶

אופוזיציה זו בהנהגתו של ראע'ב אל־נשאשיבי לא היתה מגובשת ארגונית. למרות זאת היא הצליחה בסוף שנת 1925 לקבל ייצוג שווה לזה של החוסינים בממ"ע (שניים לכל צד), אם כי הרוב נשאר בידי החוסינים שכן יושב־ראש הממ"ע נשאר המופתי אמין אל־חוסיני. ניצחון נוסף לאופוזיציה היה תוצאות הבחירות המוניציפליות בשנת 1927, ובייחוד בלט נצחונה בירושלים. כך היתה האופוזיציה לגורם שיש להתחשב בו בהתפתחותה של התנועה הלאומית הפלסטינית. בהשפעתה של האופוזיציה חלו עליות וירידות, אך מעולם לא הגיעו אנשיה לעמדות הכרעה, אלא לעתים רחוקות לעמדת השפעה, וכוחם העיקרי היה במועצות העירוניות.

הוועידה הערבית הפלסטינית השביעית נערכה בירושלים ב־20 עד 27 ביוני 1928. הרכבה שיקף את ההיערכות הפוליטית החדשה. מספר חברי הוועידה היה כ־250,¹⁷ מספר גדול לעומת ועידות קודמות. בהתאם לכך גם מספר חברי הוועד הפועל היה גדול – 48 חברים. הדומיננטיות של המחנה החוסיני נעלמה הפעם בוועידה ובוועד הפועל. האופוזיציה נכנסה לוועידה כשותף שווה ומול כל 'מג'לסי' מעיר זו או אחרת נכנס 'מעארד'. חברי הוועד הפועל נבחרו על־פי אזורים (18 במספר) ובכל אזור נבחרו שני מוסלמים (בסה"כ 36). הנוצרים נחשבו אזור אחד ונבחרו מטעמם 12 נציגים. ועידה זו תוארה כ'חלשה ביותר בין הוועידות הלאומיות'.¹⁸ מיד לאחר כינונו בחר הוועד הפועל בלשכה לניהול שוטף של

14. אלחות, אל־קיאדאת וְ אל־מְאָסְסַאֵת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 175-179. על הפיצול החברתי נכתב לא מעט. למשל: יובל ארנון אוחנה, חרב מבית: המאבק הפנימי בתנועה הלאומית הפלסטינית, תל־אביב 1981; נבו, לעיל הערה 7; פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית־הפלסטינאית. פורת, שם, עמ' 173.

15. אלחות, אל־קיאדאת וְ אל־מְאָסְסַאֵת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 177-178.

16. שם, עמ' 195; פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית־הפלסטינאית, עמ' 205, מציין מספר – 227.

17. אלחות, אל־קיאדאת וְ אל־מְאָסְסַאֵת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 196.

ענייניו. בראשה עמד כאזם אל-חוסני שנבחר שוב ליושב-ראש הוועד הפועל. הדיונים בוועידה היו בעיקר בשאלת כינון גוף מחוקק ייצוגי בדומה למה שהוקם בארצות ערב האחרות שכוון בהן משטר מנדטורי. התביעה לכינון גוף כזה היתה ההחלטה המרכזית של הוועידה. הוועידה נמנעה מלקבל החלטה מפורשת בזכות העצמאות, נגד הצהרת בלפור או נגד המנדט. הימנעות זו נבעה כנראה מהרצון ששרר אז בקרב המנהיגות הפלסטינית לקדם את האפשרות של כינון גוף חקיקה ייצוגי בארץ. לדעת אל-ח'ות, הוועידה 'קיבלה החלטה כללית התומכת בהחלטות הוועידות הקודמות. היה ברור שדחיית הצהרת בלפור לא היתה מפורשת הפעם בסעיף מיוחד, אלא היא נכללה בתוך ההחלטה הדורשת להקים ממשלה לאומית פרלמנטרית'. בהחלטה שנתקבלה בתום הוועידה נאמר: 'הוועידה הערבית הפלסטינית, שנערכה בירושלים בהשתתפות 250 נציגים המייצגים את כל המפלגות הפלסטיניות, החליטה פה אחד לתבוע הקמת ממשלה לאומית פרלמנטרית [...] ודורשת ביטול המעשר והקמת בנק חקלאי, הכפלת תקציב החינוך והפסקת חקיקת חוקים עד שתוקם ממשלה פרלמנטרית. [הוועידה] בחרה ועדה לביצוע ההחלטות וניהול התנועה הלאומית'.¹⁹

יהושע פורת מסכם את הוועידה כך: 'אופי ההחלטות וההרכב החדש של הוועד'פ ולשכתו היו אות ברור לנצחון האופוזיציה והרוח המתונה. אעפ"כ, ניתן להבחין בתופעות אחרות, שהיו בבחינת סנוניות המבשרות עליית כוחם של גורמים חדשים, צעירים ורדיקלים יותר. קבוצה של צירים צעירים [...] פעלה בוועידה נגד הרוח המתונה הזאת. הם [...] תבעו לחזור ולדרוש מתן עצמאות מלאה לארץ [...] במסגרת אחדות ערבית. כוחם לא היה מספיק כדי לשנות את אופי הוועידה כליל, אך הצליחו להעביר הצעת החלטה הקובעת, כי "הדרישה לכונון שלטון ייצוגי אין פירושה סטייה מהאמנה הלאומית [שנתקבלה בוועידה החמישית והקיצונית ברוחה ("פ) והחלטות הוועידות הקודמות"'.²⁰ תוצאת לוואי חשובה של הוועידה היתה ההתקרבות שנוצרה בין שני הנציגים שלפני הוועידה וגיבוש חזית חדשה בורה הפוליטית, דהיינו בין כאזם אל-חוסני לראע'ב אל-נשאשיבי, אשר נשענו על הוועד הפועל, מול המופתי ותומכיו שנשענו על כוחות רדיקליים חדשים שהופיעו בוועידה השביעית. מאורעות הכותל (אוגוסט 1929) שינו את מערך הכוחות הזה - המופתי והחוסניגים הופיעו ככוח הפוליטי החזק.

19. על הוועידה והחלטותיה ראו: פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, עמ' 204-207. אין פלא אפוא שעות דרווה שהשתתף בוועידה והיה מקורב לזרם החוסני העריך בזכרונותיו הערכה שלילית את כינוס הוועידה, הרכבה והחלטותיה. דרווה כינה אותה 'הוועידה החלשה ביותר בין ועידות פלסטין מבחינת ההתלהבות, עוצמת ההחלטות וכלליותן ואופי המאבק שלהן'. אילן פפה טוען ש'במחנה הפלסטיני זה היה רגע של התעלות נפש והתרוממות רוח, של אחדות ושל תביעה מוצקה. זה היה גם פתח לפתרון הסכסוך'. עות דרווה, תול' אל-חרפה אל-ערב'ה אל-חדית'ה, ג, צידון 1950, עמ' 54-55; דרווה, מד'כראת, עמ' 632-635; אל-ח'ות, אל-קיאדאת'ן אל-מאססאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 195-198; פפה, אצולת הארץ, עמ' 259.

20. פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, עמ' 206.

תקופת הזוהר של מנהיגות המופתי, 1929–1937

שקיעת הוועד הפועל

מאורעות הכותל באוגוסט 1929 היו מפנה בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית ובמעמדו הפוליטי של המופתי וכן ביחסים בין היישוב היהודי לבין הערבים הפלסטינים. שינויים משמעותיים התחוללו במערכת הפוליטית הפלסטינית. התחזק מעמד ההנהגה של המופתי כמי שניהל את המאבק הדתי-הפוליטי בשאלת הכותל. הוא נעשה מנהיגה הבלתי-מורער של התנועה הלאומית הפלסטינית. לעומתו התגמד מעמדו של הוועד הפועל ושל העומד בראשו. שאיפתו של המופתי היתה להיפטר מגוף זה ולהגיע למצב שהוא יהיה האישיות היחידה המנהיגה את התנועה הלאומית הפלסטינית – ואכן הוא הצליח בכך. התנאים הפוליטיים וחולשת האופוזיציה הנשואיבית סייעו בידו להגיע למטרות זו.

שלושה תהליכים שהתחוללו בו בזמן מאפיינים את תקופת הזוהר של הנהגת המופתי; האחד השלים את השניים האחרים ושלושתם חיזקו זה את זה: (א) הרדיקליזציה של התנועה וגיבושה האידיאולוגי והארגוני והופעת קאדרים צעירים רדיקלים בדעותיהם; (ב) חיזוק מעמדו של המופתי כמנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית, חולשת מעמדו של הוועד הפועל וחולשתה של האופוזיציה הנשואיבית; (ג) כינון הוועד הערבי העליון (אל-לג'נה אל-ערב'יה אל-ע'ליא) בראשות המופתי והתעצמות מעמדו.

מחנהו של המופתי לא שקט לנוכח הקמת ה'חזית' בין כאום לנשואיבי. הוא פתח בהתקפה על החזית ועל הוועד הפועל אך בלי להתקיף אישית את כאום. עיתון החוסינים אל-ג'אמעה אל-ערב'יה יצא בביקורת שהלכה והחריפה כלפי הוועד הפועל וחבריו, ואנשיו של כאום כונו בוגדים ומרגלים. ההחלטה שלא לקיים את השביתה המסורתית ביום הצהרת בלפור ב-2 בנובמבר 1930 הוצגה כדוגמה למתינות מוגזמת. בעיתון אף נכתב שהוועד הפועל 'איבד את יכולתו להוליך את העם למאבק למען מטרותיו'. אין פלא שבעקבות זה החלו תומכי המופתי לתבוע את טיהור הוועד הפועל מבוגדים, מוכרי קרקעות וספרים. היה ברור שהקרקע בין מחנה המופתי למחנהו של כאום אל-חוסניני אינו ניתן לאיחוי. המופתי חיכה לרגע המתאים כדי לסלק את כאום וגם לחסל את מוסד הוועד הפועל. כאמור, נמנעו החוסינים מלהתקיף אישית את כאום, והם גם לא תבעו לסלקו ולמנות את אמין אל-חוסניני תחתיו. אין ספק שרגשות של סולידריות משפחתית ומעמדו הבכיר של כאום אל-חוסניני בקרב החוסינים והרצון להימנע מקרע פנים-משפחתי גלוי היו בין הגורמים לכך. עם זאת, יש מקום להניח שבימים ההם לא רצה אמין עצמו לעמוד על בימת המנהיגות ולהסתכן בהתנגשות ישירה עם השלטון הבריטי, התנגשות שממנה היה מפסיד הרבה. הרצון למנוע אפשרות כזאת היה שיקולו העיקרי.²¹

21. אל-ג'אמעה אל-ערביה, פברואר, ספטמבר, נובמבר 1930, מרס, יוני, אוגוסט 1931, מצוטטים אצל פורת, ממהומות למרידה, עמ' 138. ראו גם עמ' 139, 140.

בניסיון לחזק את מנהיגותו הדתית ובמסגרת מאמציו לגייס סולידריות כלל ערבית וסולידריות כלל מוסלמית פעל המופתי להקמת ארגון אסלאמי עולמי להגנת פלסטין הערבית ומקומותיה הקדושים לאסלאם. ברצותו לחזק את מעמדם של הערבים הפלסטינים אל מול התנועה הציונית והשלטון הבריטי בארץ ארגן המופתי את כינוס הקונגרס האסלאמי העולמי בירושלים. הקונגרס נערך ב־7 עד 12 בדצמבר 1931 בהשתתפות 130 צירים מ־22 ארצות האסלאם למעט תורכיה. מנהיגי האפוזיציה ראע'ב אל־נשאשיבי ופח'רי אל־נשאשיבי ואחרים נכשלו במאמצייהם ליצור משקל נגד למופתי בעריכת כנס מקביל שנקרא 'קונגרס האומה האסלאמית הפלסטינית'.²² אמין אל־חוסני נבחר לנשיא הקונגרס. בין ההחלטות שהתקבלו בקונגרס: הוקעת הציונות והוקעת מכירת הקרקע. אין ספק שצעים כינוסו של הקונגרס והחלטותיו הוסיפו ליוקרתו של המופתי. להערכתה של אל־חות:

למרות ההילה האסלאמית שאפפה את מנהיגותו של אל־חוסני מאז מינויו למופתי של ירושלים ואשר גדלה עד שהגיעה לשיאה בקונגרס האסלאמי הכללי – למרות זאת התנועה המדינית הערבית בפלסטין באופן כללי לא שינתה את תוכניתה והיא זנחה את הצורך בקיום מנהיגות דתית כגורם חשוב בין גורמי הנהגתה. במקום הכלים המדיניים־הדתיים שהמציא המופתי בשנות העשרים בצורת אגודות הצעירים המוסלמים, הרי המפלגות הפלסטיניות בשנות השלושים לא קמו על בסיס דתי כלל. יתר־על־כן, הן לא נתנו כל עדיפות בזירה המדינית למעמד הדתי שממנו נהנה המופתי. מכאן שהמפלגות ראו בו איש פוליטי בראש ובראשונה. לכן אפשר לומר שהתקופה ההיסטורית שבה השפעתו הן הדתית והן הפוליטית הלכה והתחזקה במקביל ובהתמדה היתה בשנים 1921-1931.²²

בשנים האלה הפכה אפוא המועצה המוסלמית העליונה למכשיר דתי לחיזוק השפעתו של המופתי ולמעשה ל'אגף הדתי האסלאמי' של התנועה הלאומית הפלסטינית.

החלפת הוועד הפועל בוועד הערבי העליון

תהליך שקיעתו של הוועד הפועל החל כבר בשנת 1930 ונמשך עד התפרקותו המלאה בשנת 1934 עם מותו של העומד בראשו מאז הקמתו בסוף 1920. המסע שניהלו תומכי המופתי נגד

22. אכרם זעיתר, 'יְמֵי־אֵת ח'אצ'ה, חוברת 4, 17 בדצמבר 1931 (שמורים בספרייה מיוחדת), אצל אל־חות, אל־קיאדאָת וְ אל־מְאָסְסָאָת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 244-245. לעומת זאת, עוני עבד אל־האדי מספר כי 'בעת הכינוס האסלאמי נערכה ועידה ערבית לאומית (קומי) שקראו לעריכתה מספר גדול מחברי אל־פתאָת ולשעבר אסתקלאליין; היא התקיימה באמצע דצמבר 1931 בביתו (של עוני) ונכחו בה קרוב להמישים איש. על הודעת הסיכום חתמו חברי הוועד הפועל: עוני עבד אל־האדי, ח'יר אל־דין אל־זרפלי, צ'בחי אל־ח'ידרא, עג'אג' נְוִיְהַד', אסעד דאע'ר ועות דרווה', עוני עבד אל־האדי, אַוּרָאָק ח'אצ'ה (בעריכת ח'יריה קאסמיה), ביירות 1974, עמ' 66. על הקונגרס האסלאמי ראו גם: U. M. Kupperschmidt, 'The General Muslim Congress of 1931 in Jerusalem', *Asian and African Studies*, 12 (1971)

כאזם אל-חוסני ונגד החזית שנוצרה בינו לבין הנשאיבים, לאחר שמעמדו של המופתי התחזק בעקבות מאורעות 1929, היה מצד אחד ביטוי למשבר חריף בהנהגה הפלסטינית המפוצלת, ולחולשת מעמדו של הוועד הפועל מן הצד האחר. העובדה שהוועד הפועל, שהוקם בוועידה השביעית, היה מורכב מחציתו מהמג'לסיין ומחציתו מהמעארדיה רק החריפה בו את המאבק הפנימי, מאבק שהושפע כמובן מהזירה הפוליטית עצמה. המופתי חיכה כאמור להזדמנות להיפטר מהוועד הפועל, אך דמותו של כאזם, בן חמולתו של המופתי ואדם שכידו אותו כל הקבוצות הפוליטיות, שמרה על אחדות המסגרת ומנעה את התפוררות המוסד הזה. מצב זה דחף להקמת גופים פוליטיים חדשים, מפלגות פוליטיות בעיקר, מהן חדשות ומהן חידוש של גופים ישנים בשמות ומסגרות חדשים.

אם כן, המאבק בקרב החוסנים בעניין החזית שנוצרה בין כאזם והוועד הפועל מזה ובין נשאיבי מזה, בשעה שהאופוזיציה הנשאיבית היתה בתהליך של נסיגה, תרם בהדרגה להתפוררות הוועד הפועל. משהפסיד ראע'ב אל-נשאיבי בבחירות בסתיו 1934 את ראשות עיריית ירושלים ספגה האופוזיציה מכה אנושה, שלא הצליחה להתאושש ממנה. לשקיעת הוועד הפועל תרם גם כשלון נסיונותיו של הוועד הפועל – בין השאר באמצעות הפגנות ושבתות (אוקטובר 1933, ינואר 1934) – להביא לשינוי במדיניות בריטניה בסוגיית הקרקעות ובנושא ההגירה. פעילות הוועד הפועל בחודשים ינואר-אוקטובר 1934 היתה 'שירת הברבור' שלו. הוא לא התכנס עוד ועם מחלתו של כאזם בחורף 1934 החל מאבק על הירושה. מותו של מוסא כאזם ב-26 במרס 1934 שם קץ, כמובן, לחזית שיצר כאזם עם הנשאיבים, תרם להחלשתם והאיץ את קצו של הוועד הפועל.

מותו של כאזם והתפוררות הוועד הפועל שימשו הזדמנות למופתי לקחת לעצמו את מנהיגות התנועה הלכה למעשה, מהלך שהשתלב בתהליך הרדיקליזציה שעברה האוכלוסייה, בייחוד בני הדור הצעיר והמשכיל שתמכו בדרך-כלל במופתי. כאמור, כמה מהצעירים האלה כבר השמיעו את קולם בוועידה הפלסטינית השביעית ביוני 1928, אף שאלה טרחו להתארגן במסגרות משלהם ולהבליט את זהותם ואת דעותיהם הקיצוניות מדעותיו. האווירה ששררה בארץ אחרי אירועי אוגוסט 1929 היתה רקע נוח לביטוי דעות קיצוניות אלה, אך מאז 1931 קולם של הקיצונים נשמע פָּרְמָה בכל הארץ. הארגונים הרדיקליים מרדו בהנהגה המסורתית המתונה, והמפלגות החדשות שקמו שינו את מרכיבי המאבק הפוליטי בקרב ההנהגה הפלסטינית, אך המחנה החוסני הוסיף להיות הדומיננטי בהנהגה. לא ייפלא אפוא ששנת 1935 תוארה 'תקופת מפנה בתולדות מאבקם של הערבים הפלסטינים'.²³

תהליך הרדיקליזציה בפוליטיקה הפלסטינית הוביל לשביתה הכללית שהוכרזה באפריל 1936 ולמעשי אלימות נגד היישוב היהודי ונגד הממשל הבריטי. במצב אקוטי זה של הפוליטיקה הפלסטינית לא היתה בנמצא הנהגה רשמית, מאז מותו של כאזם. הקמת מנהיגות לאומית

23. פורת, ממהומות למרידה, עמ' 172, 198. דעות על אופן הרכבת הוועד הערבי העליון ראו: אל-חות, אל-קיאדא וְ אל-מאָסַסַּת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 336.

עמדה אז במלוא חריפותה על סדר היום. ב-25 באפריל 1936 באו לירושלים משלחות מכמה מקומות בארץ כדי לדון בצעדים שיש לנקוט.

בלחצם של הצעירים המיליטנטים ושל העיתונות חזרו בהם ראע'ב אל-נשאשיבי (אשר סירב להכיר במנהיגותו של המופתי) ואמין אל-חסיני (אשר תומכיו דרשו להעניק למופתי את כתר המנהיגות הלאומית) מעמדותיהם הקודמות וכך התאפשרה הקמתו של הוועד הערבי העליון (אל-לג'נה אל-ערביה אל-עליא; להלן: וע"ע). ב-25 באפריל סוכם שהמופתי יהיה יושב-ראש הגוף החדש ויהיו חברים בו חמשת ראשי המפלגות (ראע'ב אל-נשאשיבי ראש מפלגת ההגנה הלאומית, ג'מאל אל-חסיני ראש המפלגה הערבית הפלסטינית, יעקוב אל-ע'צין ראש ועידת הנוער, עבד אל-לטיף צלאח ראש הגוש הלאומי, וד"ר חוסין פח'רי אל-ח'אלדי ראש מפלגת הרפורמה). נוסף עליהם מונה מנהיג אל-אסתקלאל עוני עבד אל-האדי למזכיר הווע"ע ואחמד חלמי עבד אל-באקי, אף הוא איש האסתקלאל, מונה לגזבר הוועד. אלפרד רוק, יווני קתולי ומראשי המפלגה הערבית הפלסטינית, מונה לייצג את הנוצרים יחד עם יעקוב פראג', יווני אורתודוקסי ומראשי מפלגת ההגנה הלאומית. כך ייצגו את המהנה החסיני שלושה חברים, את הנשאשיבים והאסתקלאלים – שני חברים מכל אחד מהמחנות, ואת כל אחת משלוש המפלגות הנותרות ייצג מנהיגה. אין ספק שהאסתקלאל זכתה לייצוג יתר בשים לב לעובדה שזה כשנתיים חדלה מפלגה זו מלהתקיים למעשה, אך נראה שהתפקיד המרכזי שמילאו אנשי אל-אסתקלאל בארגון תנועת השביתה, ככינון הוועדות הלאומיות ובהקמת הווע"ע הוא שהצדיק את ייצוגם.²⁴

החלטתו הראשונה של הווע"ע כבר ביום הקמתו היתה להמשיך בשביתה עד שממשלת בריטניה תשנה מהותית את מדיניותה. הוא חזר וניסח את הדרישות הלאומיות היסודיות והן: (1) איסור על הגירת יהודים לארץ; (2) איסור העברת קרקעות ערביות ליהודים; (3) כינון ממשלה לאומית (וטניה) האחראית כלפי מועצה ייצוגית. כך קידמה תנועת השביתה את שיתוף-הפעולה בין המפלגות, ותחת רישומו של הלחץ העממי של אנשי אל-אסתקלאל הפכה 'קואליציית המפלגות' של סתיו 1935 לגוף יציב יותר.²⁵

בהעריכה את תפקודו של הווע"ע במהלך השביתה כותבת אל-חות: 'על אף מעמדו הרשמי בארץ ובעולם הערבי לא היה הווע"ע בתקופת השביתה המכוון האמיתי של המאבק ואשר בלעדיו היה המאבק נפסק או נכשל. [...] יתר-על-כן, הווע"ע התייעץ בדרך-כלל עם הוועדות הלאומיות, שהיו עצמאיות בפעולותיהן, לפני שקיבל כל החלטה, ולא להפך'.²⁶ לעומתה טוען פורת: 'הווע"ע נחשב מאז הקמתו לרשות העליונה של התנועה הלאומית והוועדות

24. חוסין פח'רי אל-ח'אלדי, מְדִפְרָאת ח'אצה, שמורים בספרייה מיוחדת בבירות, ביירות 1949, עמ' 222, מצוטט אצל אל-חות, אל-קיאדאת ן אל-מְאָפְסָאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 335-337; דרווה, חוץ אל-חרכה אל-ערביה אל-חדית'ה, עמ' 118.

25. אל-חות, שם, עמ' 337; פורת, ממהומות למרידה, עמ' 199.

26. אל-חות, אל-קיאדאת ן אל-מְאָפְסָאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 335-337, 344-348, מביאה גם את דעותיהם של עזת דרווה, חוסין אל-ח'אלדי, נורי אל-סעיד והנציב העליון.

הלאומיות" המקומיות פנו אליו בבקשת הדרכה, סיפקו לו מידע על הנעשה במקומותיהן והציעו לפניו הצעות להמשך המאבק. אולם אין לראות בוועדות המקומיות רק שלוחות של הו"ע; היו מקרים שבהם נהגו "וועדות לאומיות" מקומיות על-פי שיקוליהן תוך התעלמות מהו"ע או אף בניגוד לדעתו.²⁷

כשלון השביתה הכללית ובייחוד הצורך במעורבות מדינות ערביות להפסקת הצביעו על מעמדה וסמכותה של המנהיגות ושל הו"ע. היה בכך מפנה לא רק בגישת ההנהגה הפלסטינית אלא גם ובייחוד בנכונות הממשלים הערביים להיענות לבקשות ההנהגה להתערב ובכך ליצור מחויבות של המדינות הערביות לסייע לתנועה הלאומית הפלסטינית בעת הצורך. זה היה ביטוי משמעותי לתלותה של התנועה הלאומית הפלסטינית בתמיכתן ובסיוען של המדינות הערביות. התהליך של מעורבות ערבית, לעתים לפי דרישת ההנהגה הפלסטינית עצמה, ילך ויגבר בייחוד אחרי מלחמת העולם השנייה: הו"ע, שהוקם בתוך שבוע מראשית השביתה, עשה כמיטב יכולתו להביא להתערבות ארצות ערב בסכסוך הארץ-ישראלי לטובת הערבים הפלסטינים. [...] כאשר בספטמבר 1936 נתגלו סימני חולשה ביכולת העמידה בשביתה, ביקש הו"ע מהשליטים הערבים לקרא לאחיהם הפלסטינים להפסיק את השביתה.²⁸ הקריאה להפסקת השביתה באה ב־8 באוקטובר 1936 מסעוד מלך סעודיה, מע'אזי מלך עיראק, ומהאמיר עבדאללה. קריאותיהם פורסמו בעיתונות הפלסטינית ב־11 באוקטובר; למחרת פורסמה הודעת הו"ע בדבר סיום השביתה. וכך כותבת אל-חות: 'לאחר שישה חודשי שביתה הותשה הארץ כלכלית, וכאשר התעורר חשש לאובדן עונת ההדרים וכאשר איימה הממשלה בפעולות צבאיות חדשות, הרי הסכמת הו"ע לתיווך שליטי ערב היתה קרש ההצלחה היחידי האפשרי'.²⁹

לו"ע היתה סמכות מעטה על המורדים, ואף-על-פי-כן נהגו שני הצדדים להיוועץ זה בזה, להחליף מידע ולדון בעניינים בעלי עניין לציבור הערבי. הו"ע היה יכול לפקח על המורדים רק במידה מצומצמת גם מפני הפילוג הפנימי שבתוכו. המחלוקת הישנה בין הנשאיבים לחוסינים לא פגה למרות מעטה האחדות שלבש הו"ע מאז הקמתו. הנשאיבים ניסו להביך את יריביהם בדרישתם שהמ"ע והעיריות יצטרפו לשביתה, ולעומת זאת הם סירבו לתמוך במרד כללי נגד השלטון הבריטי בארץ, בין השאר משום שרוב מפקדי החבורות המזוינות נטו אל החוסינים. התערבותו של עבדאללה בענייני הארץ ונסיון התיווך שלו, שהנשאיבים תמכו בהם בלב שלם, העמיקו עוד יותר את המחלוקת בתוך הו"ע. המחלוקת בתוך הו"ע בין החוסינים לבין הנשאיבים ובין קיצונים למתונים (שלא היו תמיד זהים עם שני הפלגים המשפחתיים) החלישו מאוד את הו"ע ושמו לאל את מאמציו להיות הסמכות העליונה כלפי המורדים ובני העם גם יחד. מעצרים של עוני עבד אל-האדי, מזכיר הו"ע,

27. פורת, ממהומות למרידה, עמ' 199-200.

28. שם, עמ' 353.

29. אל-חות, אל-קיאדאת ו-אל-מאפסאאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 357; פורת, ממהומות למרידה, עמ' 353.

ושל עזת דרווה, מחליפו בתפקיד, החליש עוד יותר את הווע"ע, שכן עוני עבד אל-האדי היה הרוח החיה בו.³⁰

כל אותה העת המשיך המופתי לכהן הן כיושב-ראש הממ"ע והן כיושב-ראש הווע"ע. בתואנה של יציאת המופתי לחאג' בסעודיה ולסוריה בשעה שהמצב בארץ חמור ובלי להודיע לחבריו בוועד, החליטה מפלגת ההגנה (ביולי 1937) לפרוש מהווע"ע.

משבר 1937 – גירוש ההנהגה

מכה רצינית הונחתה על ההנהגה הלאומית הפלסטינית בעקבות צעדי הממשלה אחרי רצח לואיס אנדרוס, הנציב בפועל של מחוז הגליל, ב-26 בספטמבר 1937. בתגובה החליטה הממשלה ב-30 בספטמבר לאסור את אמין אל-חוסניני אם יעזוב את מקום מקלטו בתוך אל-חרם אל-שריף ולארגן במהירות האפשרית ובכל הסודיות את מאסרם של חברי הממ"ע ולהגלותם לאיי סיישל. הווע"ע והוועדות הלאומיות הוכרוזו בלתי-חוקיים. הוצאו פקודות מאסר נגד חברי הווע"ע והמופתי סולק מתפקידו כנשיא הממ"ע. נגד חברי הווע"ע שהיו באותו היום בחוץ לארץ הוצאו צווי מעצר וכן הוצאו צווי האוסרים עליהם לשוב לארץ: עוני עבד אל-האדי ואלפרד רוק שהו בז'נווה, גם עבד אל-לטיף צלאח היה באירופה, ועזת דרווה היה בבגדאד. ג'מאל אל-חוסניני הצליח לברוח ללבנון. השלטונות הצליחו לעצור את חברי הווע"ע אחמד חלמי עבד אל-באקי, פואד סאבא, יעקוב אל-ע'צין וד"ר חוסין אל-ח'אלדי, וכן עצרו את רשיד אל-חאג' אבראהים, מנהיג אל-אסתקלאל בחיפה – ממשלתם הוגלו לאיי סיישל.³¹ כמו כן נאסרו, אך הושארו בארץ, ע'מאא שונים, נכבדי הארגונים הלאומיים ופעיליהם.

הסמכות לניהול הווקף ניטלה מהממ"ע ונמסרה לשלושה פקידים. כך נתמלאה מטרה ישנה של משרד המושבות לשים קץ לאוטונומיה של הממ"ע בניהול הווקף. השלטונות לא העזו להיכנס אל אל-חרם, שם מצא המופתי מקלט ומשם המשיך לתת הוראות.³² בכל זאת חשש המופתי שהשלטונות ייכנסו אל תוך החרם והחליט להימלט ממקלטו בלילה שבין 12 ל-13 באוקטובר כשהוא לבוש בבגדי בדווי. הוא נלקח במכונית ליפו ומשם בסירה ללבנון. שלטונות המנדט הצרפתי עצרו אותו בחוף. הם החליטו להעניק לו מקלט אך להגביל את

30. פורת, שם, עמ' 231.

31. עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, שמורים במרכז המחקרים של אש"ף, איגרת מעאדל ארסלאן לעוני עבד אל-האדי, 7 באוקטובר 1937, וכן מכתב מנביה אל-עומה לעוני עבד אל-האדי, 16 באוקטובר 1937, מצוטטים אצל אל-חות, אל-קיאדאת אל-מאפסאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 373. ראו גם: דרווה, תול אל-חרכה אל-ערביה אל-ח'דית'ה, ג, עמ' 183.

32. פורת, ממהומות למרדה, עמ' 279.

תנועותיו.³³ הוא נשאר בלבנון שנתיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בריחתו הותירה את הזירה הפנימית פנויה לכאורה לפעילותם של מנהיגים מתונים יותר, אך אלה נשארו פסיביים משני טעמים: ראשית, מפלגת ההגנה הלאומית כבר איבדה את עיקר מעמדה והשפעתה; ושנית, בעקבות בריחתו של אמין אל-חוסני התחדש המרד בהיקף רחב.³⁴

ב־7 בנובמבר 1938 מסרה ממשלת בריטניה על כוונתה לכנס ועידה ערבית-יהודית שישתתפו בה גם נציגים ממדינות ערב כדי למצוא פתרון לשאלת ארץ-ישראל. שאלת ייצוג הערבים הפלסטינים היתה מסובכת. ראשית, ממשלת בריטניה הוציאה מכלל המוזמנים לוועידה את המנהיגים הערבים שהיו אחראים 'למסע הרצח והאלימות', כלומר אמין אל-חוסני וחבריו הקרובים, ואילו הווע"ע בהודעתו מ־15 בנובמבר עמד על כך שהוא בלבד מייצג את הערבים הפלסטינים. שנית, הווע"ע היה גוף שהוצא אל מחוץ לחוק ומקצת חבריו עדיין היו בגלות באי סיישל. שלישית, מפלגת ההגנה הלאומית של הנשאיבים פרשה מהווע"ע ביולי 1937, ויריביהם טענו שבמעשה זה הם שללו מעצמם את הזכות להיות מיוצגים בממשלת הערבית הפלסטינית לוועידה. מפקדי המורדים תמכו בעמדה האנטי-נשאיבית של הווע"ע.

שאלת השתתפותו של המופתי בוועידה היתה לסלע מחלוקת בינו ובין חבריו לבין חברי הווע"ע שהוחזרו מאי סיישל. אמין ואנשיו עמדו על כך שאין להשתתף בוועידה בלעדיו, ואילו גולי סיישל טענו שעצם ההשתתפות חשובה יותר מהבעיה האישית של המופתי. בתיווכו של מחמד מחמוד ראש ממשלת מצרים הסתיימה המחלוקת בכך שאמין אל-חוסני נבחר לעמוד בראש המשלחת אך 'מרצונו החופשי' הוא יישאר בביירות. בתעודות הרשמיות של המשלחת הופיע המופתי כיושב-ראש וג'מאל אל-חוסני ממלא מקומו, כפי שנמסר בהודעת הווע"ע ב־18 בינואר 1939.³⁵

כדי לאפשר לנציגי מצרים ועיראק להשתתף בוועידה הוחזרו הגולים מאי סיישל והותר להם להשתתף במשלחת. בריטניה השלימה עם נוכחותו של ג'מאל אל-חוסני במשלחת בניגוד לכוונתה המקורית, ואילו עזת דרוזה, שבלט בפעילותו בוועדה המרכזית של המורדים שמושבה בדמשק, החליט שלא להצטרף למשלחת.

שאלת השתתפותם של נציגי הנשאיבים היתה הקשה מכולן. הווע"ע התנגד בכל מאוודו להשתתפות אנשי נשאיבי בוועידה. בתביעת הנשאיבים לייצוג בוועידה תמכו ממשלות בריטניה, עיראק מצרים וסעודיה. אמין אל-חוסני הסכים לאחר שלחצו עליו לכלול אחד מאנשי מפלגת ההגנה במשלחת ובמקרה הגרוע ביותר מבחינתו אפילו שניים, אך עמד בהתנגדותו לשתף את ראע'ב אל-נשאיבי. הבעיה נפתרה רק לאחר שהוועידה החלה בעבודתה כאשר הותר לראע'ב אל-נשאיבי וליעקוב פראג', שבאו ללונדון בנפרד מהמשלחת, להצטרף

33. סיפור בריחת המופתי ראו: אמין אל-חוסני, חקאק ען קד'ית פלסטין, קהיר 1954; 'צפחאת מן מד'כראת מחמד אמין אל-חוסני', פלסטין, 74 (מאי 1967), עמ' 9-11.

34. פורת, ממהומות למרידה, עמ' 280-281.

35. אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 388-390.

למשלחת הערבית הפלסטינית לוועידה. הויתור שעשה הווע"ע נועד למנוע אפשרות נוחה פחות – שממשלת בריטניה תזמין את שני ראשי מפלגת ההגנה לוועידה כמשלחת נפרדת השווה במעמדה למשלחת הווע"ע.³⁶

ההרכב הסופי של המשלחת הערבית הפלסטינית לוועידה היה אפוא: ג'מאל אל-חוסני, יושב-ראש (אם כי פורמלית הוא היה ממלא מקום היושב-ראש), עוני עבד אל-האדי, מוסא אל-עלמי, ג'ורג' אנטוניוס, ד"ר חוסין ח'אלדי, אלפרד רוק, אמין אל-תמימי, ראע'ב אל-נשאשיבי ויעקוב פראג'. פואד סאבא שימש מזכיר המשלחת. עוני עבד אל-האדי טוען בזכרונותיו ששני נציגי הפלג הנשאשיבי צורפו למשלחת בתנאי שלא יפצו את פיהם במהלך דיוני הוועידה. בסופו של דבר הורכבה המשלחת הפלסטינית מחברי הווע"ע ומהגולים השבים זה עתה מגלותם באיי סיישל וכמה אישים עצמאים. מהמדינות הערביות השתתפו נציגי מצרים, עיראק, סעודיה ירדן ותימן. עבד אל-רחמן עזאם, המזכיר הכללי של הליגה הערבית, מונה ליועץ המשלחת הערבית והפך לחבר מן המניין. ג'ורג' אנטוניוס שימש מזכיר כללי של כל המשלחות הערביות. מוסא אל-עלמי השתתף בוועדה שבחנה את מכתבי מקמהון-חוסין וג'מאל אל-חוסני וג'ורג' אנטוניוס השתתפו בפעולת הוועדה המדינית. אחד חלמי עבד אל-באקי, אחד מגולי סיישל, סירב להשתתף במשלחת מפאת התנגדותו החריפה למעשים שנעשו בזמן המרד ועקב החלטתו של הווע"ע להמשיך במאבק האלים במשך דיוני הוועידה.³⁷

דחיית 'הספר הלבן' בידי הווע"ע היה עניין מורכב והיו מעורבים בכך שיקולים וגורמים מנוגדים. מסתבר שגם בקרב מקורביו של המופתי היו חילוקי דעות בנושא זה: אל-חות מעריכה כי 'העמדות הגלויות של אלה שדחו את הספר הלבן לא היו העמדות האמיתיות'.³⁸ עוני עבד אל-האדי כותב בזכרונותיו על ועידת לונדון: 'כל נציגי מדינות ערב בוועידה העדיפו לקבל את הספר הלבן, אך הם אמרו כי באו לוועידה כדי לייעץ למשלחת הפלסטינית וכי המילה האחרונה היא של המשלחת הפלסטינית תהיה אשר תהיה עמדתה. [...] אני חייב לומר שהייתי מהקוראים לקבל את הספר הלבן משום שהאמנתי שממשלת בריטניה אינה יכולה ללכת עם הערבים יותר ממה שהיא הלכה'.³⁹ ואולם בזמן שהוא נקט אל-האדי עמדה אחרת. במכתב לעלי מאהר ב-4 בנובמבר 1939 הוא כתב: 'הספר הלבן אינו תואם בניסוחו הנוכחי את העקרונות הלאומיים הערביים ואין לקבלו בכללותו בהיותו מעורפל ברוב סעיפיו'.⁴⁰ אל-חות מוסיפה:

36. שם.

37. עוני עבד אל-האדי, אַוראק ח'אצה, עמ' 111; אל-חות (אל-קיאדאת וַ אל-מַאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 390) מביאה את נוסח הודעת המשלחת על הרכב חבריה. רשימת חברי המשלחות, כולל הפלסטינית, אצל אל-חות, עמ' 898.

38. שם, עמ' 396.

39. עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 115-116.

40. שם, מכתב לעלי מאהר מ-4.11.1939, עמ' 123.

מניירותיו של עזת טנוס מתברר שרוב חברי הווע"ע הסכימו לספר הלבן לאחר שדנו בו דיון מדוקדק בפגישה מיוחדת בד"ק-מיח"איל [ליד ג'זניה, מקום מושבו של המופתי בלבנון], אך המופתי דחה אותו בשל הערפול בכמה מסעיפיו. לפיכך שלח הוועד את טנוס ללונדון לברר את הנקודות המעורפלות עם שר המושבות של בריטניה. שר המושבות יעץ לווע"ע לקבל את הספר הלבן מיד [...] וכי על הערבים לא להחמיץ הזדמנות פז זו. טנוס חזר עם תשובה זו למופתי, אך זה עמד על דחיית הספר הלבן.⁴¹

אל-חות מסכמת את הפרשה, לא בלי ניסיון להצדיק את עמדת המופתי:

למען האמת ההיסטורית ראוי להאיר יותר את אמת חילוקי הדעות כלפי הספר הלבן. [...] אלה מחסידי המופתי ואנשיו וממנהיגי התנועה הלאומית התומכים בספר לא הביעו את דעתם בכנות (בצראחה), אם מתוך כבוד למופתי אם מתוך פחד ממנו. [...] אפשר לומר שאלה שדחו את הספר בתוקף ביססו את עמדתם בהתחשב בעקרונות הלאומיים ובמטרות הלאומיות כפי שעשו תמיד, ואילו אלה שהסכימו לו ביססו את שיפוטם על השיקול המדיני המציאותי, במיוחד כאשר המצב הפנימי בארץ הגיע לדרגה הגרועה ביותר ודחף את האזרח הרגיל לייאוש מר. [...] המופתי שקל כמה אחוזים מהדרישות הלאומיות ומהזכויות המדיניות של עמו יגשים הספר הלבן. משום שהיו אלה אחוזים מעטים והיות שלא היה אומן בממשלת בריטניה אפילו לשם ביצוע המעט הזה, הוא דחה אותו.⁴²

כאשר פרסם הווע"ע את החלטתו לדחות את הספר הלבן הצטרפו לעמדתו כל מדינות ערב חוץ מעבר-הירדן. בתגובתו הראשונה והשלילית הבטיח הווע"ע לפרסם הצהרה מפורטת ובה נימוקי הדחייה, אך מחמת הוויכוח הפנימי פורסמה הצהרה הזאת רק כעבור שבועיים. הנשאיבים פרסמו את תגובתם ב-29 במאי והיא היתה חיובית. הם אף הודיעו על נכונותם לשיתוף פעולה עם הממשלה בביצוע המדיניות החדשה. אישים אחרים, כמו מוסא אל-עלמי, ג'ורג' אנטוניוס, אחמד אל-שקירי וד"ר עזת טנוס הסתייגו בשיחות פרטיות מהחלטת הווע"ע.⁴³ לדברי פורת:

41. עזת טנוס, אוראק ח'אצה, שמורים בספרייה מיוחדת, בתוך: אל-חיות, אל-קיאדאט ואל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1948-1917, עמ' 397. כאשר התכנסו חברי הווע"ע ב-18 במאי כדי להחליט על תגובתם, רק שישה מעשרת החברים (אמין וג'מאל אל-חוסייני, פואד סאבא, חוסין אל-ח'אלדי, עזת דרווה ואלפרד רוק) השתתפו בישיבה ותמכו בדחייה. ארבעת החברים הנותרים (עוני, אחמד חלמי עבד אל-באקי, יעקוב אל-ע'צין ועבד אל-לטיף צלאח) סברו שיש לשתף פעולה עם הממשלה בהגשמת הספר הלבן, כשם שבינואר הם תמכו בהפסקת המרד והטרור. ראו: פורת, ממהומות למרידה, עמ' 346. אמין פרסם בשבועון המצרי אַח'ר סאעה (25.4.1973) את תצלום המזכר על הישיבה הנ"ל עם חתימות המשתתפים כדי להוכיח שהוא לא כפה את עמדתו על הווע"ע והדחייה נתקבלה פה אחד. סקירה על הספר הלבן, העמדה הערבית והפלסטינית ראו גם: יוסף נבו, 'ערביי ארץ-ישראל והספר הלבן של שנת 1939', קתדרה, 12 (1979), עמ' 148-163.

42. אל-חיות, אל-קיאדאט ואל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1948-1917, עמ' 397.

43. פורת, ממהומות למרידה, עמ' 347. ראו גם: אחמד אל-שוקירי, ארבעון עאמן פי אל-חיות אל-סיאסיה אל-ד'וליה, בירות 1969, עמ' 190.

הלקח שהערבים הפלסטינים היו יכולים להפיק מועידת לונדון היה חד-משמעי: רק הודות להתערבותן של מדינות ערב בענייני א"י הצליחו לזכות בהישגם הפוליטי הגדול ביותר מאז ראשית המנדט הבריטי. לקח זה דחפם להישען יותר ויותר על מדינות ערב ופחות על עצמם. [...] יתר על-כן, מנהיגיהם החשובים שיתפו פעולה עם הנאצים במלחמה השנייה, בעוד הגורמים השליטים בארצות ערב (הופד במצרים וההאשמים בירדן ובעיראק) היו בעלי-בריתה הנאמנים של בריטניה. על-כן העדיפו הערבים הפלסטינים, שאת ענינם לפני בעלות-הברית המנצחות ייצגו נחאס פאשא המצרי ונורי אל-סעיד העיראקי, ולא אמין אל-חוסייני, מנהיגם שלהם, שבילה את ימי מלחמה השנייה בברלין ועסק שם בגיוס מוסלמים למען מעצמות הציר. שיקולים אלה הם שעמדו ביסוד הסתמכותם המוחלטת כמעט של הערבים הפלסטינים על מדינות הליגה הערבית לאחר מלחמה השנייה.⁴⁴

תקופת המלחמה: 1939-1945 – היעדר מנהיגות

הפעילות הפוליטית הערבית-פלסטינית בתקופת המלחמה התאפיינה בקווים האלה:

א. היעדרה מהארץ של מנהיגות מובילה או משפיעה. בשלב ראשון בתקופת המלחמה לא היתה המנהיגות הפלסטינית בארץ (ולאחר המלחמה אמנם נבחרה מנהיגות או הוקמה מסגרת של הנהגה פלסטינית, אך היא היתה חסרת השפעה בקביעת גורלם של הפלסטינים). בסוגיה זו כותב יוסף נבו: 'הגורם בעל ההשפעה המרבית על ההתפתחות הפוליטית של התנועה הערבית בארץ בתקופה 1939-1945 היה היעדר מנהיגות. [...] גוף כל-לאומי ומתפקד אשר עיצב מדיניות ודאג לביצועה היה קיים רק בפרקי זמן קצרים ולא רצופים (בין 1939 ל-1941); גם אז הוא לא פעל בתחומי ארץ-ישראל. המנהיג המוכר על-ידי רוב ערביי הארץ וראשי הסיעה הפוליטית הגדולה ביותר היו מתוחזק לגבולות הארץ במשך כל התקופה. ראשי סיעות ומנהיגים מקובלים אחרים נעדרו מן הארץ זמן ממושך'.⁴⁵ בשנת 1942 נחלקו חברי הוועד מבחינת מקומם כך: המופתי בגרמניה, ג'מאל אל-חוסייני ברודסיה, עזת דרוזה בתורכיה, אחמד חלמי, פואד סבא, אלפרד רוק, וד"ר חוסין אל-ח'אלדי בלבנון, עוני עבד אל-האדי, יעקוב אל-ע'צין ועבד אל-לטיף צלאח במצרים. כשלו הניסיונות בתקופת המלחמה להקים הנהגה פלסטינית מוסכמת הצביע על מצבה הירוד של ההנהגה הפלסטינית בפרט ושל התנועה הלאומית הפלסטינית בכלל. 'כוחה של התנועה הלאומית של העם הפלסטיני היה בשפל הנמוך ביותר. [...] בהשוואה כללית בין כוח היהודים לכוחם

44. פורת, ממהומות למרידה, עמ' 356.

45. נבו, 'ההתפתחות הפוליטית של התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1939-1945', עמ' 437-440; נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 111-112.

של הערבים על אדמת פלסטין מתברר: מעולם לא היו היהודים חזקים מדינית וצבאית יותר משהיו אחרי המלחמה, והערבים מעולם לא היו חלשים יותר ממה שהיו באותו הזמן.⁴⁶ ב. מצב האופוזיציה לחוסינים היה בשפל למרות ההזדמנות שנקרתה לה למלא תפקיד בהיעדרה של ההנהגה החוסינית. פעילות פוליטית של חוגי האופוזיציה החלה רק בשנת 1943, והפעם ביוזמת מנהיגי אל-אסטקלאל, אך לא נשאה פרי. מפלגת ההגנה אשר נשאה את דגל האופוזיציה היתה בשנות המלחמה בתהליך של התפוררות וללא כל מסגרת ארגונית. אף-על-פי שהממשל הבריטי לא מנע בעד המפלגה מלפעול העדיף ראע'ב אל-נשאשיבי בשנים הראשונות של המלחמה לחדול מפעילות פוליטית בהעריכו את חוסר הסיכוי לשנות את המצב הפוליטי. אך דווקא ההזדהות של מפלגת ההגנה עם השלטונות היא שפסלה אותה בתור בסיס תמיכה רצוי (מצד הממשל), שכן בשל עמדה זו הוקעה המפלגה כמשרתת הבריטים וערכה ירד בעיני הציבור. מנהיגי המפלגה חידשו את פעילות מפלגתם רשמית באמצע שנת 1944 בהנהגת נשיאה הוותיק ראע'ב אל-נשאשיבי. הצורך החרף בגוף ייצוגי של מנהיגות לאומית פלסטינית עודד אותם לחדש את פעילותם הפוליטית במטרה לחזור ולקחת חלק במסגרת נציגות פלסטינית, אם זו תוקם. אך למרות רצון מנהיגיה, בפועל מפלגת ההגנה הלאומית לא היתה קיימת ככוח ארצי כאשר רוב תומכיה בעבר היו פסיבים.⁴⁷

ג. החוסינים חסמו כל פעילות אופוזיציונית והמשיכו לדבוק במנהיגות המופתית. הפעילים החוסינים פעלו לחסום כל פעילות שהשתמעה ממנה פגיעה במעמדו של מנהיגים או במעמדם של החוסינים או של מפלגתם – המפלגה הערבית – כמובילי התנועה הלאומית הפלסטינית. כאשר מפלגת החוסינים קפאה על שמריה, בעוד המנהיג עסוק בגרמניה הנאצית, אוהדיו בארץ מנעו ואפילו באלימות כל התארגנות שתסכן את מעמד מפלגתו או את מנהיגותו. מנהיגיה המקומיים של המפלגה לא יכלו לנקוט צעד חדש או לקבל החלטה חדשה בעניינים המדיניים הגדולים בהיעדרו של המופת. מעמדו של המופת היה כה חזק בציבוריות הפלסטינית, אשר ציפתה לנצחונות כוחות הציר ולשיבתו לארץ יחד אתם, עד כדי יכולת למנוע הצגת כל אלטרנטיבה למנהיגותו. ואמנם אלטרנטיבה כזאת לא היתה בנמצא או לא קמה. החוסינים היו נחושים בדעתם שלא לוותר על העמדות הפוליטיות שהשיגו עד 1937. לזכותם יש לציין את כושר הארגון ואת המוטיבציה להצליח במטרתם אפילו באמצעות שימוש באלימות נגד מתנגדיהם. החוסינים הצליחו להכשיל כל ניסיון להקמת נציגות פלסטינית אם אין להם בגוף המוצע מעמד בכיר בכל קואליציה אפשרית, או שהם מהווים בו סיעת רוב. בסופו של דבר, לקראת סיום המלחמה נותרו החוסינים הגוף הפוליטי המאורגן ביותר.⁴⁸

46. אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 447.

47. נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 106.

48. אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 471-477; נבו, 'התנועה

הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 105-106.

בראשית שנת 1943 החלו נסיונות לחדש את הפעילות הפוליטית. בחיפה ניסה רשיד אבראהים להקים חזית ערבית מאוחדת, אך מתנגדים אישיים לרשיד בחיפה וכן חסידי המופתי חיסלו יוזמה זו באיִבָּה בטענה שהיא תנועת אופוזיציה וסוכנת של הממשל. בירושלים ננקטה יוזמה כאשר החלו פגישות ושיחות בהשתתפות עוני עבד אל־האדי, יעקוב אל־עַ'צַ'ין, חוסין אל־ח'אלדי ואחמד חלמי להקים מחדש 'ועדה מדינית אחראית'. יוזמה זו נחלה כישלון גדול בגלל התעמולה נגדה מצד המפלגה הערבית. מזכיר המפלגה הערבית אמיל אל־ע'ורי וגם אחרים מהמפלגה הודו שאין הם מסכימים בזמן הנוכחי לכל פעילות פוליטית בארץ משתי סיבות: ראשית, המופתי עדיין נמצא בחו"ל וגורלו הסופי לא ידוע; שנית, גם יושב־ראש המפלגה הערבית והנאמנים מקרב האזרחים עדיין נמצאים בחו"ל ולכן המפלגה חוששת שמא תקום בארץ תנועה שמטרתה להסכים ל'ספר הלבן' והם רואים במי שמסכים לכך בוגד.⁴⁹ נבו מוסיף נימוק להתנגדות החוסינים: 'החוסינים לא היו מעוניינים בכינון מנהיגות בשעה שסיעתם היתה חלשה ובלתי־מגובשת והיה חשש שתישלל מהם ההגמוניה בנציגות העתידה לקום. גם הנשאיבים לא התלהבו מהרעיון בעיקר עקב אי־רצונם לראות אנשי אסתקלאל נוקטים יוזמה וזוכים בעמדת הנהגה'.⁵⁰

ד. קשריו של המופתי עם גרמניה הנאצית. אין ספק שבשל קשריו ההדוקים של המופתי עם מדינות הציר ובייחוד עם גרמניה הנאצית שבה שהה ברוב תקופת המלחמה, ומשום מאמציו לגייס תמיכה ערבית ומוסלמית בהן, מעמדו הפוליטי נפגע בזירה הערבית ובייחוד בעיני מדינות ערב שקיימו יחסים טובים עם בריטניה (כמו מצרים, עיראק ועבר־הירדן). כשהסתיימה המלחמה בתבוסת הציר 'היה ברור שהמופתי גם אם נהנה מתמיכה ציבורית רחבה מאוד, הרי הוא היה חסר יותר מאשר אי פעם בעבר את העומק של השפעה וארגון. זאת ועוד, המופתי הפך את הקשר שלו עם הציר לקשר אסטרטגי, ואילו התנועה הציונית כאשר שיתפה פעולה עם הנאצים והפשיסטים הרי היה זה שיתוף־פעולה שונה לגמרי. הברית שלה לא היתה בשם התנועה הציונית אלא בשם קבוצה מסוימת בתוכה, כלומר היתה רק ברית טקטית לטובת שמירת מרב האינטרסים הציוניים במקרה של כשלון בעלות־הברית'.⁵¹

ה. תקופת המלחמה הגדילה את הפער בהתפתחות שתי התנועות בארץ: התנועה הציונית והתנועה הלאומית הפלסטינית. הפערים התבטאו במוסדות הנהגה והתשתיות להקמת שלטון לאומי, בתמיכת המעצמות בתנועה הציונית ובהנהגתה ובזכות היהודים להגדרה עצמית. מובן שהיתה הכרה גם בזכות הערבים הפלסטינים להגדרה עצמית, משמע שגברה ההכרה כי הפתרון הוא חלוקת הארץ.

49. אל־ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 417-420, בתוך: אל־חות, אל־קיאדאת וַ אל־מַאֲפַסַּאת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 470-471.

50. נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 106.

51. אל־חות, אל־קיאדאת וַ אל־מַאֲפַסַּאת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 465.

למרות כשלון האופוזיציה במאמצייה לחדש את הפעילות הפוליטית נוכח התנגדות החוסינים, המשיכו ראשי המפלגות (למעט הערבית החוסינית) והחוגים הפוליטיים הלא-מפלגתיים לפעול למען הקמת רשות (היאה) שתייצג את הארץ בליגה הערבית העתידה לקום. לשם כך בא נורי אל-סעיד לירושלים ונפגש בקונסוליה העיראקית בירושלים עם אחמד חלמי עבד אל-באקי, ראע'ב אל-נשאשיבי, עוני עבד אל-האדי, חוסין אל-ח'אלדי, רפיק אל-תמימי ומוסא אל-עלמי. כאשר נודע לאנשי המפלגה הערבית על שיחות אלה, הם ניסו להשתתף בהן. הרעיון היה להקים ועד (היאה) חדש ובו עשרה חברים בדומה לוע'ע ולהשאיר פנוי את תפקיד היושב-ראש. הכוונה היתה שישתתפו בהיאה ראשי חמש המפלגות ואחמד חלמי. למפלגה הערבית יוצע למנות שני נציגים ואם יסרכו ימונו במקומם שני בלתי-מפלגתיים. בסופו של דבר עמדו אנשי המפלגה הערבית על כך שהם יבחרו את רוב החברים, כלומר שמונה חברים. התוצאה היתה כשלון השיחות בגלל עקשנותם: 'כך מנהיגי המפלגות האחרות והעצמאים התייאשו מהגשמת האחדות הלאומית'.⁵²

1948–1946: בסימן שובו של המופתי והגברת המעורבות והמחויבות הערבית

פלסטין ומשבר המנהיגות הפלסטינית בדיוני הליגה הערבית

מעט הקמתה ועד מלחמת 1948, וגם לאחריה, עסקה הליגה הערבית באינטנסיביות בשאלת פלסטין. זו היתה השאלה המרכזית שעמדה על סדר יומה מלבד סוגיית האחדות הערבית. ואכן הליגה הערבית על מוסדותיה, מועצת הליגה או הוועדה המדינית, החליפה את ההנהגה הפלסטינית בהכרעה בשאלות גורליות הקשורות לפלסטינים ולבעיה הפלסטינית, בין השאר משום חולשתה של ההנהגה הפלסטינית והפיצול שבה, ובמיוחד בשל היעדרה של הנהגה מוסכמת. זו היתה גם תוצאה של חולשת מעמדו של המופתי והעוינות שהתפתחה כלפיו בקרב ההנהגות הערביות עד כדי דחיית כל דרישותיו ובראשן הקמת ממשל פלסטיני בראשותו. 'פלסטין' לא קיבלה הזמנה רשמית להשתתף בשיחות ההכנה להקמת הליגה שנערכו באלכסנדריה מ-25 בספטמבר עד 7 באוקטובר 1944 בטענה שאינה מדינה. ואולם ראש ממשלת מצרים נחאס פשה, שניהל את שיחות ההכנה, הודיע לקונסול המצרי בירושלים מחמוד פווי על רצונו שהמפלגות הפלסטיניות ישלחו משלחת שתשתתף בדיונים. הזמנה זו שימשה תמריץ לדיון בשאלת המנהיגות הפלסטינית ותמריץ לנסיונות להקים הנהגה חדשה. הדבר לא היה פשוט נוכח חילוקי הדעות בין המפלגות בשל דרישת המפלגה הערבית החוסינית שרוב חברי המשלחת יהיו מטעמה. המפלגה הערבית העלתה גם דרישה לשחרור מנהיגי המפלגה העצורים ברודסיה. בלחץ מצרים ועיראק ובהיות הנושא הפלסטיני ציר הדיונים, הושגה פשרה. הוחלט לשלוח נציג יחיד שאינו משתייך לשום מפלגה, מוסא אל-עלמי. הוא לא הוסמך להשתתף

52. אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, בתוך: אל-חות, שם, עמ' 470-471.

בהצבעה על החלטות אלא רק להשתתף בוועידה כנציג ערביי פלסטין, ולא כנציג פלסטין או ממשלת פלסטין, ולנאום על הבעיה הפלסטינית. עלמי השתכנע לנסוע לאחר הודעת ההסכמה של המפלגות לקונסול המצרי.⁵³

מוסא אל-עלמי נאם ב-5 באוקטובר על הבעיה הפלסטינית. הוא סקר באריכות את התפתחות בעיית פלסטין והדגיש את מצבם העגום של ערביי פלסטין 'שהם בעלי העניין, והשלטון היה לנו לפני הצהרת בלפור, ואילו עכשיו הפכנו זרים בארצנו, שאין לנו חלק בניהולה כאשר באותו הזמן נראה שליהודים בהתאם למנדט ולחוקת פלסטין יש מוסד רשמי מוכר בין-לאומית ושמו הסוכנות היהודית'. הוא טען ש'מדיניותה של בריטניה, שממשלתה מתיימרת לפעול לפיה, היא מדיניות הספר הלבן של שנת 1939 [...] אבל אנו מסופקים אם היא תבצע אותה בנאמנות או שתהיה דבקה בה'.⁵⁴

בתום הוועידה פורסם פרוטוקול אלכסנדריה בדבר הקמת הליגה הערבית. סעיף חמש היה 'החלטה בנוגע אל-י' [פלסטין] והודגש בו: (א) ארץ-ישראל [פלסטין] היא אחד מעמודי התווך של מדינות ערב ואי-אפשר לפגוע בזכויות הערבים בלי לסכן את השלום ואת היציבות בעולם הערבי. (ב) תמיכה בבעיית ערביי ארץ-ישראל [פלסטין] על-ידי פעולה להגשמת שאיפותיהם החוקיות. (ג) אין עוול ופגיעה חמורים יותר מאשר יישוב בעיית יהודי אירופה על-ידי עוול אחר שייגרם לערביי ארץ-ישראל [פלסטין].⁵⁵

בין אישור פרוטוקול אלכסנדריה ב-7 באוקטובר 144 לבין פרסום נוסח אמנת הליגה הערבית, שהתבססה עליו, נערך דיון בתת-וועדה לניסוח האמנה על מעמדו ואופן השתתפותו של נציג הפלסטינים בדיוני הליגה. נתגלעו חילוקי דעות בין נציגי מדינות ערב בנוגע להשתתפות עלמי בתת-וועדה ובנוגע למעמדו. בסופו של דבר ובלחץ בריטניה - שראתה בפרוטוקול אלכסנדריה החלטה מהפכנית והתגרות בשלטונה והתערבות שאינה מקובלת עליה של הליגה בענייני פלסטין, וכן התנגדה לתת לנציג פלסטין מעמד רשמי ושווה למעמד הנציגים האחרים - נתקבל נוסח שהוכנס לאמנה תחת הכותרת 'נספח המיוחד לפלסטין', המשאיר את זכות ההחלטה בנושא זה בידי המועצה, ולפיו 'בשים לב לתנאי המיוחדים של פלסטין ועד שתיהנה מעצמאות בפועל, תבחר מועצת הליגה את נציג ערביי פלסטין כדי להשתתף בעבודתה'.⁵⁶ אל-חות מותחת ביקורת על הנוסח הזה: 'בשל הפגיעה

53. שם, עמ' 423-425, מצוטט אצל אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 536-538. ח'אלדי ממשיך ומספר שכאשר הגיע עלמי לקהיר לא הופנתה אליו ההזמנה רשמית. הוא היה צריך לשכנע את קלייטון, ראש משרד המודיעין הבריטי בקהיר, בהזמנתו. הוא העלים את דבר הפגישה ולא ביקש אישור לכך. ואמנם נחאס הסכים להזמין רשמית לאחר שעלמי מסר לו מכתב מקלייטון שאין בריטניה מתנגדת לראות בעלמי נציג פלסטין. הדברים מובאים אצל אל-חות, עמ' 540.

54. נוסח נאומו אצל אל-חות, שם, עמ' 809-815.

55. גורן, הליגה הערבית, עמ' 376.

56. אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 539-540. לנוסח הסעיף ראו: גורן, הליגה הערבית, עמ' 382; אל-חות, אל-קיאדאת ו אל-מאפסאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 816. בנספח פלסטין של האמנה נקבעת בלשון זהירה ביותר ובהסתמך על חוזה לוזאן

הצועקת בזכות העם הערבי הפלסטיני לבחור את נציגיו לליגה, בכך שמדינות ערב ראו את עצמן באמנה זו האפוטרופוס החוקי שזכותו לבחור בנציג הפלסטיני [...] הנוסח הזה של מהעם הערבי בפלסטין את זכותו לבחור את נציגיו הלגיטימיים שידברו בשמו כאשר הליגה החליטה שהעם הפלסטיני אינו מסוגל לבחור את נציגיו.⁵⁷ מכל מקום, נספח פלסטין של אמנת הליגה נתקבל בציבור הערבי בארץ ברוח ביקורתה של אליהות ובאווירה של פסימיות ואכזבה במיוחד 'כאשר בדברי נציגי מדינות ערב בטקס החתימה על האמנה לא היה זכר לפלסטין וגם לא נכה [בטקס] נציג פלסטין'.⁵⁸

הפעילות הפוליטית הערבית והשיח הפוליטי בארץ - עד סוף שנת 1945 לפחות - עמדו בצל פעילותה של הליגה הערבית בסוגיה הפלסטינית. ועדת הכלכלה של הליגה דנה בעניינים פלסטיניים מקומיים ובהקשר לכך העלו כמה ממנהיגי המפלגות בארץ השגות בנוגע להמשך כהונתו של עלמי כנציגם. המחלוקת על מעמדו של עלמי החריפה לקראת כינוס המושב הראשון של מועצת הליגה ביוני 1945. מנהיגי אל-אסתקלאל ומנהיגה לשעבר של מפלגת הרפורמה ד"ר חוסין אל-ח'אלדי התנגדו למינויו מחדש של עלמי כנציג פלסטין בליגה וניהלו נגדו תעמולה גלויה בהאשימם אותו בחריגה מסמכות ובנקיטת קו עצמאי. לעומתם תמכה המפלגה הערבית בעלמי כמייצג יחיד של ערביי הארץ. ואכן עלמי הופיע במושב זה של הליגה כמייצג פלסטין.⁵⁹ ההתקפות על עלמי מצד עוני עבר אל-האדי וחוסין אל-ח'אלדי נמשכו בניסיון למנוע את הופעתו כנציג פלסטין במושב השני של הליגה. ואמנם ערב כינוס המושב השני בוטל מעמדו זה עד לדיון בסוגיה זו במועצת הליגה. סוגיית בחירת נציג הפלסטינים בליגה עלתה שוב בצורה חריפה יותר במושב השני של מועצת הליגה.

בישיבה הראשונה במושב השני של מועצת הליגה (31.10.1945) דיווח המזכ"ל על שליחותו לפלסטין של תקי אל-דין אל-צלח, יועץ הצירות הלבנונית בקהיר, כדי לעמוד על דעותיהם השונות של המנהיגים הפלסטינים. שליחותו היתה תוצאה של הדיון בשאלת הצלת האדמות שנערך בוועדה הכלכלית של הליגה ביוני 1945. המועצה הכלכלית חשבה לזמן לדיון נציג מטעם פלסטין, אך התברר לה 'שכל מנהיגי פלסטין רוצים לבוא למועצה כדי להביע את

(1923) ועל מגילת חבר הלאומים זכותה החוקית של פלסטין לעצמאות. על זכות זו מבסס הנספח את

ההחלטה לשתף את ערביי ארץ-ישראל בפעילות הליגה. ראו: גורן, הליגה הערבית, עמ' 382.

57. אליהות, אל-קיאדאת ו אל-מאָפּסאָת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 539-540.

58. שם, עמ' 540-541; עוני עבר אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 130-131, מביא תזכיר שחובר בידי ועידת המפלגות הפלסטיניות בירושלים שדנה בנושא ב-6 באפריל 1945. את התזכיר שלחו חברי הוועידה לראשי ממשלות ערב ובו הם מודים להם על ניסוח אמנת הליגה ועל נספח פלסטין שבה. ברם, בתזכיר שחיבר עוני נכללו גם הסתייגויות אחדות מנוסח פלסטין. בין השאר נטען כי אין בנספח התייחסות לעמדת מדינות ערב כלפי המדיניות הנוכחית בפלסטין. יתר-על-כן, הוא נעדר אזכור 'לזכויות הטבעיות של הערבים בפלסטין'. עוד נטען כי הנוסח מצביע על הסכמת מדינות ערב למשטר הקיים בפלסטין, כלומר למנדט שהכיר בהצהרת בלפור ואין בו התייחסות לעצמאות פלסטין.

59. יוסף נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 39. ראו גם: נבו, 'ההתפתחות הפוליטית

של התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1939-1945', עמ' 294.

דעותיהם. מאחר שדעותיהם היו רבות ושונות החליטה אז לשגר נציג מטעמה לפלסטין כדי לעמוד על הדעות השונות של מנהיגים אלה. אל־צ'לה בא לפלסטין בסוף יולי 1945 ונפגש עם כל המנהיגים בפלסטין ועם פקידי ממשלה; כמו כן ביקר בחשאי בכמה כפרים ונפגש עם משקיפים ובעלי דעה. הוא חזר עם דוחות מקיפים על דעות כולם, כולל של אלה שלא רצו ששמש יזכר. לאחר דיון בדוחות אלה סיכמה הוועדה את תוכניתה. גם תופיק אל־סויד, שישב בראש הוועדה הכלכלית, ביקר בארץ באוגוסט 1945 ועסק גם בפיוס בין המנהיגים, אך ללא הצלחה.⁶⁰

בסתיו 1945 קיבלו המאמצים לכונן וע"ע תנופה חדשה. לחץ פנימי וחיצוני חזק ורצוף אילץ את החוסינים להתפשר. מבית נעשתה התביעה להקמת מנהיגות לאומית לנחלתם של כל החוגים הפוליטיים. החוסינים חששו שמדיניות אי שיתוף־הפעולה שלהם תקומם נגדם את דעת הקהל ואולי אף תפגע במעמדם. החוסינים חששו כי מלאכת מתנגדיהם תצלח בידם והם יאבדו את מעמד הבכורה שיש להם בהנהגה. הלחץ החיצוני על החוסינים גבר גם הוא, בייחוד לחצן של מדינות ערב. שליטיהן ראו חשיבות עליונה בקיומה של מנהיגות לאומית פלסטינית שתייצג את ערביי פלסטין בליגה הערבית שזה מקרוב באה לעולם. נוכחותה של נציגות ערבית פלסטינית בדיוני הליגה ובוועדותיה נראתה חיונית.⁶¹ לקראת כינוס המושב השני של מועצת הליגה הגיעו החוסינים למסקנה שעליהם לוותר בשאלת הרוב המגיע להם בכל גוף הנהגתי שיקום וכי הם מוכנים לפעול לכינונו מחדש של הוועד הערבי העליון.

המושב השני של מועצת הליגה הערבית נערך בקהיר מ־31 באוקטובר עד 14 בדצמבר 1945. ג'מיל מרדס ציר סוריה בקהיר היה יושב־ראש המושב. במרכז דיוני המושב הארוך יחסית הועלו סוגיות שונות הקשורות לבעיית פלסטין. במהלך הדיון עלה הצורך בנוכחות פלסטינים לשם התייעצות בשאלות הנוגעות לסוגיות אלה, ולדברי פרנג'יה מלבנון, 'גם אם אנו יודעים שהמפלגות בפלסטין אינם בדעה אחת'. ב־8 בנובמבר 1945 החליטה המועצה להקים ועדת משנה בת שמונה חברים להכנת הצעות מדיניות הקשורות בפלסטין. כמו כן החליטה המועצה להטיל על ג'מיל מרדס ומלווי מחברי המועצה להתקשר עם ראשי המפלגות והקבוצות הפלסטיניות ולסכם אתם את הדרך לארגון התעמולה למען פלסטין. בישיבת המועצה ב־12 בנובמבר הוקרא מברקו של תופיק צאלח אל־חוסיני, ממלא מקום מוכ"ל המפלגה הערבית הפלסטינית, ליושב־ראש מועצת הליגה ובו הוא מביע 'את פליאתו על אי־שיתופו של העם הפלסטיני בדיונים על לב הבעיה'. הוא דרש ייצוג פלסטיני בדיונים

60. ג'אמעט אל־ח'אל אל־ערביה, אל־מחאד'ר אל־ח'תאמיה לג'לסאת דור אל־אג'תמאע אל־עאדי אל־ת'אני למג'לס אל־ג'אמעא, 31 באוקטובר עד 14 בדצמבר 1945, קהיר 1946 [להלן: הליגה הערבית, פרוטוקול דיוני המושב השני].

61. נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 110. בין השאר הועלתה גם הצעת המלך עבדאללה למנהיגים פלסטינים באוגוסט 1946 להקים ועד ערבי עליון שיהיה בו ייצוג שווה לחוסינים ולשאר המפלגות, אך החוסינים דחו ודרשו שיהיה להם רוב.

אלה. בישיבה זו, כאשר נדונה נסיעתו של מרדס לפלסטין, החליטה המועצה ששמימתו תכלול גם 'קירוב בין עמדות המפלגות הפלסטיניות עד כמה שאפשר'.⁶²

ב־15 בנובמבר נסע ג'מיל מרדס לירושלים בלוויית ציר לבנון בקהיר תקי אל־דין אל־צלח ונציג סעודיה בליגה ח'יר אל־דין אל־זרפלי. בדיון בשאלת המנהיגות או הקמת גוף הנהגתי התעקשה המפלגה הערבית על זכותה לרוב. על רקע המבוי הסתום בסוגיה זו הסכימו כפשרה לחזור לנוסחה הישנה של הרכב הווע"ע. ראשי שש המפלגות ומנהיגים אחרים הסכימו בכתב ב־19 בנובמבר 1945 את מרדס 'לבחור שנים־עשר חברים שירכיבו כולם את הוועד הערבי העליון [החדש] מתוך רצון לאחדות השורה'. על מכתב ההסמכה חתמו: תופיק צאלח אל־חוסני, ד"ר חוסין אל־ח'אלדי, יעקוב אל־ע'צין, סלימאן טוקאן, עוני עבד אל־האדי, עבד אל־טיף צלאח ואחמד חלמי. למחרת בפגישה עם מרדס 'הסכימו כולם על החזרת הווע"ע שהיה קיים בשנת 1937 ופורק בשל האירועים הידועים'. בדווחו על כך למועצת הליגה בישיבתה ב־24 בנובמבר אמר מרדס: 'בפגישתנו זו דנו בייצוג ענייני פלסטין וסקרנו הרבה מענייניה. היו מי שהציעו הגדרת תפקיד לוועד הערבי. כאשר דובר על ייצוג פלסטין במועצת הליגה הציעה קבוצה מהנוכחים שהמועצה בעצמה תבחר את נציג ערביי פלסטין'.⁶³

אחרי סקירתו של מרדס התנהל במועצה דיון ארוך בשאלת הייצוג הפלסטיני במועצה והוחלט להקים ועדת משנה בת שישה חברים שתברר את הנושא ותגיש המלצות. בישיבתה ב־4 בדצמבר דנה המועצה בהמלצות ועדת המשנה. בסוף הדיון נתקבלו החלטות שהתבססו על המלצות ועדת המשנה: פלסטין תיוצג על־ידי נציג אחד או יותר בתנאי שמספר חברי המשלחת לא יעלה על שלושה. המשלחת תשתתף בכל דיוני המועצה כפי שמצוין בנספח פלסטין של אמנת הליגה הערבית. ברור שהשתתפות המשלחת הפלסטינית פירושה זכות הצבעה בבעיית פלסטין ובעניינים שבנוגע להם תוכל פלסטין לבצע את מחויבותה. שיטת בחירת הנציגים תהיה שהווע"ע יציע את מועמדותם ואחר־כך מועצת הליגה תמנה אותם (או תאשר את מינויים). במקרה שאין אפשרות להציע מועמדים יוחזר העניין כולו למועצה.

ישיבת המועצה ב־12 בדצמבר נפתחה בהודעת היושב־ראש שהווע"ע הציע לפי הזמנת המועצה לכלול במשלחת פלסטין למועצת הליגה את מוסא אל־עלמי, יעקוב אל־ע'צין ואמיל אל־ע'ורי. המועצה אישרה את חברותם, והם הוזמנו מיד להשתתף בדיוני המועצה.⁶⁴

62. ג'אמעט אל־דול אל־ערביה, אל־אמאנה אל־עאמה, פְּהָרֶס מְקַרְרָאֵת מְגִלֶס אל־דְּוָל אל־ערביה מן אל־דְּוֵרָה אל־אולא חתא אל־דְּוֵרָה אל־תאסעה, 4 עד 10 ביוני 1945-ספטמבר 1953 [אינדקס החלטות מועצת הליגה], קהיר [ללא תאריך], ג'לסה (ישיבה) 4, 8 בנובמבר 1945; וכן ג'לסה 6, 12 בנובמבר 1945, עמ' 3 [להלן: הליגה, פהרס]; ראו גם: הליגה הערבית, פרוטוקול דיוני המושב השני.

63. הצעה זו באה בלי ספק על רקע חילוקי דעות בסוגיה זו ועמדת החוסינים. מרדס שמע אחר־כך את דעותיהם על הנקודות שעלו בדיוני המועצה. בדוח שלו בעל־פה הוא הוסיף: 'נודע לנו שיש גופים של צעירים, פועלים ומועדונים חדשים בעלי שאיפות לטווח רחוק והם שלחו אלינו מאות מברקים הדורשים ייצוג של צעירים ופועלים בווע"ע. למעשה אין לגופים החדשים האלה ישות פוליטית מאחר שהגופים הערביים המוכרים הם המפלגות הפוליטיות'. על הקמתם והתפתחותם של ארגונים אלה ראו: אל־חות, אל־קיאדאֵת וְ אֶל־מְאָפְסָאֵת אל־סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, פרק שני, עמ' 480-528.

64. הליגה הערבית, פרוטוקול דיוני המושב השני (לעיל הערה 60).

חלוקתם המפלגתית של 12 חברי הו"ע כפי שמרדס בחר היתה בהתאם להרכב הו"ע הקודם: שישה ראשי המפלגות שהיו מיוצגות בו"ע הקודם פרט לתופיק אל-חוסני שמיאל את מקומו של אחיו ג'מאל, שהיה בגלות ברודסיה, כיושב-ראש המפלגה הערבית (והם: תופיק צאלח אל-חוסני, ראע'ב אל-נשאשיבי, עוני עבד אל-האדי, חוסין אל-ח'אלדי, עבד אל-לטיף צלאח ויעקוב אל-ע'צין), ועוד שישה: כאמל אל-דג'אני, אחמד חלמי עבד אל-באקי, רפיק אל-תמימי, מוסא אל-עלמי, אמיל אל-ע'ורי ויוסף צהיון (שלושה מהם נחשבים נציגי המפלגה הערבית).⁶⁵ הו"ע החדש היה אפוא זהה בייצוגו הסימבולי לזה משנת 1936 ונקרא אף הוא 'אל-לג'נה אל-ערב'יה אל-ע'ליא'. בישיבתו הראשונה הוא החליט לשגר משלחת לקהיר להמשך המושב השני של הליגה.

הרכב זה של הו"ע היה המכנה המשותף היחיד שהסיעות ובייחוד החוסנים יכלו להסכים לו. כל ניסיון לחרוג ממנו ולהכיר בתנאים המשתנים היה עלול למנוע שיתוף-פעולה בין-מפלגתי. אפילו הסכמה זו לחזור להרכב הקודם היתה פרי של לחץ ערבי חיצוני יותר משכנוע עצמי. יתר-על-כן, הקמת הו"ע על-ידי הליגה הערבית, שהחליפה בכך את ההנהגה הפלסטינית, ביטאה מצד אחד את תהליך המעורבות הערבית בנעשה בהנהגת התנועה הפלסטינית ובעניין הפלסטיני בכלל, ומצד אחר את המצב המתדרדר של ההנהגה ואת אי-יכולתה להגיע להסכם בנושא.

בסוף שנת 1945 שוחררו העצורים ברודסיה. ג'מאל אל-חוסני בא לקהיר, משם עבר לכיירות ונשאר בה כמה חודשים עד שהממשלה הרשתה לו להיכנס לארץ-ישראל בפברואר 1946. עם שובו הצהיר שהוא 'עומד לשנות את המחשבה המדינית השלילית שבה התנהלו העניינים בארץ מאז הכיבוש'.⁶⁶ הסתבר אחר-כך, אומרת אל-חות, שקריאת ראש המפלגה הערבית לסולידריות ולאחדות דעים 'מתבססת רק על ההכרה שהמפלגה הערבית תהיה המנהיגה המוחלטת כמעט, אחרת אין סולידריות'.⁶⁷

עם שובו מיאל ג'מאל אל-חוסני את תפקיד יושב-ראש הו"ע והיה הדמות הדומיננטית בו. אך לא חל שום שינוי במדיניות המפלגה הערבית. הוא ניהל מדיניות שהתאפיינה

65. דרוזה, מד'כראת, עמ' 138. עזת דרוזה בהיותו בדמשק העריך ב-27 בנובמבר 1945: 'המצב [לפני הקמתו של הו"ע] היה בלי ספק מצעב. החלל הריק שנוצר בהיעדרו של ועד כזה הוא רע מאוד למוניטין של פלסטין ובעייתה. כל מה שאנו מצפים הוא שיהיה תיאום ושיתוף בין הצדדים בוועד ויסתיימו כל המריבות והמוזימות, תהיינה הסיבות להן אשר תהיינה'. מכתב עזת דרוזה לעוני עבד אל-האדי על משמעות הקמת הוועד החדש, שם, עמ' 138-139. בהעריכו את הרכב הו"ע החדש מציין נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה' (לעיל הערה 7), עמ' 110: 'הו"ע החדש הורכב מחמישה חוסנים, חמישה ראשי שאר המפלגות, וכן מוסא עלמי ואחמד חלמי (איש משק וכלכלה המקורב לאסתקלאל) כנציגים בלתי-מפלגתיים. בתוך הו"ע החדש נוצרה עד מהרה קואליציה של היריבים מאתמול: המפלגה הערבית הפלסטינית ואל-אסתקלאל נטרלו את שאר הנציגים ועשו בתוך הו"ע כבתוך שלהם'.

66. אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, בתוך: אל-חות, אל-קיאראת ו אל-מ'אססאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 479.

67. אל-חות, שם, עמ' 479.

'בעקשנות וביוהרה בלי לייחס כל חשיבות למפלגות האחרות'. בשבוע האחרון של מרס 1946 נקט ג'מאל אל-חוסייני כמה צעדים 'לחיזוקן ולארגונן' של הווע"ע כפי שטען, אך למעשה נועדו לחזק את מעמדן של החוסינים ושל המפלגה הערבית בגוף זה. הוא הציע לווע"ע לצרף נציגים נוספים – אחד מכל חמש המפלגות, שני נציגים של המפלגה הערבית ועוד עשרה שלא מהמפלגות. ואמנם ג'מאל זימן את חברי הווע"ע (12) ועוד 17 חברים חדשים, כולם מתומכיו. לישיבה הגיעו 16 תומכיו ואלה שימשו תחליף לווע"ע שהיה קיים. נציגי המפלגות האחרות החרימו את הכנס. המתכנסים בחרו בג'מאל אל-חוסייני ל'עמיד' (יושב-ראש) של הוועד ולמלא מקום ה'ראיס', תואר שנשמר למופתי. הגוף החדש בחר את ג'מאל אל-חוסייני, עזת טנוס ואחמד אל-שקירי לייצג את פלסטין במועצת הליגה הערבית.⁶⁸ מנהיגי חמש המפלגות המשיכו בפעילותם הפוליטית כדי לצאת מהמבוי הסתום שאליה הגיעה פעילותם נוכח עמדתם הנוקשה של החוסינים. הם סירבו לשתף פעולה עם הווע"ע שהקים ג'מאל אל-חוסייני, ובסוף מרס 1946 יצאו נגדו מנהיגי חמש המפלגות בהודעת גינוי והודיעו על אי-הכרתם בוועד החדש ובמשלחת למועצת הליגה. לקהיר הגיעו שני נציגים, עוני עבד אל-האדי וחוסין אל-ח'אלדי. הם נפגשו עם עואם מזכ"ל הליגה, שקיבל ייפוי כוח מהליגה להעביר בין האישים הידועים בפלסטין תוכנית לייצוג פלסטין בליגה ובוועדותיה, במקום שהליגה תכפה את מי שייצג את פלסטין, לפי אמנת הליגה. כמו כן נפגשו השניים את ג'מאל אל-חוסייני שהיה בקהיר והוא 'התעקש מאוד בצורה מוזרה' על עמדתו שצוינה לעיל. לשווא ניסו לשכנעו להקים מנהיגות מהמפלגות השונות ומהאישים העצמאים שתהיה דומה ל'ווע"ע, שהוקם בעקבות השביתה, כדי לשמור על האחדות הלאומית. שני הנציגים חזרו מאוכזבים לירושלים. למעשה, חמש המפלגות (חוץ מהמפלגה הערבית) כמעט התפרקו משום שמנהיגיהן ראו שאין תועלת בפעילות מפלגתית, ובו בזמן גברה פעילותה של המפלגה הערבית הפלסטינית ובמיוחד לאחר שובו של מנהיגה מקהיר וסוריו בערים ובכפרים.⁶⁹ סוגיית ייצוג הפלסטינים בליגה הערבית, מעמדו והרכבו של הווע"ע וליתר דיוק השינויים שחלו בהרכבו והמחלוקת הפנים-פלסטינית עלו שוב לדיון במושב השלישי של מועצת

68. פלסטין, 28 במרס 1946, מצוטט אצל נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, עמ' 124; עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 141; עזת דרוזה כתב לג'מאל אל-חוסייני כי היה זה צעד פזיז וכי היה עליו להתיעץ ולקבל את הסכמת ראשי המפלגות לכך. עוני עבד אל-האדי סיכם את המצב כך: 'למרות חומרת המצב שבו נמצאת הבעיה הפלסטינית הרי הפיצול בקרב המפלגות הפלסטיניות גבר והווע"ע החדש לא הצליח ליצור את התיאום הרצוי'. עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 141. במכתב מדמשק לעוני עבד אל-האדי מ-6 באפריל 1946 ניתח עזת דרוזה את הסיבות למתח הפנימי. דרוזה כבר כתב לג'מאל, בעת שזה היה עדיין ברודסיה וקרא לו לסולידריות ולחיסול גורמי המתחות. אך הוא הופתע כאשר ג'מאל הודיע על צירוף אישים חדשים ל'ווע"ע, כולם מאנשיו, וקרא למפלגות לצרף נציג אחד נוסף לכל אחת מהן והמפלגה הערבית תצרף שני נציגים, מהלך שגרם למחתן של שאר המפלגות אף-על-פי שייפו את כוחו לחזק את הווע"ע.

69. אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 508-509, בתוך: אל-חות, אל-קיאדאת ואל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 543.

הליגה הערבית שנערך בקהיר - ב־25 במרס עד 13 באפריל 1946. ההנהגה הפלסטינית לא הצטיירה לחיוב, והשינויים שהכניס ג'מאל אל־חוסני בהרכב הווע"ע והמחלוקות בתוך ההנהגה לא נעלמו מעיני חברי המועצה. סוגיית הייצוג עלתה כאשר נדונה שאלת ה'צלת האדמות הערביות' בפלסטין בלי נוכחות נציג מפלסטין. בישיבת הפתיחה הודיע מזכ"ל הליגה כי יושב־ראש (עמיד) הווע"ע הודיע לו במברק שהוועד 'בחר בג'מאל אל־חוסני, אחמד אל־שקירי וד"ר טנוס למייצגי פלסטין במועצת הליגה'. הוא העיר כי 'לווע"ע אין זכות למנות חברים שייצגו את פלסטין בליגה. אמנת הליגה קובעת כי למועצה בלבד הזכות למנות נציג פלסטין. אנו הקלנו בעבר והשארנו את זכות הצעת המועמדים לווע"ע כאשר המועצה היא הממנה את מי שהוועד מציע'. אך מעניינת היתה התייחסותו של המזכ"ל בהקשר זה למעמדו ולהרכבו של הווע"ע: 'את הרכב, מבנה וחברי הווע"ע שהוקם בשנה שעברה ידענו. לפיכך פנינו אליהם וביקשנו להציע מועמדים שייצגו את פלסטין במועצה. נראה כי בתקופה שבין סיום המושב הקודם לפתיחת מושב זה נתגלעו בין חברי הוועד חילוקי דעות. הוקם ועד חדש עם חברים חדשים. הבנתי שוועד חדש זה מורכב מ־23 חברים או יותר. אין ספק שהוועד שאליו אנו פונים עתה להציע מועמדים לנציג פלסטין צריך להיות מוכר על־ידינו ונרגיש שבני פלסטין מרוצים ממנו'. מרדס, שכזכור נשלח בנובמבר 1945 לירושלים לקרב בין הניצים והקים את הווע"ע החדש, תמך בכל דברי המזכ"ל והוסיף: 'שמענו שהווע"ע הורכב בצורה שונה ואין אנו יודעים את הרכבו החדש. כאשר במושב הקודם הוקם הווע"ע חשבנו לצרף לוועדה גופים, קבוצות ואלמנטים הנמצאים בתהליך התפתחות (נאשאה) בפלסטין. אך קוצר הזמן מנע את האפשרות לצרף את כולם בגוף אחד ולכן הסתפקנו במפלגות הקיימות, המוכרות, שהשלטונות הבריטיים בקשר אתן בעניינים שונים, וכך הוקם הוועד בצורה שאישרתם. אני חושב שאין לוועד זכות למנות אנשים [למועצה] אלא עליו להציע מועמדים והמועצה היא שתחליט על מינוים'. לאחר שהמזכ"ל קרא שוב את החלטת המושב הקודם הוא הציע, מאחר שהמשלחת הפלסטינית היתה בדרך לקהיר, שהמועצה תמנה את ג'מאל אל־חוסני לנציג פלסטין במושב הזה כדי שישתתף בדיונו, מה גם ששלושת המועמדים שהציע הווע"ע השתייכו למפלגה אחת. המועצה אישרה את הצעתו וקבעה שאלה שאתו (עם ג'מאל) ישתתפו בישיבות באישור המועצה.⁷⁰

לפני כינוס מועצת הליגה בבלודאן כדי לדון בבעיית פלסטין בעקבות דוח הוועדה האנגלו־אמריקנית קראו ראשי חמש המפלגות לכנס פוליטי בירושלים בסוף מאי 1946. בכנס נכחו נציגים של המפלגות מאזוריה של פלסטין, וכן השתתפו בו 'נציגי פועלים שמאלנים, ניטרלים וצעירים משכילים'. בין המנהיגים שהשתתפו: חוסין אל־ח'אלדי, עוני עבד אל־האדי, סלימאן טוקאן, יעקוב אל־ע'צין, אחמד חלמי (עבד אל־באקי) וכמאל חנון. המתוועדים החליטו להקים את 'החזית הערבית העליונה' (אל־ג'ִ'בהה אל־ערביה אל־עליא),

70. ג'אמעת אל־דול אל־ערביה, מד'אבט ג'לסאת דור אל־אג'תמאע אל־עאדי אל־ת'אלת' למג'לס אל־ג'אמעה, 25 במרס עד 13 באפריל 1946, קהיר 1946.

המורכבת מראשי חמש המפלגות ומאישים נוספים כמו סלימאן טוקאן ממפלגת ההגנה ואחמד חלמי. 'הוועד הפועל' של 'החזית' שיגר מיד למוכרות הליגה הערבית הודעה על אי-הסכמתו להחלטות שיתקבלו בבלודאן אלא אם כן 'החזית' תיוצג בישיבות הליגה ותשתתף בדיוניה על פלסטין. במקביל ומול פעילות 'החזית' קרא ג'מאל אל-חוסני לקבוצת תומכיו 'בשם הוועד הערבי העליון כדי להרחיב את בסיס התמיכה הפורמלית בו ולחזק את הוועד'.⁷¹ מועצת הליגה הערבית התכנסה למושב הרביעי בבלודאן שבסוריה - ב-8 עד 12 ביוני 1946 - והיתה עדה אף היא לפיצול בהנהגה הפלסטינית לשני מחנות: 'החזית הערבית העליונה', שייצגה חמש מפלגות, והוועד שהפעם ייצג באופן מלא את המחנה החוסני. מושב זה יוחד כולו לבעיית פלסטין. ג'מאל אל-חוסני השתתף הפעם בלא עוררין בפתיחת המושב כנציג פלסטין. המושב נערך לאחר פרסום דוח ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית. בפתיחת הישיבה השלישית של המושב ב-10 ביוני 1946 מסר מזכ"ל הליגה כי 'נתקבלו הרבה מברקים מפלסטין התומכים בוועד ובג'מאל אל-חוסני' וכן 'מברקים מראשי המפלגות שאינן מיוצגות בוועד הדורשים לייצג אותם [את המנהיגים] במועצה'. בישיבה הראשונה אושרה הצעתו של ג'מיל מרדם להקים שתי ועדות משנה, האחת לענייני חוץ שתדון בצעדים שיש לנקוט כלפי חוץ, והאחרת לענייני פנים שתדון בעזרה האמיתית שיגישו מדינות ערב לערביי פלסטין. לענייננו חשובה כמובן ועדת הפנים שהיו חברים בה נציגי מדינות ערב וג'מאל אל-חוסני. למזכיר הוועדה נבחר צאאב סלאם מלבנון.

בדוח שהגישה הוועדה למועצת הליגה ב-10 ביוני 1946 צוינו שני עניינים שחיוני להתמודד אתם מעשית: (א) הקמת 'ה'אָה' [רשות] פלסטינית ערבית עליונה באישור הליגה הערבית. (ב) מציאת המימון הנחוץ לניהול המאבק הפלסטיני. אשר להקמת ההיא החליטה הוועדה להזמין כמה מהמנהיגים הפלסטינים הנעדרים לבוא לבלודאן להתייעצות בדבר הדרך להגיע לאחדות ולהקמת ההיא. כבר ב-9 ביוני זימן המזכ"ל את המנהיגים הללו לקהיר להתייעצות. הוועדה סברה שהנושא יחזור למועצת הליגה כדי להקים את ההיא הפלסטינית הזאת וכדי שהליגה תאשר את הקמתה - יהיו תוצאות ההתייעצויות אשר יהיו - מאחר שאי-אפשר להתקדם בביצוע הפעולות הקשורות בפלסטין אלא בקיום היא שמועצת הליגה תאשר סופית את הקמתה'. כמו כן המליצה הוועדה 'שמועצת הליגה תמנה ועדה מתמדת מיוחדת המורכבת משלושה או חמישה חברים מנציגי מדינות ערב, מקום מושבה יהיה המוכרות [הכללית] של הליגה בקהיר והיא תיקרא "ועדת פלסטין" ותפקח על כל בעיות פלסטין בשם מועצת הליגה'. תפקידה יהיה גם 'אישור התוכניות הכספיות וביצוען וכן קביעת דרכי הוצאת הכספים ופיקוח על ההוצאות'.⁷²

71. אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 508-509, בתוך: אל-ח'ות, אל-קיאדאת אל-מאפסאט אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 543; עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 142.

72. על פרטי הדיונים של המושב הרביעי שנסקרו לעיל ראו: ג'אמעט אל-דול אל-ערביה, מד'אפט ד'ורת אל-אג'תמאע אל-ראבעה ע'יר אל-עאד'ה, 8 עד 12 ביוני 1946, קהיר 1946. עוני עבד אל-האדי שהשתתף בדיונים עם צאאב סלאם מטעם 'החזית' מספר כיצד עלתה הצעת הרכב ההיא: 'הדיונים עם ועדת הליגה ב-11 ביוני כלילה נמשכו עד שעה מאוחרת. המתדיינים הסתפקו בוויכוח על העבר. מקצתם

בפתיחת הישיבה החמישית ב־11 ביוני מסר המזכ"ל: 'אחינו מנהיגי פלסטין אשר הזמנתי אותם הגיעו, וזאת בהתאם לבקשת ועדת הפנים לפעול לאיחוד עמדתם ושוויוןיהם'. הוא שאל אם המועצה בדעה שיופיעו לפניו כדי למסור את המידע שבידיהם או שמא יש להקים ועדה מיוחדת מחברי המועצה כדי לפשר ביניהם. המועצה הטילה על שני חברי מועצה ועל המזכ"ל לפגוש את המשלחת הפלסטינית.

בישיבה השישית ב־12 ביוני מסר צאאב סלאם דוח על פגישתו יום קודם לכן עם מנהיגי פלסטין: 'נפגשנו אתמול עד שעה מאוחרת עם מנהיגי פלסטין, שהציגו כל אחד את עמדתו בצורה גלויה מאוד. מצער שלא הגענו בישיבה ארוכה זו לתוצאה בנושא. נמשיך היום בשיחות'. רמזן פאשא שהשתתף בשיחות הוסיף את התרשמותו: 'אני סבור שמנהיגי פלסטין מסכימים על העקרונות והמטרות אך המחלוקת ביניהם היא אישית וזה גורם לכך שהפיוס ביניהם הוא כמעט בלתי־אפשרי. [המחלוקת היא] מי מהם יהיה חבר בוועד ומי מהם יהיה יושב־ראש. לכן אני מציע הגרלה כאמצעי לבחירתם'. המועצה חזרה לדון בדוח ועדת הפנים ב־12 ביוני בערב. בהתחלת הדיון הפתיע סלאם את הנוכחים 'בכשורה משמחת' ולפיה 'לאחר דיונים ארוכים הגענו בוועדה [ועדת הפנים] להנחת היסודות הבאים הקשורים במנהיגים: לאחר התייעצויות ארוכות עם האחים הפלסטינים הוגשו לוועדה הצעות שונות בידי כמה אישים ונכבדים. לאחר שהוועדה דנה בהן לעומקן ולרוחבן ממליצה הוועדה למועצת הליגה להסמיך את האישים הבאים להיות "אל־היאה אל־פלסטיניה אל־ערביה אל־עליא", שהליגה הערבית מחליטה על הקמתה בפלסטין, ואלה הם: ג'מאל אל־חוסני, אחמד חלמי, ד"ר חוסין אל־ח'אלדי ואמיל אל־ע'ורי. הוועדה סבורה שלמען ארגון העבודה ג'מאל אל־חוסני יכהן כסגן יושב־ראש ה"היאה" וד"ר ח'אלדי יהיה המזכיר. הוועדה סבורה שהליגה הערבית תייעץ לפרק את הוועד הקיים. אם אחד מחברי ה"היאה" הערבית העליונה יתפטר או שלא יוכל להשתתף ב"היאה" מסיבה כלשהי, "ועדת פלסטין" תבחר חבר אחר במקומו'.

ג'מאל אל־חוסני קיבל בברכה את ההצעה שהנציגות הפלסטינית תפעל בפיקוח הליגה. הוא הוסיף ואמר: 'הערוכה להגשמת רצון מועצה זו לאחדות העמדות ולקצירת הפרי שלה

מתחו ביקורת על עבודת מוסא אל־עלמי ועל פעולות ג'מאל מצד אחד, ומהצד האחר היו שהגנו על שני אלה מפני ההאשמות. הדיונים לא נשאו פרי. נציגי הליגה הסבירו לנו שיש הוראות מלמעלה להקים היאה מאוחדת שבה תכיר הליגה וכי ועדה זו תורכב או בהסכמה של הנוגעים בדבר או בידי הליגה עצמה. ב־12 בנובמבר 1946 באו לחדר צאאב סלאם, ג'מאל אל־חוסני, ד"ר ח'אלדי וצ'בחי אל־ח'דרא ודנו בנושא ההיאה המאוחדת. ג'מאל העלה רעיונות שגראו כאילו ירדו מהשמים ואשר גרמו לי בחילה מהמצב כולו. אמרתי להם בתוקף רב, מדוע לא תשאירו את כל תוכניותיכם הקשות ותסתפקו בהקמת היאה משלושה אנשים והם ג'מאל, ח'אלדי וחלמי. מקצתם נתפסו להצעה הפתאומית ואמרו בסדר בתנאי שיצורף נוצרי. השעה היתה שש כאשר ג'מאל וצאאב סלאם נקראו לישיבת מועצת הליגה שנפתחה באותה שעה. השניים רצו לישיבה. אחר־כך הבנתי כי סלאם נכנס לאולם הישיבות ובישר על ההסכם בין המפלגות על הקמת היאה בת ארבעה חברים. חברים במועצה ביקשו את תעודת ההסכם וסלאם השיב שאין תעודה כתובה. עוני עבד אל־האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 143.

היא לרעתי שהמועצה תקבל עתה החלטה שהליגה תכפה אותה עלינו וזאת כדי לאפשר לנו לשכנע את הארגונים בפלסטין לפעול לפיה'. הוא הוסיף הערה בקשר לשם ההיאחזות החדשה שעומדת לקום בפלסטין: 'אני מציע לשמור את השם אל-לג'נה אל-ערביה אל-עליא, כי הממשלה מכירה בשם זה' (שתי הצעות אלה לא נתקבלו). פוזי אל-מלקי מעבר-הירדן הגיב על דברים אלה ואמר: 'המועצה קיבלה בשמחה רבה את דוח הוועדה שנכבדי פלסטין וראשי מפלגותיהם הסמיכו את מועצת הליגה לבחור בהיאחזות חדשה. אני עצמי מאמין שדיבורים כאלה מוכיחים על "כעס", לכן אני מציע שהמועצה תשיג מהמנהיגים הסמכה בכתב ובה הם מאשרים שהם מסמיכים את המועצה לבחור בהיאחזות כפי שהיא רואה לנכון'. צאאב סלאם אמר: 'אני לא מסכים להצעה זו מאחר שהם [המנהיגים] מצפים מהמועצה לפעולה מכרעת ונשבעים שהם יקבלו מכל הלב כל מה שמועצת הליגה תחליט'.

כאמור, בעקבות החלטת ועדת הפנים זימן המזכ"ל לשיחות בקהיר את ראשי 'החזית הערבית העליונה' ואת ראשי הווע"ע וכן כמה פעילים בנושא הפלסטיני ששהו אז בדמשק.⁷³ הרושם שהתקבל במועצה הוא של פיצול ומחלוקת רציניים בהנהגה - בין החוסינים מצד אחד לראשי החזית מצד האחר. חברי המועצה זעמו על הפירוד והפיצול בקרב הפלסטינים כאשר הוויכוחים והטענות ההדדיות לא פסקו בדיונים ובפרוודורים של בניין המועצה. וכך הוא הרושם העולה מדיווחם של צאאב סלאם ורמזאן פאשא. הודעת סלאם על ההסכמה בין המנהיגים זכתה אפוא במהירות לתמיכת כל המשלחות הערביות, 'אף-על-פי שהתוכנית היתה מעורפלת בנוגע לאופן פעולת ה"היאחזות", כאשר שני הצדדים הפלסטיניים הסכימו על מוצא זה בפגישתם עם צאאב סלאם'.⁷⁴ ה'היאחזות' הורכבה מארבעה אנשים בלבד: שניים מהווע"ע ושניים מ'החזית'. נציגי 'החזית' היו אחמד חלמי וד"ר חוסין אל-ח'אלדי, והשניים מהוועד (לג'נה) היו ג'מאל אל-ח'וסיני ואמיל אל-ע'ז'ורי. הוסכם שתפקיד היושב-ראש יישאר פנוי עד שהמופתי יחזור מאירופה, כלומר עם צירוף המופתי יהיה רוב של החוסינים. בעקבות מינוי זה ובהמלצת מועצת הליגה (בעקבות המלצת ועדת הפנים) נפגשו חברי 'החזית' וחברי הלג'נה (הווע"ע) בירושלים והכריזו על הסכמתם להקמת 'אל-היאחזות' אל-עליא. כמו כן הכריזו על ביטול הווע"ע ו'החזית הערבית העליונה' ועל הפסקת פעילותם.

הנהגות המפלגות חוץ מהנהגת המפלגה הערבית החליטו לפרק את המפלגות.⁷⁵ נוכח חילוקי הדעות וחוסר האמון בין הפלגים הפלסטיניים בלט במועצה זו, יותר מבכל פורום ערבי קודם, חוסר האונים של המנהיגות הפלסטינית ואי-יכולתה להגיע לנוסחה מוסכמת, בגלל דרישות החוסינים, ומכאן הפנייה ואפילו התחינה להתערבות ערבית למציאת

73. אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 509, בתוך: אל-ח'חות, אל-קיאדאת נ אל-מאססאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 543. ראו גם: עוני עבד אל-האדי, אוראק ח'אצה, עמ' 142-143.

74. על הדרך להגיע לרעיון ה'היאחזות' בפגישת נציגי הצדדים עם צאאב סלאם ראו: עוני עבד אל-האדי, שם, עמ' 143. עוני כתב מירושלים לחברו ב-16 ביוני 1946.

75. דרווה, חול אל-ח'רכה אל-ערביה אל-חד'תיה, ד, עמ' 58; אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 513, בתוך: אל-ח'חות, אל-קיאדאת נ אל-מאססאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 455.

פתרון מוסכם. למעשה הפקידו המנהיגים הפלסטינים מרצונם את הפתרון בידי ההנהגה הערבית. המצב הגיע לידי כך שג'מאל אל-חוסני ביקש שהמועצה תכפה את הפתרון על כל הפלגים. ואמנם מפלגות החזית נשמעו להחלטה והתפרקו, אך המפלגה הערבית, שאליה השתייך חוסני, המשיכה להתקיים ואף להוביל לבדה, הפעם בהנהגת המופתי, את התנועה הלאומית הפלסטינית. החוסנים קיבלו עידוד למנהיגותם מתוצאות הבחירות המוניציפליות שנערכו בחודשים ינואר ופברואר 1946 ובהן זכו מועמדיהם לניצחון בשכם, שהיתה מעוזה של מפלגת ההגנה.

הדרך שבה נתקבלה ההצעה להקמת ה'היאה' מסבירה גם את העובדה שהיא לא התזיקה מעמד זמן רב, ואחרי בואו של המופתי והוספת חברים חדשים בלי תיאום עם השותפים האחרים הפכה ה'היאה' למכשיר בלעדי בידי החוסנים.

שלב חדש: שובו של המופתי (יוני 1946)

המופתי חזר מצרפת ב־19 ביוני 1946 לאחר שהמצרים הבטיחו לבריטים לפעול להגבלת פעילותו הפוליטית אך לא למנוע אותה. ואמנם ביולי 1946 חידש המופתי את פעילותו מקהיר. המופתי החל גם בארגון המוסדות הפנימיים של ה'היאה'. עם שובו הוא קיבל את תפקיד יושב־ראש ה'היאה' ובפועל חזר להיות מנהיגם הרשמי של הפלסטינים. נראה גם שבהיותו בצרפת שמר על קשרים עם מנהיגות החוסנים בפלסטין ואתו הם תיאמו את פעילותם הפוליטית. בצד פעילותו הפוליטית החל המופתי גם בהכנות למעבר לפעילות אלימה, כמו רכישת נשק.

בעיית הייצוג הפלסטיני בליגה לא התעוררה עוד. ה'היאה' (או נכון יותר המופתי) המשיכה לייצג את הפלסטינים בליגה אך בלי יכולת להשפיע על החלטות הליגה הנוגעות לעניין הפלסטיני. ואולם בדבר אחד מרכזי חל מפנה – במעמדו של המופתי בזירה הערבית. אם עד ספטמבר 1937 היה קשה לעקוף את המופתי, להתעלם ממנו או להתעמת עמו בזירה הערבית, הרי עתה היה אפשר להתעלם ממנו, להתנגש בו, לעקוף אותו ואפילו לדחות את בקשותיו. התנגשות ישירה וגלויה קרתה תמיד בין המופתי לבין ממשלות עבר־הירדן ועיראק. מציאות חדשה זו במעמדו של המופתי עמדה כנראה מאחורי 'שתיקתה' של ממשלת בריטניה לנוכח שיבתו הרשמית למנהיגות הפלסטינית, שהרי ברורה היתה אי־יכולתו של המופתי לממש את מנהיגותו כפי שהיה בעבר.

שובו של המופתי לקהיר ועמידתו שוב בראש התנועה הלאומית הפלסטינית יצרו מצב חדש בהנהגה הפלסטינית – הוויכוח הפנימי על הרכב ההנהגה הוכרע בהכרה בדומיננטיות של החוסנים, וזה למרות ירידת מעמדו של המופתי בזירה הערבית. דווקא על רקע בעייתיות מעמדו של המופתי בזירה הערבית והבין־לאומית, וכדי לשמור על מעמדה הבכיר, התעקשה ההנהגה החוסנית למנוע כל מה שעלול לפגוע במעמדו הדומיננטי של המופתי בהנהגה הפלסטינית בכלל וב'היאה' בפרט. על רקע זה נעשתה ההנהגה החוסנית תוקפנית יותר ואלימה כלפי גורמי האופוזיציה ולא נרתעה מהפעלת טרור פנימי בידי המופתי, מה שגרם לכך שמתנגדיו לא העזו לערער על מנהיגותו.

מול מצבה המתדרדר של ההנהגה הפלסטינית ומעורבותן הגוברת של מדינות ערב בשאלה הפלסטינית, החליט המופתי לנסות בכל מחיר להחזיר את הגלגל אחורנית, למעמדו טרם בריחתו מהארץ. הוא לא הכיר בשינויים שחלו בזירה הערבית והפלסטינית לאחר שעזב אותה והיה לבעל־ברית של אויבי המחנה המערבי ואף של רבות ממדינות ערב. היתה אי שביעות רצון, בלשון המעטה, מהזדהותו של המופתי עם גרמניה הנאצית ומפעילותו נגד בעלות־הברית. פעילותו זו גררה אותו לעימותים עם מדינות ערב ובייחוד עם המחנה המתנגד למחנה החוסיני. בכך הוא תרם להתפתחויות שהיו ההפך הגמור ממה ששאף אליו. לאחר שובו היה המופתי אפוא המנהיג הלא נכון בתפקיד הלא נכון ובזמן הלא נכון. כדי לחזק את מעמדו כמנהיגם של הפלסטינים ובייחוד כדי להחזיר את מעמדו כממונה על כל הנושא הפלסטיני הוא פעל בשני כיוונים: מצד אחד הוא צירף עוד חמישה חברים ל'היא' ובהם מעין אל־מאד'י, שהיה עתיד להתפטר ממנה בשנת 1947, ועזת דרווה שגם הוא עתיד להתפטר ממנה באמצע 1947; מצד אחר הוא פעל להקמת מוסדות ייצוג שלטוניים־לאומיים שיאפשרו לו, כך קיווה, חופש פעולה ואולי אפילו עצמאות פעולה בזירה הפלסטינית. לכן הוא חתר להקמת מנהל אזרחי או ממשלה זמנית לשטחים שבכיבוש ערבי או שלטון ערבי. הצעד האחרון שעשה בכיוון זה היה הקמת 'ממשלת כל פלסטין'. גם בתחום הצבאי הוא חתר לפיקוד על היחידות הפלסטיניות לפחות ולשותפות פעילה בפיקוד הצבאי הערבי הכללי. בכל אלה לא צלחו צעדיו.

המשך הדיונים במוסדות הליגה הערבית: דחיית דרישות המופתי⁷⁶

הוועדה המדינית של מועצת הליגה הערבית התכנסה בצופר שבלבנון מ־16 עד 19 בספטמבר 1947 בעקבות פרסום דוח ועדת האו"ם (אונסקו"פ). הנציגים הפלסטינים היו חברי 'היא' שהורחבה בידי המופתי. בהחלטותיה הסודיות דובר על הקמת ועדה טכנית קבועה שתהיה

76. התפתחות פרוצדורלית מעניינת היתה במוסדות הליגה הערבית שדנו בבעיה הפלסטינית ובייחוד בצדדים המבצעיים שלה. לאחר המושב הרביעי של מועצת הליגה הערבית ביוני 1946, שהשתתפו בו ראשי ממשלות ושרי חוץ של מדינות ערב, פסקה מועצת הליגה להיות הפורום הבכיר לדיון בבעיה. רוב הדיונים המבצעיים וההחלטות החשובות עברו לוועדה המדינית של מועצת הליגה, שעד אז החלטותיה או המלצותיה הובאו לאישור מועצת הליגה. אם בשיבות מועצת הליגה נכחו נציגים בדרגה של שגרירים בקהיר, הרי בשיבות הוועדה המדינית המשיכו להשתתף ראשי ממשלות ושרי חוץ. ראו: ג'אמעט אל־דול אל־ערביה, מד'אבט דור אל־אג'תמאע אל־עאדי אל־סאבע למג'לס אל־ג'אמעט, 7 באוקטובר 1947 עד 22 בפברואר 1948, קהיר 1948. המושב החמישי של מועצת הליגה הערבית, 30 באוקטובר 1946, נערך כאשר בראש רוב המשלחות עמדו שגרירי המדינות בקהיר. במושב השביעי, 7 באוקטובר 1947 עד 22 בפברואר 1948 השתתפו ראש ממשלה שהיה גם שר חוץ ושני שרי חוץ; במושב השמיני שנערך בביירות ב־12 במרס 1948, נכחו שרי חוץ, ראש ממשלת לבנון וכן המופתי בתפקידו כיושב־ראש 'היא' הערבית העליונה. במושב התשיעי, 30 באוקטובר 1948, נכחו נציגים בדרגת שגריר, ואת פלסטין ייצג אחמד חלמי ראש 'ממשלת כל פלסטין'. ראו: ג'אמעט אל־דול אל־ערביה, מד'אבט ג'לסאת אל־ד'רתיין אל־ת'אמנה ון אל־תאסעה, 12 במרס 1948, 30 באוקטובר עד 15 בנובמבר 1948, קהיר 1949, עמ' 63-69.

מורכבת מנציגי החברות בליגה ומנציגי פלסטין. מקום מושבה של הוועדה יהיה בקהיר. תפקידה לפקח על הוצאת הכספים שיגייסו ממשלות ערב ולארגן את העזרה להגנת פלסטין. את הדוח שלה תגיש הוועדה לממשלות ערב ולמוכרות הליגה. במהלך הדיון הסתייג מעין אל-מאדי מהמלצת ועדת המשנה שקבעה כי הוועדה הטכנית תורכב מנציגי כל מדינה החברה בליגה ומנציג "אֶהֶל פלסטין" (משמעות המושג כאן היא שהמועצה אינה מכירה ב'היא' כנציגת הפלסטינים). הוא דרש שהניסוח יהיה: 'ההיא הערבית העליונה היא אשר תבחר נציג זה'. צאלח ג'בר נציג עיראק וראש ממשלתה התנגד לכך בתוקף ודרש להשאיר את הניסוח כמו שהוא והוסיף: 'אין זה הכרחי בכלל שההיא הערבית העליונה תבחר נציג זה. אפשר שהיא תבחר אותו או איש אחר שלא תבחר [ההיא]'. היושב-ראש העיר כי 'ההיא הערבית העליונה היא הבוחרת את נציג פלסטין במועצת הליגה, ולפיכך יש לה הסמכות לבחור את נציג פלסטין בוועדה הטכנית'. צאלח ג'בר התעקש על הצעתו ובסופו של דבר הוחלף בנוסח הסופי של ההחלטות המשפט 'נציגי החברות בליגה כולל פלסטין' במשפט 'נציג אהל פלסטין'. מעין אל-מאדי ביקש לרשום בפרוטוקול כי 'ההיא הערבית העליונה היא אשר תבחר את נציג פלסטין בוועדה הטכנית'. מכל מקום, החלטת צופר בדבר הסיוע הכספי לפלסטינים היתה הביטוי הרשמי של המחויבות הערבית 'להגיש כל עזרה אפשרית לערביי פלסטין – בכסף, בציוד ובאנשים'.⁷⁷

מושב מועצת הליגה בעאלה

מושב מועצת הליגה הערבית בעאלה שבלבנון נערך מ-7 עד 9 באוקטובר 1947, בראשותו של ריאד אל-צ'לח מלבנון, במהלך כינוס עצרת האו"ם שדנה בסוגיית חלוקת ארץ-ישראל-פלסטין. זה היה המשך לוועידת צופר. הנושא המרכזי על סדר היום היה עתידה של פלסטין והמהלכים הערביים בעקבות החלטות ועידת צופר. למרות נושא הדיון לא הוזמן המופתי לכינוס, אם כי בדיונים נכח נציג פלסטין – מעין אל-מאדי.⁷⁸

מודע לכרסום שחל במעמדו במדינות ערב מאז שובו לקהיר ולנוכח עמדת הבכורה של עיראק ושל עבר-הירדן בליגה הערבית הפתיע המופתי בבואו לשיבות מועצת הליגה, אף שלא הוזמן. ראש ממשלת עיראק ונציגה במועצת הליגה צאלח ג'בר המשיך, כמו בצופר,

77. תקריר לַגִּיט אל-תְּחִיק אל-נִיאִבִּיה פי קַדְיַת פלסטין, בגדאד 1949 [להלן: דוח ועדת החקירה העיראקית], פרוטוקול ועידת צופר, עמ' 90, 93; ההחלטות הסודיות של ועידת צופר, עמ' 75-76. צאלח ג'בר סיכם את הדיון בכותבו: 'התעוררה בעיית בחירת נציג אֶהֶל פלסטין בוועדת תיאום הסיוע לערביי פלסטין. מקצת חברי הוועדה המדינית רצו שהוא ייבחר בידי ההיא הערבית העליונה, אך אני התנגדתי לכך ודרשתי להשאיר את בחירתו לערביי פלסטין בלי מינוי בידי ההיא או קבוצה כלשהי, זאת נוכח האפשרות שלא יהיה אפשר לבחור אותו וייווצרו חילוקי דעות בין תושבי פלסטין (אהאלי) בגללו. לבסוף הסכימה הוועדה שלא לקבוע זאת ולהסתפק בציון (נציג מטעם אהל פלסטין). דוח ועדת החקירה העיראקית, מפרוטוקול דוח צאלח ג'בר על ועידת צופר, עמ' 64.

78. דוח ועדת החקירה העיראקית, עמ' 65-69, 79.

לעמוד בראש החץ נגד המופתי. הוא ביקש מיושב־ראש המושב ריאד אל־צ'לה למנוע את השתתפותו של המופתי, אך צ'לה סירב בתואנה שהמופתי הוא אורח הממשלה.⁷⁹ המופתי העלה את תוכניתו להקמת ממשלה ערבית בפלסטין בראשותו ועשה מאמץ מיוחד לשכנע את הנציגים לקבלה. אך נציגי עיראק ועבר־הירדן התנגדו בתוקף להצעתו. עיראק הופיעה, כפי שעשתה בוועידת צופר, כמתנגדת חריפה ביותר למופתי ותומכת תמיכה מלאה במלך עבדאללה בכל הקשור לבעיה הפלסטינית, ובייחוד במאבקו במופתי. היה ברור נוכח מאזן הכוחות בליגה כי במאבק זה ידו של עבדאללה תהיה על העליונה. המופתי חשש ובצדק שרסן הבעיה הפלסטינית יישמט מידי. על רקע זה הוא רצה להגביר את פעילותו בקרב מדינות ערב. זה היה העימות החזיתי הראשון אחרי המלחמה בין המופתי 'החדש־ישן' לבין מנהיגי מדינות ערב. המופתי עדיין חשב במושגים של לפני המלחמה ולא הפנים את השינויים שחלו בזירה הפוליטית הפנים־ערבית וגם בזירה הבין־לאומית והמשיך בדרכו הקיצונית והלוחמנית של המופתי 'הישן'. וכך דיווח צאלח ג'בר על מאמציו אלה של המופתי:

מטרתו בכוא ובמגעיו אלה [עם חברי המשלחות הערביות לכנס] היא לפעול למען הקמת ממשלה בפלסטין בראשותו. התנגדתי לרעיון ונאבקתי בו בשל היותו התגרות בדעת הקהל העולמית באו"ם ובאומות אחרות הנאבקות בפעילותו ובהנהגתו בכל הכוח; זאת גם מאחר שטרם הגיע הזמן להקמת ממשלה כזאת אשר פירושה הכרה בעובדה הקיימת, [דהיינו] הסכמה לרעיון החלוקה ומתן ההודמנות לציונים להכריז על הקמת מדינה ציונית דומה. יתר־על־כן, אלה המעמידים את עצמם לתפקיד זה אינם ראויים לו. צעד מעין זה יגרום לקשיים ולחילוקי דעות ולהרבה בעיות בקרב הפלסטינים עצמם מצד אחד, ובין המדינות הערביות והמופתי מצד אחר. [...] עיראק אינה יכולה בשום אופן לשתף פעולה עם המופתי בשל השתכנעותה כי הוא נכשל כישלון חרוץ בבעיה הפלסטינית והוא הוביל אותה מדחי אל דחי. האמת, הוא עצמו היה הגורם לאסון (מציפה) זה. וכך התקבלה התנגדותי להקמת הממשלה ונדחה הדיון בה עד לאחר הצלת פלסטין ומתן הודמנות לבעליה להחליט על גורלם.⁸⁰

נוכח ההתנגדות העיראקית־הירדנית התקיפה ועקב ההתייחסות החדשה למופתי עצמו מצד מדינות ערב נדחתה הצעתו של המופתי. לאחר הכינוס נסע ג'בר עם מזכ"ל הליגה לעמאן כדי לשפר את היחסים בין המלך עבדאללה למדינות ערב – צעד המראה על מעמדו של עבדאללה מול המופתי. התוצאה של תיווך זה היתה שהמלך הזמין את המשלחות הערביות לביקור בעמאן – כולן נענו להזמנה ונסעו, להוציא משלחתה של סוריה. זו נסעה אחר־כך. בפגישתו עם המנהיגים הערבים סירב המלך לשמוע על ממשלה פלסטינית בראשות המופתי או בראשות מישו אחר. נסיונו של עזאם להניאו מכך נכשל. המלך התנגד גם לחימוש

79. שם, עמ' 67; עארף אל־עארף, אל־נכבה, עמ' 16; אל־חות, אל־קיאדאת ו אל־מאפסאט אל־סיאסיה פי פלסטין, 1948-1917, עמ' 580.

80. דוח ועדת החקירה העיראקית, דוח צאלח ג'בר, עמ' 67.

הפלסטינים.⁸¹ זה היה אפוא ביטוי מאלף למעמד החדש של המופתי או של ההנהגה הפלסטינית שבראשה עמד, הנהגה שכאמור ייצגה את המחנה החוסיני באופן בלעדי כמעט. ואולם כישלון זה רק חיוק את לבו של המופתי.

לקראת סוף שנת 1947 ולאחר החלטת האו"ם על החלוקה החלו ההכנות לגיוס מתנדבים פלסטינים וערבים לעזרת האוכלוסייה הערבית בפלסטין. מטרת המופתי היתה לפתוח בהתקוממות לאחר שכבר פרצו בארץ מהומות אלימות, ומובן שהוא היה מעוניין בהמשכן. הנטייה למנוע מהמופתי לקבל את רסן הפיקוד על הכוחות הלא סדירים היתה נחלת רוב ממשלות ערב וכן של מוזכ"ל הליגה עזאם. יתר-על-כן, מגמה זו זכתה לעידוד של משלחות נכבדים מחוגי מתנגדיו של המופתי, שפקדו את בירות ערב בחודשים אוקטובר ונובמבר 1947 וניסו לשכנע את ממשלת סוריה ואת מוזכיר הליגה הערבית שלא להפקיד בידי המופתי את ניהול המלחמה בפלסטין. מילאו תפקיד גם חברי הווע"ע ממפלגת אל-אסאקלאל: עזת דרווה, מעין אל-מאד'י וצ'בחי אל-ח'ד'רא שישבו בדמשק והרבו למתוח ביקורת אישית קשה על המופתי. אלה גם אלה שבו והדגישו באוזני המדינאים הערבים את הסכנה שבמסירת סמכות ניהול המלחמה לידי המופתי בשל אי-התאמתו לתפקיד ובעיקר בשל החשש שהדבר יוביל לחידוש הטרור הפנימי במחנה הפלסטיני.⁸² ואמנם ההחלטות הסודיות של כנס עאלה לא נגעו למעמדם של הכוחות הלא סדירים. שאלת הפיקוד על הכוחות הללו עתידה להיות מוכרעת בישיבת הוועדה המדינית בדצמבר 1947, ולא לטובת המופתי. ב-11 באוקטובר 1947 המליצו ראשי המשלחות לממשלות ערב 'על הושטת העזרה המעשית לערביי פלסטין ולהתחיל במתן הסיוע החומרי והמוסרי לערביי פלסטין כדי לחזק אותם בהגנה על עצמם ועל ישותם ועל הקצאת הכספים לכך'. בישיבת הוועדה המדינית של מועצת הליגה הערבית במהלך כנס עאלה בהשתתפות ראשי המשלחות הערביות, ובלי השתתפות נציג פלסטיני, נתקבלה החלטה סודית 'להרכיב ועדה שתפקח על הנהלת העבודה וארגונה ועל הוצאת הכספים שיוקצבו בידי מדינות הליגה לעזרת אהל פלסטין להגן על עצמם ועל ישותם [קיומם]. הוועדה תהיה מורכבת ממחמוד אל-הנדי נציג סוריה, צ'בחי אל-ח'ד'רא מטעם פלסטין, אסמאעיל צפנת נציג עיראק, בהג'ת טבארה נציג עבר-הירדן, וש'ופת שקיר נציג לבנון'.⁸³

כנס ראשי הממשלות של מדינות ערב, 8 עד 17 בדצמבר 1947

בעקבות החלטת עצרת האו"ם על חלוקת הארץ התכנסו ב-8 בדצמבר ראשי הממשלות של מדינות ערב לדון בתוצאות ההחלטה ובתגובת הערבים. הדיונים היו כולם סודיים ונמשכו עד 17 בדצמבר בלי נציג של הפלסטינים. ההחלטות הסודיות של הכנס היו בעניין ההכנות

81. אל-עארף, אל-נכבה; אל-חות, אל-קיאדאט ו אל-מאספאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 580; דוח ועדת החקירה העיראקית, עמ' 67-68.

82. ראו: אברהם סלע, 'הערבים הפלסטינים במלחמת 1948', בתוך: מעוז וקידר (עורכים), התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?, עמ' 149.

83. דוח ועדת החקירה העיראקית, עמ' 77-78.

הצבאיות: אספקת נשק קל לוועדה הצבאית של הליגה לחימוש מתנדבים לא סדירים וחלוקת נשק בקרב 'אהל פלסטין'; נקבעה מכסת נשק ותחמושת שעל כל מדינה ערבית לספק לוועדה הצבאית של הליגה למען חלוקה בין 'אהל פלסטין' ובין המתנדבים; שליחת שלושת אלפים מתנדבים לסוריה לאימונם ושיגורם לפלסטין; הקצאת מיליון לירות למימון ענייני ההגנה על פלסטין. לענייננו חשובה בעיקר ההתייחסות למופתי.

לקראת סיום המושב עורר עזאם את נושא המנהל המקומי בפלסטין וחיוניותו. ג'מיל מרדס ראש ממשלת סוריה וכן האמיר פייצל תמכו בו. מחמוד פהמי אל-נקראשי, ראש ממשלת מצרים, תמך בהתלהבות בעמדתם ועמד על הצורך להעמיד את המופתי בראש המנהל. הוא אמר שהוא יודע שעיראק ועבר-הירדן לא מסכימות לכך, אך הוא מבקש מהן להתפשר בנושא זה. תשובת צאלח ג'בר, כפי שהוא דיווח עליה, היתה:

אין צורך בהקמת מנהל אזרחי לפלסטין כאשר היא נמצאת במצב מלחמה והרי המפקד הצבאי הוא הממנה את הפקידים המקומיים, כמו ראשי ערים ואחרים, בהתאם לצורך. המופתי לא מתאים לתפקיד זה כפי שהסברתי בכנס עאלה (וכאן חזרתי על דברי בעאלה) והוספתי פרטים כדי להוכיח שהתנאים הנוכחיים אינם מתאימים לצעד חשוב כזה הדורש כישורים שמקורם בין לבית האנשים, כישורים שאינם קיימים באישיותו [של המופתי], מה שגורם לכך שעיראק לא מסכימה להעמידו בראש המנהל וחותרת למנוע זאת ממנו. [...] שאלתי כמה חברים [המשתתפים בוועידה] מה דעתם והם הסכימו עם חלק ממה שאמרתי. הסיכום היה לזנוח מתן התפקיד למופתי והפקדתו בידי איש אחר שאינו פלסטיני, שיסכימו עליו חברות הליגה הערבית. אין זה מתפקיד ועידה זו לדון בנושא חשוב זה השייך ל'אהל פלסטין' בלבד. לכן אין צורך למהר בנושא זה ויש להשאירו ל'אהל פלסטין' [...] רק לאחר תבוסת הציונות כאשר 'אהל פלסטין' יזכו לחופש הפעולה שלהם. בכך הסתיימה הישיבה. עלי לציין שהמופתי חזר על מעשהו בכנס הליגה בעאלה והוא בא לקהיר במפתיע והחל במגעיו ובנסיונותיו לקבל את המנהל בפלסטין. אך עמידתנו הביאה לאותה תוצאה [כמו בעאלה], כלומר סגירת דלת זו בזמן הנוכחי ולהמשך העבודה להצלת פלסטין.⁸⁴

בדומה לכנס בעאלה לא קיבלה הוועידה כל החלטה בנושא המנהל האזרחי ובמקום זה קיבלה החלטות בניגוד לעמדת המופתי בשאלת המתנדבים הפלסטינים. להלן נוסח חלק מההחלטות הסודיות, בלי אלה שצוינו קודם, הקשורות לענייננו:

א. לפעול למען סיכול תוכנית החלוקה, למנוע הקמת מדינה יהודית בפלסטין ושמירת פלסטין ערבית עצמאית ומאוחדת.

ב. תוקם במזכירות הכללית ועדה טכנית צבאית שתהיה בפיקוח המזכיר הכללי. הוועדה הטכנית הצבאית, המייצגת את מדינות ערב ושמושבה בדמשק, תשמש כוועדה שמדובר בה במשפט הקודם. תפקידיה של ועדה זו יהיו: הפיקוח על ארגון ואימון המתנדבים

84. שם, דוח צאלח ג'בר, מ' 26 בדצמבר 1947, עמ' 69-70.

והימושם וכן השגת הנשק והציוד הנחוצים לכך. כמו כן מתפקדה להבטיח את הקשר בין המזכירות הכללית לבין המתנדבים מהארצות הערביות. ג. הוחלט שְׁלֹאֶאָ אסמאעיל צפנת [מעיראק] יקבל את הפיקוד על הכוחות הלאומיים (וְטַנְיָה) המורכבים מערביי פלסטין ומהמתנדבים מהארצות האחרות בפעולותיו הקשורות בהגנה על פלסטין. ד. המזכירות הכללית [של הליגה] תרכיב ועדה של מומחי כספים שחבריה ימונו בידי המזכיר הכללי ויעבדו בפיקוחו. תפקיד ועדה זו לארגן את ההוצאות שתבקש להוציא הוועדה הטכנית הצבאית ולפקח עליהן. ה. המזכירות הכללית תעמיד לרשות הוועדה הצבאית את ההקצבות הנחוצות להוצאה על המתנדבים הפועלים בפיקוחה. הסיוע והתרומות לעזרת פלסטין יהיו בפיקוח ועדת הכספים של המזכירות הכללית.⁸⁵

החלטות אלה נתקבלו למרות תמיכתן של כמה מדינות בדרישות המופתי בעניין המנהל האזרחי והמתנדבים. בדומה לכנס עאלה ביטאו ההחלטות באופן ברור ומצהיר את היחס השלילי למופתי ולדרישותיו. זו היתה עוד הבעת אי־אמון בו ובמנהיגותו. ההחלטות מנעו מהמופתי כל קשר צבאי או כספי ישיר ועקיף למתנדבים הערבים בכלל ולפלסטינים בפרט, כלומר לכלל היחידות הלא סדירות. מעל לכול, הפיקוד הצבאי על המתנדבים לא ניתן למופתי. כל הנושאים האלה הושארו בידי הליגה הערבית ובפיקוחה באמצעות הוועדות והפיקוד שניתן לקצין עיראקי – סגן ראש המטה הכללי העיראקי מונה למפקד כוחות המתנדבים והפלסטינים. הוועדה קיבלה את עמדותיהן של עיראק ושל עבר־הירדן אף שעמדתן של רוב המדינות הלא האשמיות היתה אוהדת למופתי.

טבעי היה שההחלטות הסודיות הנ"ל לא יניחו את דעתו של המופתי ומקורביו. אי שביעות רצון זו לא באה לידי ביטוי גלוי ונתלוו אליה סימני מבוכה: 'העדר דברי שבת והערכה בעיתונות שהיו מנת חלקן של החלטות "סודיות" קודמות וכן ההגדרה המתחמקת "החלטות נלהבות" שבה הביע שבועון חדש אל־צריח את יחסו להחלטות קהיר'.⁸⁶ אך המופתי לא נרתע מדחיית הצעותיו למנהל אזרחי בפלסטין בראשותו ולדחיקת רגלו בכל הקשור למתנדבים הפלסטינים. אדרבה, הוא המשיך במאמציו למצוא דרך להחזיר לעצמו את מעמדו 'ההיסטורי'. בין השאר הוא 'שאף ליצור עובדות שתחייבנה את מדינות ערב לפעולה נמרצת על־ידי מאמצים שלא להניח ל"הפוגה" להימשך אלא לטפח מהומות בארץ. אמיל אל־ע'ורי, שחזר מביקור אצל המופתי, הביא אתו הוראות לקו פעולה זה: עידוד נוסף לגורמים העוסקים בהמשך מעשי האלימות'.⁸⁷

מעודדת מעמדתן של כמה מדינות ערביות כולל מצרים ומעמדת מזכ"ל הליגה הערבית עיבדה ה'היאה' (המורחבת בידי המופתי) הצעת תוכנית למנהל אזרחי בפלסטין, שיכריז

85. שם, נספח 13, עמ' 95-96.

86. 'במחנה הערבי', סיכום ידיעות, מס' 47, 28 בדצמבר 1947.

87. שם.

בזמן המתאים על 'מדינה ערבית עצמאית ודמוקרטית בפלסטין' ביום סיום המנדט הבריטי ב־15 במאי 1948. תוכנית זו עובדה בישיבת ה'היאה' המורחבת בקהיר בראשית ינואר 1948, ישיבה שנמשכה שבועיים בהשתתפות ג'מאל אל-חוסני אחרי שובו מאמריקה ואמיל אל-עזרי ששלח במיוחד מירושלים, אך בהיעדרם של ד"ר ח'אלדי, אחמד חלמי, רפיק אל-תמימי, עזת דרוזה ומעין אל-מאדי, ובלי התייעצות אתם. ג'מאל אל-חוסני יצא אחר-כך לסויר בבירות הערביות כדי להשיג את תמיכתן בתוכנית ה'היאה'. ברור שהוא דילג על עמאן. תוכנית זו הוכנה לקראת ישיבת הוועדה המדינית של הליגה הערבית שנועדה להתכנס בפברואר 1948. לפי התוכנית יוקמו מועצה לאומית וועד פועל. המועצה הלאומית תורכב מחברי ה'היאה', מראשי העיריות והמועצות המקומיות ומראשי הוועדות הלאומיות (לדברי ג'מאל אל-חוסני, נציג אחד לכל 20 אלף נפש). המועצה הלאומית תבחר את הנשיא והוא יטיל על מנהיג מפלגת הרוב להרכיב ועד פועל שיכהן כממשלה. לפי התוכנית, ולמטרות הסברה, המנהל שיוקם ישמור על הסדר והביטחון, יבטיח את זכויות המיעוטים וחופש פולחן ודת לכל עדה; יישמרו המקומות הקדושים ויישמר חופש גישה אליהם. אם התנאים יאפשרו ייערכו בחירות לאספה מכוננת, שתכין חוקה למדינה דמוקרטית עצמאית. ואולם רוב מדינות ערב הסתייגו מהצעת המופתי בייחוד לאחר שהבריטים הסתייגו מצעדיו.⁸⁸

המושב השביעי של מועצת הליגה הערבית, 7 בפברואר 1948

ב־7 בפברואר 1948 נפתח בקהיר המושב השביעי של מועצת הליגה הערבית והוא נמשך עד 22 בפברואר. בין המשתתפים היו: ג'מיל מרדם ראש ממשלת סוריה ושר החוץ שלה, חמדי פאג'הג'י שר החוץ של עיראק, אחמד ח'שבה שר החוץ של מצרים, ריאד אל-ז'לח ראש ממשלת לבנון ששימש גם יושב-ראש המושב. בישיבתה הראשונה בדיון על סדר היום הוחלט להעביר לדיון הוועדה המדינית, המורכבת מראשי המשלחות, כמה בעיות ובהן השאלה הפלסטינית. הוחלט שהוועדה המדינית תיתן עדיפות לדיון בשאלה זו. המופתי לא הוזמן רשמית להשתתף בדיוני המועצה ולא בוועדה המדינית כמובן. רק בישיבה השמינית ב־12 בפברואר הודיע מזכ"ל הליגה שנתקבלה במזכירות הכללית איגרת מה'היאה' ובה דרישה מהמועצה לבחור נציג פלסטין למועצת הליגה. יושב-ראש הישיבה, ריאד אל-ז'לח, מסר כי נודע לו שנציג פלסטין במועצת הליגה במושב הנוכחי 'התנצל' שלא ייצג את פלסטין בישיבות המועצה. ז'לח הוסיף כי בהתאם לנספח פלסטין של אמנת הליגה מועצת הליגה היא הממנה את נציג פלסטין בה, וכי המועצה נהגה לאפשר לנציג זה ליווי של כמה יועצים. מאחר שמושב הליגה נמשך, הוא הציע למועצה למנות נציג לפלסטין בליווי יועצים.

88. ראו: סמיח שביב, 'מקדמת אל-מצארה אל-רסמיה ללשח'ציה אל-פלסטיניה 1950-1948', שאון פלסטיניה, 129-131 (אוגוסט-ספטמבר-אוקטובר 1982), עמ' 72-87. ראו גם: סמיח שביב, 'הפומת עמום פלסטין מקדמת ונתאאג', אלג'יר 1988, עמ' 35-36; 'במחנה הערבי', סיכום ידיעות, 11, 18 בינואר 1948; ידיעות טנא, דוח מודיעין, 17 בינואר 1948, ארכיון צה"ל.

צ'לח מסר עוד כי במגעים בין המזכירות לבין ה'היאה', שהליגה רואה בה מייצגת את פלסטין בעניין זה, ה'היאה' הציעה שהיושב-ראש שלה אמין אל-חוסני ייצג את פלסטין בליגה; כמו כן הציעה כיועצים את ג'מאל אל-חוסני, מעין אל-מאדי, רפיק אל-תמימי ואמיל אל-ע'ורי. המועצה אישרה את ההצעה והומינה את האישים הנזכרים להשתתף בישיבותיה, ואמנם הם באו והשתתפו בדיוני המועצה, והיושב-ראש (המופתי) השתתף בדיוני הוועדה המדינית המורכבת כאמור מיושבי-הראש של המשלחות.⁸⁹

היות שדיוני הוועדה המדינית והחלטותיה הם סודיים, אלא אם כן הובאו לאישור מועצת הליגה, לא נכללו דיוני הוועדה המדינית והחלטותיה בפרוטוקול המושב השביעי של מועצת הליגה. על החלטות הוועדה המדינית הסכימו כל ראשי המשלחות, שממילא הם חברי המועצה, ולכן לא הובאו החלטות לאישור המועצה. על החלטות הוועדה המדינית אנו למדים מדוח שכתב שר החוץ של עיראק, שהיה ראש משלחת עיראק, ובו סקר את ההחלטות הסודיות של הוועדה בנושאים המדיניים והצבאיים של הבעיה הפלסטינית. לענייננו חשובה התייחסותו להחלטות הוועדה בנוגע לדרישות המופתי. הוא מצטט את נוסח החלטותיה של הוועדה המדינית לדרישות המופתי כדלקמן:

מינוי נציג מטעם היאה הערבית העליונה ליד המפקדה הכללית, שתפקידו לטפל בבעיות האזרחיות והמדיניות של פלסטין. לאחר דיונים דחתה הוועדה הצעה זו.
1. המופתי תבע להעביר לידי הוועדות הלאומיות (קומיטה) (כלומר היאה הערבית העליונה) את המנהל בפלסטין בחלקים שמהם ייסוגו הצבאות והמנהל הבריטיים. לאחר דיונים הוחלט להשאיר סוגיה זו להחלטת המפקדה העליונה, ופירוש הדבר הוא דחיית הצעתו זו.

2. המופתי דרש, בהיותו יושב-ראש המשלחת הפלסטינית לליגה הערבית במושב זה, מהוועדה המדינית להחליט על הקמת מנהל מקומי בפלסטין אשר ייטול לידו את האחריות לאחר הפינוי הבריטי ב-15 במאי 1948, או לפני מועד זה, כמילוי רצון היאה הערבית העליונה. נאמר לו כי יש צורך תחילה באיחוד שורות הפלסטינים וחיוזק היאה הערבית העליונה על-ידי צירוף כמה אישים בולטים [נכבדים] הרחוקים ממנה [כלומר שאינם מהמחנה החוסני הדומיננטי, מ"ש] כדי שהיאה הנזכרת תייצג ייצוג מלא את אהל פלסטין. או אז אפשר לדון בהצעת היאה הנזכרת להקמת מנהל מקומי בפלסטין. מכל מקום, הדיון בהצעה זו הוא טרם זמנו. הדיון בתביעה נדחה למושב הבא.

3. המופתי דרש מהוועדה המדינית להלוות היאה הערבית העליונה סכום כסף כדי לאפשר לה למלא את הפעולות המוטלות על המנהל המקומי המוצע בסעיף הקודם. הוחלט שגם דרישה זו היא טרם זמנה.

89. ג'אמע אל-דול אל-ערביה, מד'אבט דור אל-אג'תמאע אל-עאדי אל-סאבע למג'לס אל-ג'אמעה, 7 באוקטובר 1947 עד 22 בפברואר 1948, עמ' 142; דוח ועדת החקירה העיראקית, נספח 14, דוח חמדי פאג'ה'י ראש המשלחת העיראקית, עמ' 100-102.

4. המופתי דרש מהוועדה המדינית להקצות סכום מסוים שישולם להיאה הערבית העליונה למען תשלום [פיצויים] לנפגעי האירועים בפלסטין, לאלה שנהרסו בתיהם או שאיבדו את קרוביהם. לאחר דיון ארוך הוחלט לדחות דרישה זו מאחר שחובה על הפלסטינים להשתתף בעצמם ולשלם סכומים אלה מהתרומות שהם אוספים מאהל פלסטין.⁹⁰

אין ספק שדחיית כל הצעותיו ודרישותיו של המופתי לאחר החלטת החלוקה ולקראת הפינוי הבריטי, ובשעה שמדינות ערב מדברות על גיוס צבאי כללי, מצביעה על הידרדרות מעמדו של המופתי בזירה הערבית. יש להדגיש כי דחייה זו באה אף-על-פי שכמה מדינות ערביות תמכו במקצת תביעותיו בדבר המנהל האזרחי. בפועל נמנע ממנו כל תפקיד מדיני או צבאי הקשור לפעילות הערבית בנושא הפלסטיני, ובכלל זה כמובן במנהל האזרחי והמתנדבים הפלסטינים. זאת ועוד, הוא אף ננזף על שהיאה הערבית העליונה אינה מייצגת נאמנה את הפלסטינים. זה היה הישגן הגדול של עיראק ושל עבר-הירדן. כדי להשלים את תמונת מצבו הירוד ובדידותו של המופתי בזירה הערבית יש לציין עוד כמה החלטות סודיות חשובות שהחליטה הוועדה המדינית ב־16 בפברואר 1948:

1. (כללי)

המועצה מטילה על הוועדה המדינית המורכבת מראשי המשלחות את ארגון ענייני ההגנה על פלסטין ואת הפיקוח עליו. הוועדה המדינית תרכיב ועדה שתקרא 'ועדת פלסטין' אשר תבצע מטעמה את ארגון ענייני ההגנה על פלסטין ואת הפיקוח עליו. ועדה זו תפעל בפיקוח הוועדה המדינית ובגבולות שזו תגדיר בעבורה.

2. ועדת פלסטין

ועדת פלסטין תורכב מהמוזכ"ל או מי שימלא את מקומו, כיושב-ראש, ומחברים שיציעו מדיניות ערב וכן מנציג פלסטין. את כולם תמנה הוועדה המדינית. תפקיד הוועדה הוא הכנת כל מרכיבי ההגנה על פלסטין וכן התוויית המדיניות העליונה של הגנה זו. תפקידה גם להחליט על אופן הוצאת הכספים המופקדים לעזרת פלסטין לאחר התייעצות עם ועדת הכספים במזכירות הכללית. המוזכ"ל הוא שיחתום על ההמחאות יחד עם יושב-ראש ועדת הכספים. ועדה זו תהיה מקור הסמכות של המפקדה הכללית.

3. המפקדה הכללית [בין השאר הוחלט]:

אסמאעיל צפנת ימונה למפקד הכללי של פעולות ההגנה על פלסטין. מנהלי המחלקות של המפקדה הכללית ימונו על-ידי ועדת פלסטין לפי המלצת המפקד הכללי. למפקד

90. דוח ועדת החקירה העיראקית, החלטות הוועדה המדינית במושב השביעי, 7 בפברואר 1948, דוח פאג'הגי, עמ' 101-102. לדעת אל-חות, אל-קיאדאת אל-מאספאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 583: 'המופתי הגיש דרישות צבאיות, מדיניות וחומריות וכולן נדחו, בלא יוצא מן הכלל, בטענה שהיאה הערבית העליונה אינה מייצגת את כל הפלסטינים. זו היתה הסיבה הגלויה. ואילו הסיבות האמיתיות היו המחלוקת (נזאע) המתמדת בין המופתי לבין הוועדה הצבאית בדמשק מצד אחד, ועליות מניותיו של יריבו המלך עבדאללה מהצד האחר.'

הכללי תהיה הסמכות המלאה בהכוונת הפעולות הצבאיות בפלסטין ובניהולן, ולו הסמכות לנקוט כל צעד שייראה לו להצלחת פעולות אלה. כל הכוחות הנלחמים בפלסטין יהיו כפופים לו. למפקד הכללי [הזכות] להעלות לפני המזכ"ל כל מחלוקת בינו לבין ועדת פלסטין כדי להביאה לפני הוועדה המדינית.

4. הוועדה הצבאית המתמדת:

ליד המזכירות הכללית תוקם ועדה צבאית מתמדת המורכבת מנציגי המדינות [החברות]. תפקידה יהיה להדק את שיתוף הפעולה הצבאי בין המדינות הערביות וכן למלא תפקידים שתטיל עליה מועצת הליגה [יושב-ראש הוועדה היה אסמאעיל צפוט שהיה גם חבר ועדת פלסטין].⁹¹

בולטת העובדה שבהחלטות המדיניות והצבאיות האלה לא ניתן למופתי שום תפקיד שיצביע עליו כעל מנהיגם של הפלסטינים, בשעה שהמערכה המדינית והצבאית מתנהלת למען פלסטין והפלסטינים. בכל הוועדות שהוקמו היה המופתי חבר רגיל ככל החברים האחרים נציגי המדינות הערביות. יתר-על-כן, כל המבצעים הצבאיים בפלסטין יהיו כפופים למפקד שהוועדה המדינית ממנה, וכל הכוחות הערביים ובכללם יחידות המתנדבים הפלסטינים יהיו כפופים לו. וכך הוצא המופתי לגמרי מהשפעה כלשהי על הצעדים המדיניים ועל המבצעים הצבאיים בפלסטין. 'הבעיה הפלסטינית הפכה להיות מתפקידי הליגה הערבית בלבד. גבול מנהיגותו של יושב-ראש ההיאה הערבית העליונה והמנהיג הפלסטיני הגדול הצטמצם לגבולות סמכויות ואחריות של כל חבר אחר בוועדת פלסטין'.⁹²

המופתי והפיקוד על היחידות הלא סדירות: עמדת המפקד הכללי

מול עמדה ערבית זו של הליגה הערבית והכרתו של המופתי בחולשת מעמדו המדיני ונוכח ההתפתחויות הצבאיות בפלסטין נותר למופתי לפעולה רק תחום המתנדבים הפלסטינים הלא סדירים שבו היה יכול להפעיל את מרותו. בשל התסכול שהיה שרוי בו בעקבות החלטות הליגה, אשר שללו ממנו כל מכשיר השפעה, וכדי להישאר בתמונת המאבק הפלסטיני, הרשה לעצמו המופתי להפר את החלטות הליגה הערבית ואת הוראות המפקד הכללי של הכוחות הערביים בארץ, ובהן ההוראות בנוגע לפיקוד על כוחות המתנדבים. התנהגותו של המופתי רק הוסיפה שמן למדורת ההסתייגות ממנו ולאיהייענות לדרישותיו המדיניות והצבאיות.

בדוח שלו מ-9 באוקטובר 1947 למזכירות הליגה הערבית, בהיותו חבר הוועדה הצבאית המתמדת של הליגה הערבית, נדרש אסמאעיל צפוט לשאלת הכוחות הפלסטיניים הלא סדירים והפיקוד עליהם. בנושא זה הוא המליץ על 'הקמת מפקדה ערבית כללית במהירות

91. דוח ועדת החקירה העיראקית, עמ' 146-148. רשימת חברי הוועדה הצבאית המתמדת ראו: אליחות, אל-קיאדאת ואל-מאססאת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 905.

92. אליחות, שם, עמ' 584.

האפשרית שתקשר בין כל המפקדות המיוחדות, ולפקודותיה יהיו כפופים כל הכוחות שרוכזו קרוב לפלסטין או בתוך פלסטין עצמה, בין שאלה כוחות סדירים ובין שלא סדירים.⁹³ בדוח שהגיש צפות ב־27 בנובמבר 1947 לרמטכ"ל צבא עיראק על הצעדים הצבאיים שנעשו ואשר צריכים להיעשות הוא נגע בסוגיית הכוחות הפלסטיניים, כלומר יחידות המתנדבים בפלסטין ובארצות ערב. בעניין זה הוא חזר על ההמלצה מהדוח הקודם שלו והוסיף: 'המפקדה אשר יוטל עליה ארגון הכוחות הפלסטיניים [צריכה להיות] כפופה לשליטת המפקדה הערבית כמו שאר המפקדות'.⁹⁴ ברוח המלצתו זו וכאשר עניין הכוחות הלא סדירים נעשה דחוף יותר נוכח המהומות שהחלו בארץ לאחר ההחלטה על החלוקה, החליטה כאמור ועידת ראשי הממשלות של מדינות ערב ב־17 בדצמבר למנות את אסמאעיל צפות למפקד כוחות המתנדבים מקרב הפלסטינים ומארצות אחרות.

ההחלטות של הוועדה המדינית בנושא הצבאי נבעו ודאי מדרישותיו של אסמאעיל צפות כפי שהעלה אותן בדוח שלו לוועדה המדינית של מועצת הליגה במושב השביעי בפברואר 1948. דוח זה נדון בינו לבין מזכ"ל הליגה לפני המושב. הוא התנה את הסכמתו לקבלת תפקידו במילוי כמה תנאים שהעלה בדוח שלו לוועדה המדינית. בין התנאים היתה הדרישה לקבוע את סמכויות המפקדה הכללית, להגדיר את חובותיה ולהעמיד תחת פיקודה את כל הכוחות הלוחמים לסוגיהם ובהם היחידות הלא סדירות; כמו כן דרש לקבוע את הגוף המוסמך העליון שאליו תפנה המפקדה הכללית בעניינים שלא בסמכותה לדון בהם.⁹⁵ ואמנם דרישות אלה נתקבלו כאמור בהחלטות פברואר 1948. כמעט ודאי שדרישותיו אלה, בייחוד בנושא המתנדבים הפלסטינים, נבעו גם מהתנהגות המופתי בנושא הצבאי ומשאיתו לפקד על כוחות פלסטיניים ולהפעילם בשטח, התנהגות שתרמה להחלטות נגדו בוועדה המדינית של הליגה. להערכתי יש לראות בהתנהגותו הנזכרת של המופתי סימן לתסכולו מיחסה של הליגה הערבית אליו ולרצונו לכפות בכוח את מנהיגותו בקרב הפלסטינים בתחום הצבאי בשעה שמנהיגותו המדינית במוסדות הליגה התערעה.

גישתו השלילית של אסמאעיל צפות כלפי התנהגות המופתי באה לידי ביטוי החרף בדוח מיוחד שהגיש לוועדת פלסטין ב־11 במרס 1948 וכותרתו 'על מעורבותו של מופתי פלסטין'. בראשית הדוח כותב צפות:

אף על־פי שסעיף משנה חמש של הסעיף השלישי של ההחלטות הסודיות [של הוועדה המדינית מפברואר 1948] בדבר סמכויות המפקדה הכללית והמפקד הכללי קבע במפורש ובבירור את הסמכות המלאה של המפקד הכללי בהכוונה ובניהול הפעולות הצבאיות בפלסטין והכפפת כל הכוחות הלוחמים לשליטתו, הרי האנשים הקשורים במופתי לא הכירו במפקדה הכללית ולא סרו לפקודותיה והם עדיין ממשיכים בפעולותיהם הנפרדות בפעולותיהם האנרכיסטיות בלי להתחשב בהחלטות אלה ובלי להישמע להן.

⁹³ דוח ועדת החקירה העיראקית, עמ' 132-133.

⁹⁴ שם, עמ' 143.

⁹⁵ שם, עמ' 127.

להלן מציין צפות תשע דוגמאות להפרות אלה של אנשי המופתי. למשל: 'עד היום לא קיבלנו מהמופתי רשימות של שמות אל-מג'אהדין כדי לדון בעניין שירותם ומתן משכורותיהם'. הוא מציין שהמופתי 'שהבטחנו לספק לו את כל צרכיו נמנע מלהכיר במפקדה הכללית ולא סר לפקודותיה עד עתה והוא עדיין מכריז על עצמו שהוא המפקד הכללי או המפקד העליון ועושה באזור זה [ירושלים] כראות עיניו'. צפות מסכם את הדוח כך: 'מה שצינינו לעיל הוא מעט מהרבה [...] אני משאיר לוועדת פלסטין להעריך את התוצאות הגרועות ואת ההשפעות החמורות של תופעה זו ההולכת ומתרחבת יום יום. אומר בגלוי שאם לא יושם קץ למצב מכאיב זה, המפקדה הכללית תהפוך לפרסה ולא מפקדה. אינני מוכן להיאבק באנשים אלה בכוח ולהכותם בזמן שבו אנו זקוקים יותר מכול לאיחוד השורות והמאמצים'. צפות חותם את הדוח בצינינו את התואר שלו 'המפקד הכללי של כוחות פלסטין'.⁹⁶ בדוח שכתב צפות ביולי 1949 (לאחר תום הקרבות) על 'מעורבות המופתי והמשך התעקשותו על הקמת כוח הכפוף להשפעתו', הוא חזר על הנקודות שהובאו בדוח שלו הנ"ל לוועדת פלסטין ומתח ביקורת חריפה על התנהלותו של המופתי במהלך המלחמה ועל שלא מילא את הוראותיו למרות הבטחותיו של המופתי לעשות כן, והוסיף: 'בעקבות הדיון בדוח זה [הדוח הנ"ל] דרשה ועדת פלסטין מהמופתי להפסיק פעולות אלה ולא לגרום קשיים נוספים על אלה העומדים לפני המפקדה הכללית ומכבידים על משימתה העיקרית. ואולם כבודו נשאר כפי שהיה – מבטיח ולא מקיים, מבטיח ולא מבצע. הוא המשיך בפעולותיו, מה שהוסיף לחומרת המצב הצבאי וכך הכפיל את הקשיים'.⁹⁷

המופתי והזירה הפנימית

אחרי הקמת ההיא הערבית העליונה ושיבת המופתי לקהיר, ולאחר שהוסיף את מי שרצה ל'היא' (כזכור הוא צירף חמישה), זכו המפלגה הערבית ו'הזרם החוסיני' בדומיננטיות מוחלטת כמעט בפעולה המדינית, ובפועל אחז המופתי ברסן ההנהגה. לעומת זאת בזירה הערבית ובייחוד במוסדות הליגה הוא נעשה חסר השפעה משמעותית וההחלטות הצבאיות והמדיניות החשובות על עתיד הפלסטינים ואפילו על הרכב ההנהגה היו בידי ההנהגה הערבית שיוצגה במוסדות הליגה הערבית.

אחד הגורמים שהשפיעו על הפוליטיקה הפנימית הפלסטינית היה החלטת מנהיגי המפלגות לפרק את ארגוניהם בעקבות המלצת הוועדה המדינית של הליגה שהתלוותה להקמת ה'היא'. מטרת ההמלצה היתה לשמור על 'אחדות לאומית' או ליצור אותה ולאפשר ל'היא' לתפקד ללא חילוקי הדעות והפיצול הפנימי ששרר בהנהגה. ראשי המפלגות שיחקו למעשה לידיהם

96. שם, עמ' 149-150.

97. שם, עמ' 128, במסגרת תשובות לשאלות ועדת החקירה הפרלמנטרית העיראקית. הדוח מסכם את הנקודות החשובות שהשפיעו על המבצעים הצבאיים בפלסטין. הוא הוגש לוועדת החקירה ב-25 ביולי 1949 בידי שר ההגנה.

של החוסינים. זו היתה החלטה נדירה מסוגה וקשה להסבירה. ייתכן שתרמה לכך העובדה שהמופתי עדיין לא חזר לזירה וטרם עמדו על שאיפותיו ועל שיטות פעולתו, שכאמור לא היו שונות מאלה שנקט עד שנת 1937. מעיון בזכרונות המנהיגים ומשיחותיה אתם הגיעה אל-חות למסקנה, שמאחורי החלטתם להתפרק 'היה מיאוסם הגדול מהתעקשות המפלגה הערבית והתנשאותה, יהירותה, ובסופו של דבר כשלונם להחזיר את האחדות הלאומית'. והיא מוסיפה:

ייתכן שהם חשבו שהמופתי הוא בעל אופקים רחבים יותר מאלה של מקורביו ותומכיו, כך שכאשר יעמוד בראש 'ההיאה הערבית העליונה' לא תהיה לו ברה אלא להחזיר למנהיגים אלה הערכה וכבוד מסוימים. אך מה שקרה הוא שהמופתי חזר למצרים ולאחר כמה חודשים הכריז על החלטתו לצרף חמישה חברים חדשים ל'היאה'. התברר שהחלטתו היתה החלטה אישית לגמרי והוא לא התייעץ עם אף אחד ומינה רק מתומכיו ומחוג יועציו המיוחדים. הליגה הערבית עצמה לא ידעה על כך וגם לא שני החברים העצמאים ב'היאה' וגם לא אף אחד אחר בארץ.⁹⁸

ברור ששיטת פעולתו והנהגתו לא עמדו, בלשון המעטה, בצפיפותיהם, כפי שראינו, ושניים מחברי 'היאה' התפטרו מתפקידיהם במהלך שנת 1947. בפועל, יש לומר, חברי המנהיגות שהיו גרעין האופוזיציה לחוסינים לא יכלו להיות אלטרנטיבה למנהיגותו של המופתי ולמעמדו בציבוריות הפלסטינית ולמעמדה של מפלגתו. האופוזיציה עצמה תרמה למצב של 'שלטון' היחיד של המופתי. האופוזיציה המסורתית לא היתה קיימת למעשה, ובייחוד לאחר שהמפלגות פירקו את עצמן ונותרה פעילה רק המפלגה הערבית החוסינית. מנהיג האופוזיציה ראע'ב אל-נשאשיבי העדיף להתבודד ולהתרחק מהזירה הפוליטית. המפלגות החדשות שקמו לא התנגדו למופתי, ואילו החשובה שבהן, עֶצְבַּת אל-תְּחָרִיר אל-וֹטְנִי, תמכה במופתי. הנהגות הפועלים והנוער שקמו ראו אף הן במופתי את המנהיג האחד והיחיד.

ברמה העממית היתה תמיכה כללית בראש ההיאה הערבית העליונה. ביטויי הנאמנות למופתי זרמו ל'היאה' בלי הפסק מהערים ומהכפרים. המשלחות להבעת תמיכה ונאמנות הוסיפו להגיע לכל מקום שהמופתי נמצא בו, בקהיר ובאלכסנדריה, בדמשק ובעאלה. אין ספק שתמיכה עממית זו נתנה למופתי מעין ייפוי כוח בלתי-ישיר לדבר בשם העם הפלסטיני. ואולם אין בתמיכה זו כדי לחפות על העובדה של נטיית 'היאה' לזרם מדיני אחד ואין בלתו, והגם שהיה הזרם החזק ביותר בפלסטין הוא לא ייצג את הכוחות הפוליטיים האמיתיים שהיו בנמצא. גם ההנהגות המסורתיות שנסוגו כאמור מהזירה, וגם ההנהגות החדשות, אם של גופי שמאל ואם של פועלים, לא היו מיוצגות ב'היאה'.⁹⁹

עבודת 'היאה' ודרכו של המופתי התאפיינו באי-הקמתם של מנגנוני שליטה או פיתוח שכבת פעילים פוליטיים (קאדרים) שישמשו את המדינה הפלסטינית שבדרך, דוגמת המוסדות

98. אל-חות, אל-קיאדאת וַ אַל-מַאֲסַסַּת אל-סיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 585-586.

99. שם, עמ' 586-587.

הלאומיים היהודיים. המופתי דחה את הרעיון להקים גוף בדומה לסוכנות היהודית בצד דחייתו כל אפשרות להקים מוסדות שלטון (כמו המועצה המחוקקת) כל עוד יהיו היהודים שותפים להם. למשל, ה'היאה' לא הקימה ארגון הייררכי של קאדרים פוליטיים המיוחדים לה מאחר שהקמת קאדרים כאלה היתה מנוגדת לתפיסה ששלטה ב'היאה'. המופתי היה רגיל להעניק אמון מלא רק למעט עוזריו הקרובים. למופתי היו חשובים היחסים האישיים עם כל אחד מחברי מיעוט מיוחס זה. לא היו חוליות קשר עם תומכיו; היו רק שליחים להעברת פקודות, והאדם שאליו יועדה ההוראה לא יכול לפגוש את המופתי. פירוש הדבר שהיה קשר של אמון בין אדם מסוים מעיר מסוימת או מכפר מסוים לבין המופתי וג'מאל אל-חוסני ומספר קטן של חברי ה'היאה'. מאז הקמת ה'היאה' לא היה בנמצא אמצעי להעברת בקשה או תלונה מפלסטין להנהגה בחוץ אלא באמצעות שיגור שליח מיוחד או משלחת מיוחדת, או באמצעות טלפון או התכתבות. בנוגע לדעת הקהל היו כמה מוסדות המקורבים (מְחֻסְבִּין) להנהגה העליונה והם: המפלגה הערבית הפלסטינית, ארגון הנוער הערבי וכן בית אל-מאל (הקופה הלאומית) והוועדות הלאומיות (קומיה). לא היה קשר ארגוני בין ההנהגה לבין הוועדות הלאומיות, שנשאו בכל האחריות הפנימית ופעלו בעצם כגופים עצמאיים ללא הנהגה כללית.¹⁰⁰

מאפיין אחר של הפוליטיקה הפלסטינית הפנימית ושל שיטות הפעולה של המופתי ושל האישים סביבו הוא הפער הגדול בין תיאור המצב בפי דוברים פלסטינים, וגם ערבים, לבין המציאות הצבאית או המדינית:

העיתונות הערבית בפלסטין פרסמה הצהרות פלסטיניות וערביות שתמיד הרגיעו והפיתו תקווה בלב הציבור. מקצת מהציבור האמינו בהצהרות אלה בזמנו בשל האמון העממי שנהנה ממנו יושב-ראש ה'היאה' באופן כללי, אך אחרים לא האמינו כלל. ערביי פלסטין החלו לסלוד מההצהרות המצלצלות הרבות של ראשי ממשלות ערב בדבר החלטתם לעזור לפלסטין. רבים בציבור בפלסטין החלו להאמין שראשי ממשלות ערב וראשי המפלגות בארצות ערב מנצלים את אסון פלסטין כאמצעי לתעמולה מפלגתית.¹⁰¹

לדוגמה, העיתון הפלסטיני אל-דפאע יצא ב-6 בפברואר 1948 בכותרת: 'ההיאה הערבית מחדשת את פגישותיה בבירת סוריה ותדון בעניינים מכריעים אשר השפעתם תיראה בעתיד הקרוב', ואילו הידיעה עצמה היתה קצרה מאוד וסופר בה שג'מאל אל-חוסני ועבד אל-קאדר אל-חוסני יחד עם חסן סלאמה מפקד יפו באו לדמשק ודנו בעניינים מכריעים שהשפעתם תתגלה בימים הקרובים. אך ה'היאה' שמרה על שתיקה מאז בואה לדמשק, ולאחר יומיים

100. שם, עמ' 594-600. ראו גם: אברהם סלע, 'חברה ומוסדות בקרב ערביי פלסטין בתקופת המנדט: תמורה, אימוביליות וקריסה', בתוך: אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), כלכלה וחברה בימי המנדט (סדרת נושא: עיונים בתקומת ישראל), קריית שדה-בוקר 2003, עמ' 291, 347.

101. אחמד פראג' אליטאי, צפחאת מְטוּיָה עַן פלסטין [ללא מקום הוצאה ותאריך], עמ' 68, מצוטט אצל אל-חות, אליקאדאת וְ אַל-מַאֲסַסַת אליסיאסיה פי פלסטין, 1917-1948, עמ' 591.

יצא אל-דפאע בכותרת חדשה גדולה מאוד: 'ההיא הערבית העליונה עוברת לקהיר, הצהרתה החשובה מאוד על המצב בפלסטין ועל תמיכת המדינות הערביות [...] וכל עוד המדינות הערביות מקיימות עזרה זו הרי פלסטין תישאר ערבית ולציונות לא תהיה בה תקומה'.¹⁰² 'היא' לא הסתפקה באופטימיות הזאת וכמה ימים אחר-כך הצהירה: 'כל שניתן לומר הוא, שההסכמה בין ההיא הערבית העליונה לבין הליגה הערבית ומדינותיה היא מלאה והדעות אחידות ברוך השם, וכל זה מבשר טובות', וכי 'המצב טוב ומעורר אופטימיות'. אל-חות מעריכה:

הצהרות אלה הן דוגמה היסטורית להטיה המדינית עד קצה גבול האפשר; מאחר שהן סותרות סתירה מלאה את ההחלטות המדיניות שנתקבלו בזמן. והרי היחסים בין 'היא' לבין הממשלות הערביות היו בעת מתן הצהרות אלה במצב הגרוע ביותר האפשרי. באותם הימים עצמם נועדה בקהיר הוועדה המדינית של הליגה ובפגישות אלה דחתה הוועדה את דרישות המופתי בכללותן ובפרטיהן, מהעם אשר לילותיו וימיו בריח הבארוד [חומר הנפץ] נמנע [המידע על] היחס הנסתר והוא: כאשר היחסים בין 'היא' לבין מדינות ערב מתדרדרים הרי הברומטר של ההצהרות על 'אחוה' עולה. ממדי ההטעיות האלה וסכנתן מתגלים יותר כאשר נוסף על כך את כותרות העיתונים [והיא מביאה דוגמאות למערכות צבאיות שגדול המרחק בין הדיווח עליהן לבין המציאות].¹⁰³ הסתירות בין האמת על התדרדרות מעמדה של 'היא' בליגה הערבית לבין ההצהרות הבומבסטיות על אחוה, שיתוף-פעולה ואופטימיות לא נעלמו מעיני יודעי דבר ומעיני המשקיפים מקרוב על האירועים.¹⁰⁴

התופעה החשובה של המערכת הפלסטינית אחרי מלחמת העולם השנייה ובייחוד לאחר שובו של המופתי לאזור היתה שְׁהִייתָה של המנהיגות הפלסטינית מחוץ לזירת הפעילות העיקרית שהיא פלסטין. זו היתה מנהיגות 'מתנַקֶּלָה', כלומר ניידת ממקום למקום אך מחוץ לפלסטין. עד שנת 1948 היתה פלסטין בלי מנהיגות מקומית.¹⁰⁵ במונחים של ימינו אפשר להגדירה 'מנהיגות החוץ' לעומת אלה שנשארו בפלסטין שהיו מעין 'מנהיגות הפנים'. כדי להדגים מצב זה יובאו להלן עדויות של שני מנהיגים חברי 'היא' שליוו את המופתי שנים רבות לפני כן בתקופת הזוהר שלו ואף שיתפו אתו פעולה באופן הדוק, חוסין אל-ח'אלדי ומחמד עזת דרוזה.

בקיץ 1947 שהו במשרד 'היא' בירושלים רק שלושה מחבריה ג'מאל אל-חוסני, אחמד חלמי (עבד אל-באקי) וחוסין אל-ח'אלדי. באוגוסט 1947 נסע חוסני לניו-יורק ונשאר אחר-כך בחוץ לארץ, מסתובב בין בירות ערב, וחזר לירושלים לזמן קצר. כלומר, בשנה

102. אל-דפאע, 6, 8 בפברואר 1948, מצוטט אצל אל-חות, עמ' 591-592.

103. שם, 6, 9, 10 בפברואר 1948, אצל אל-חות, עמ' 592.

104. אל-חות, עמ' 592, מצטטת לדוגמה את דיווחי קונסול מצרים בירושלים מ'21 בינואר 1948.

105. שם, עמ' 596.

האחרונה לפני הנפגה נמצאו בפלסטין רק שניים מחברי ה'היאה': חלמי וח'אלדי. לפי זכרונותיו של ח'אלדי הוא וחברו היו 'שרים בלי מיניסטריון'. ח'אלדי מוסיף: 'למעשה מרכז הכובד בהיאה היה במשרדים האחרים מחוץ לירושלים. נוסף על המשרד בקהיר החליט יושב־ראש ההיאה לפתוח משרדים בדמשק ובביירות ורפיק אל־תמימי נתמנה על המשרד בדמשק. חשיבותו של המשרד בירושלים הלכה ופחתה עד שכלל פקיד אחד ליד שני החברים האחראים'. ח'אלדי ביקש, בישיבה חשובה בדמשק, שלמען הצלת מעמדה וכבודה של ה'היאה' וכהיענות לחובה הלאומית של הימצאות המנהיגים עם העם כדי שישימשו דוגמה, תחזור ה'היאה' על כל חבריה לפלסטין. הצעתו בדבר שיבת ה'היאה' לפלסטין נדחתה. היתה הסכמה כללית שלא לראות אז בירושלים או בעיר אחרת מקום מושב ל'היאה'.¹⁰⁶ אפשר להוסיף כאן את עדותו של קונסול מצרים בירושלים אחמד פראג' אל־טאיע, שהיה ודאי קרוב לעניינים ולמנהיגות המקומית. בדות ששלח לממשלתו ב־21 בינואר 1948 הוא כתב:

ההיאה הערבית העליונה הפכה נושא לביקורת חריפה מצד העם. שני חבריה שנשארו בירושלים אחמד חלמי וחוסין אל־ח'אלדי מקבלים כל יום נזיפות חריפות שמגיעות לפעמים לקללות, ואנשים שואלים היכן הנשק? והיכן שאר חברי ההיאה ומה הם עושים בקהיר או בביירות. [...] יש לומר למרבה הצער שההיאה מנהלת את מאבק פלסטין בצורה גרושה מאוד, וכל מה שאומרים מנהיגיה נגד טענה זו הוא לא נכון. האם מתקבל על הדעת שכל חברי ההיאה, חוץ משניים, ייסעו אל מחוץ לפלסטין בזמנים חמורים ביותר כאשר הם משאירים לשניים הנשארים מעט כסף לטיפול במצב או שלא מיידעים אותם במה שקורה. [...] אך למען האמת וההיסטוריה שני שיחיים אלה [חלמי וח'אלדי] היו דוגמה ללאומיות האמיתית ולמאבק הגבורה. הם לבדם נשאו בעול הכבד [...] אם יש סיבה להיעדרות המופתי, הרי היעדרות רוב חברי ההיאה מפלסטין היתה שגיאה חמורה.¹⁰⁷

דיוניה, ישיבותיה ואספותיה של המנהיגות, ישיבות הוע"ע או 'ההיאה הערבית העליונה' נערכו בקהיר או בדמשק. המופתי לא ביקר בירושלים מאז גירושו או בריחתו בשנת 1937. הוא חזר אליה רק במרס 1967.¹⁰⁸ מרגע שובו וקבלתו את ראשות ה'היאה' ותפיסתו את רסן המנהיגות חזר המופתי לשיטת ההנהגה האישית שלו שלפיה פעל בתקופת הזוהר שלו. זמן־מה לאחר שובו הוא דאג לכך שה'היאה' תורכב מהאישים הרצויים לו ושליטת החוסינים בה תהיה מלאה כמעט, וכך לבטל את שני החברים שייצגו את 'החזית' האופוזיציונית לחוסינים. זאת הוא עשה כאמור באמצעות צירוף חמישה מתומכיו בלי להתייעץ באיש.

106. אל־ח'אלדי, מר'כראת ח'אצה, עמ' 526-528, 647-648, בתוך: אל־חות, אל־קיאדאת ו אל־מאפסאט אל־סיאסיה פי פלסטין, 1948-1917, עמ' 589-590.

107. פראג' אל־טאיע, צפחאת מווייה ען פלסטין, עמ' 96-97, מצוטט אצל אל־חות, עמ' 592-593.

108. על ביקורו בירושלים ראו: Moshe Shemesh, *The Palestinian Entity 1959-1974: Arab Politics and the PLO*, London 1996, p. 52

המצורפים החדשים, רפיק אל-תמימי, אסחאק דרויש והשיח' חסן אבו אל-סעוד, היו מהמפלגה הערבית ומקורבים מאוד אליו, ואסחאק דרויש וחסן אבו אל-סעוד התלוו אליו בעת שהותו באירופה. גם השניים האחרים, מעין אל-מאד'י ועזת דרוזה, זכו לאמונו למרות השתייכותם למפלגת אל-אסתקלאל לשעבר. קשריהם עם המופתי היו הדוקים והם פעלו אתו בתקופת המרד - דרוזה היה יד ימינו. ואולם ה'היאה' פעלה במצב שונה מזה שהיה בזמן המרד, מה שגרם לדרוזה ולמאד'י לחלוק על המופתי בעניינים רבים. היה להם קשה להמשיך אתו בלי להיכנע לגמרי לרצונו והם התפטרו מה'היאה' במהלך שנת 1947.¹⁰⁹ עם התפטרותם נשאר ב'היאה' המקורבים מאוד למופתי שהיו גם מנהיגי המפלגה הערבית, וכן שני 'העצמאים' שכלל וכלל לא התנגדו למדיניות המופתי: חוסין אל-ח'אלדי ממייסדי מפלגת הרפורמה, ואחמד חלמי שנחשב נוטה לאסתקלאל. מאחר שמפלגת אל-אסתקלאל ומפלגת הרפורמה התפרקו נחשבו בעת ההיא שני האישים לעצמאים.

בזכרונותיו מתח דרוזה ביקורת חריפה ביותר על המופתי ועל שיטותיו. הוא מספר שנפגש באלכסנדריה עם המופתי, לאחר שזה בא לקהיר, 12 יום ברציפות בסוף ספטמבר 1946:

דיברנו הרבה בענייני הארגון בפלסטין והסיכום היה הצורך בחיזוק החזית המדינית באמצעות צירוף כמה אישים חשובים להיאה אל-ערביה, כי מספר חבריה קטן, ובשיתוף נציגים מהמפלגות ומהקבוצות האחרות. ביקשתי ממנו שיתחיל מחדש והרושם שלי הוא שהמעארדיה [האופוזיציה] נכונה ללכת אתו ולשכוח את העבר וכי הוא עתה בעל המילה המכרעת שכל הציבור נשמע לה. סקרנו את השמות ואת האמצעים והוא הבטיח להמשיך את הדיון. הסבתי את תשומת לבו לכך שהתנאים השתנו מאלה שהיו בשנים 1937-1939. [...] שמת לי לב שהוא עדיין בשיטתו הישנה משנות המרד, מה שגרם לי קשיים בשל המשימות שעסקתי בהן, לרבות השיקולים האישיים. נראָה לי שהמופתי לא השתנה בצורת שיחותיו וחקירותיו. הוא ממשיך להרבות לסובב דברים ונותן לשיקולים האישיים משקל גדול. ההיסוס והחשש עדיין באופיו. הייתי גלוי אתו וביקרתי הרבה משיטותיו [...] אך הוא לא השתנה.

אחר-כך מספר דרוזה על הצטרפותו ל'היאה' לפי בקשת המופתי ועל חילוקי הדעות ביניהם בנוגע לשיטותיו של המופתי ומהלכיו. על התפטרותו מה'היאה' ביולי 1947 כותב דרוזה:

בהיותי בקהיר הייתי בטוח שהמשך נשיאה באחריות חברותי בהיאה כבר אינו במקומו ואין בו אלא המרירות בשל שיטותיו ותחכומו של המופתי ואי-התחשבותו בביקורת ובהערות. מעין אל-מאד'י ורפיק אל-תמימי הסכימו אתי בעניין זה. אני משוכנע שאין תקנה למצב. חिकיתי חודשיים בקהיר ובהם התחזקה אמונתי בצורך לעזוב את חברותי

109. דרוזה, חול אל-חרכה אל-ערביה אל-חד'ת'ה, ד, עמ' 158; אל-ח'אלדי, מד'כראת ח'אצה, עמ' 523-524, בתוך: אליחות, אליקאדאת 1 אל-מַאסַסַת אל-סיאסה פי פלסטין, 1948-1917, עמ' 586.

בהיאה ואין סיכוי לשינוי המצב. לכן שלחתי את התפטרותי למופתי בהיותו יושב־ראש ההיאה. הוא ניסה להניאני מכך אך לשווא.

בפגישתו עם המופתי במהלך ועידת עאלה חזר דרוזה על הסיבות להתפטרותו מההיאה:

אמרתי לו ששיטות העבודה הן הסיבות, הוא ענה – אשנה אותן; אמרתי לו שמדובר באופי הטבוע בו, סקרתי לפניו את זניחתו את הרחבת ההיאה וחיוזקה ואת נסיונו שהוא יהיה הכול בעבודה ומסביבו רק כותבים ומזכירי כספים וכי הוא נוהג בכספים באופן לא חוקי ולא על בסיס החלטות, והוא מעמיד את ההיאה בפני עובדות קיימות [...] ואי־הכרתו בחשיבות המכרעת של בעיית המאבק והתפתחותה, ומחשבתו כלפיה היא במחשבה של המרד של 1936-1939 וכו'.¹¹⁰

דברי הביקורת של דרוזה על המופתי מתארים היטב את התנהלותו של ראש התנועה הלאומית הפלסטינית בשנותיה הגורליות לאחר מלחמת העולם השנייה. דבריו עשויים להסביר אולי גם את יחסו של העולם הערבי אליו בזירת הליגה הערבית ואת דעיכת מעמדו בזירה זו. לפי דבריו של דרוזה, ביקורת זו היתה נחלת לא מעט ממנהיגי הפלסטינים שלא מהזרם החוסיני.

110. דרוזה, מד'כראת, 1887-1984, ה, עמ' 568-584, 593, 607.